

R&S
Research Studies

Anatolia Journal

2019 - Ekim

Volume: 2, Issue:7

e-ISSN: 2630-6441

R&S
Research Studies
Anatolia Journal

January, April, July, October

ULUSAL, İNDEKSLİ, SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

<http://dergipark.org.tr/rs>

rsanatolia@gmail.com

EDİTÖRDEN

Bilim Dünyasının Değerli İnsanları,

R&S - Research Studies Anatolia Journal, 2018 yılında yayın hayatına başlamış olup; ulusal, indeksli, hakemli, e-dergi olarak yayımlanan Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisidir.

R&S - Research Studies Anatolia Journal, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanlarındaki özgün, araştırma ve güncel gelişmeleri paylaşma amacıyla 3 ayda bir yayımlanan süreli yayın niteliğinde akademik bir dergidir. Bu kapsamda; bilimsel araştırma bulgularının yanı sıra; analiz, değerlendirme, tartışma vb. içerikli yazılara da yer veren, bilimsel nitelikteki dergilerin uyduğu standartlaşmaları kendi bünyesinde koruyan ve elektronik ortamda yayım yapan "*bilimsel*" ve aynı zamanda "*akademik*" bir dergidir. 2018 yılında başlamış olduğumuz yayıncılık hayatında, yayımlanan bu son sayı ile birlikte, ikinci yılı tamamlamış olmanın gururu ve mutluluğunu taşımaktayız.

Akademik yayın hayatının **yedinci** sayısında (**2019 Ekim - Cilt: 2; Sayı: 7**), birbirinden değerli **4** çalışmayı sizlerle buluşturan yazarlarımıza, dergi yönetim kurulumuzun çok değerli üyelerine; danışma, yayın ve hakem kurullarında görev yaparak birikimlerini bizlerle paylaşan kıymetli hocalarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayata bir nebze katkı sunmak amacıyla çıkmış olduğumuz bu yolculukta, bilim dünyasının siz değerli insanlarını yayın kurulu, danışma kurulu, hakem kurulu ve yazar olmak üzere **R&S - Research Studies Anatolia Journal** ailesinin bir üyesi olarak görmekten büyük gurur duyacağımızı belirtmek isterim.

Bu vesile ile **R&S - Research Studies Anatolia Journal** olarak vereceğiniz her türlü destekten dolayı teşekkür eder, saygılar sunarım.

Dr. Arif YILDIZ
(Editör)

R&S Research Studies Anatolia Journal	R&S RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL	Vol/Cilt : 2 Issue/Sayı : 7 Yayın Tarihi : 22.10.2019 ISSN : 2630-6441 Toplam Makale Sayısı : 4

JENERİK SAYFASI / G E N E R I C P A G E	
http://dergipark.org.tr/rs	rsanatolia@gmail.com
<i>Disiplinler / Disciplines</i> <i>Social and Human Scientific</i>	
<i>Yayın Sıklığı / Frequency</i> <i>OCAK, NİSAN, TEMMUZ, EKİM</i>	
Ulusal & İndeksli	

Editör / Editor

Dr. Arif YILDIZ

Editör Yardımcısı / Co-Editor

Dr. Esra SİPAHİ

R&S - Research Studies Anatolia Journal; ulusal, hakemli, indeksli, açık erişimli, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanında yayım yapan bir e-dergidir. Yeni üye kaydı ile yayınlarınızı dergi web sayfası (<http://dergipark.org.tr/rs>) üzerinden gönderebilir, yayın ve / veya hakem kurullarında yer alabilirsiniz. Değerli akademisyenlerimizle birlikte çalışmaktan onur duyacağımızı ifade etmek isteriz.

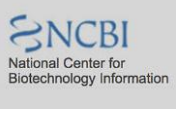

R&S - Research Studies Anatolia Journal; özgün bilimsel makaleler, sempozyum, kongre, çeviri, panel vb. bilimsel çalışmalarını yayımlamaktadır. Bununla birlikte, yayımlanan materyallerin hukuki, ekonomik ve etik sorumluluğu, yazarların sorumluluğu altında olup, **R&S - Research Studies Anatolia Journal**, herhangi bir sorumluluk kabul etmemektedir. **R&S - Research Studies Anatolia Journal**, yayımlanmış materyallerin fikri mülkiyet haklarına sahiptir. Dergide yayımlanan her şey derginin iznine sahip olanlar dışında hiçbir yerde yayımlanamaz veya yayımlanamaz.

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)	
Ünvan, Adı, Soyadı	Üniversite-Kurum / Şehir/ Ülke
<i>Prof. Dr. Aykut ARIKAN</i>	<i>İstanbul Gelişim Üniversitesi / İstanbul/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU</i>	<i>Gazi Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR</i>	<i>İnönü Üniversitesi / Malatya/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Özcan ÖZKAN</i>	<i>Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Çankırı/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK</i>	<i>Ankara Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan YELKEN</i>	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. H. Seçil FETTAHLIOĞLU</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mahir KALFA</i>	<i>Hacettepe Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mustafa BÜTE</i>	<i>İstanbul Üniversitesi / İstanbul/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. K. Kaan BÜYÜKİKİZ</i>	<i>Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mücahit ÇELİK</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Yavuz AKÇİ</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>

YAYIN KURULU (Editorial Board)	
Unvan, Adı, Soyadı	Üniversite-Kurum / Şehir/ Ülke
<i>Prof. Dr. Aykut ARIKAN</i>	<i>İstanbul Gelişim Üniversitesi / İstanbul/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU</i>	<i>Gazi Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR</i>	<i>İnönü Üniversitesi / Malatya/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Özcan ÖZKAN</i>	<i>Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Çankırı/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. İsmail BAKAN</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK</i>	<i>Ankara Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş/ Türkiye</i>
<i>Prof. Dr. Ramazan YELKEN</i>	<i>Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. H. Seçil FETTAHLIOĞLU</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mahir KALFA</i>	<i>Hacettepe Üniversitesi / Ankara/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mücahit ÇELİK</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Mustafa BÜTE</i>	<i>İstanbul Üniversitesi / İstanbul/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. Yavuz AKÇI</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>
<i>Doç. Dr. K. Kaan BÜYÜKİKİZ</i>	<i>Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Filiz SARIKAYA PEKACAR</i>	<i>Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Çankırı/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Barış AYTEKİN</i>	<i>Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Bengü HIRLAK</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Kilis/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Burak TELLİ</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Gamze Ebru ÇİFTÇİ</i>	<i>Hitit Üniversitesi / Çorum/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Kazım KILINÇ</i>	<i>Batman Üniversitesi / Batman/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖZGÜNER</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman/ Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Sevda DEMİR</i>	<i>Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi / Osmaniye/ Türkiye</i>

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR	
Unvan, Adı, Soyadı	Üniversite-Kurum / Şehir/ Ülke
<i>Doç. Dr. Erol KAPLUHAN</i>	<i>Ahi Evran Üniversitesi- Kırşehir /Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Bengü HIRLAK</i>	<i>Kilis 7 Aralık Üniversitesi- Kilis/Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Abdullah AYDIN</i>	<i>Mustafa Kemal Üniversitesi- Hatay/Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Aziz BELLİ</i>	<i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş /Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Sümerli SARIGÜL</i>	<i>Erciyes Üniversitesi- Kayseri/Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Mert ÖZGÜNER</i>	<i>Adıyaman Üniversitesi- Adıyaman/Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Güler YARCI</i>	<i>Marmara Üniversitesi- İstanbul/Türkiye</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet CANPOLAT</i>	<i>Fırat Üniversitesi- Elazığ/Türkiye</i>
<i>Dr. Esra SİPAHİ</i>	<i>Milli Eğitim Bakanlığı- Ankara/TÜRKİYE</i>

TARANAN İNDEKSLER VE VERİTABANLARI

Google Scholar		i2OR	
Scientific Indexing Services		ProQuest	
DRJI		Index Copernicus	
Research Bib		JIFACTOR	
J-Gate		CrossRef	
CEEOL		COSMOS IF	
İdealonline		ASOS Index	
HeinOnline		Eurasian Scientific Journal Index	
CiteFactor		Journal Factor	
NCBI		Electronic Object Identifier (EOI)- CITEFACTOR	
NLM-NIH		Scientific World Index	
HARVARD LIBRARY		GITHUB	

TARANAN İNDEKSLER VE VERİTABANLARI

ELSEVIER SSRN		The Library at Wellcome Collection	
INDERSCIENCE		PMC	
CSIR-National Institute of Science Communication and Information Resources (NISCAIR)		CQPRESS - SAGE JOURNAL	
MENDELEY		ZENODO	
NATIONAL CHUNG CHENG UNIVERSITY LIBRARY		CALTECH LIBRARY	
IYTE LIBRARY		BOXBE	
IOWA STATE-California, San Francisco		ISSN	
PRINCETON UNIVERSITY		IDEAL ONLINE	
GENERAL IMPACT FACTOR		SIBi	

TARANAN İNDEKSLER VE VERİTABANLARI

FLINDERS UNIVERSITY		ROAD (DIRECTORY OF OPEN ACCESS SCHOLARLY RESOURCES)	
PLAGSCAN		NATIONAL CHI NAN UNIVERSITY	
MBLWHOI LIBRARY		WAHLSTROM LIBRARY	
UNIVERSITY OF GUELPH		ADS (Astrophysics Data System)	
ASOS		UNIVERSITE DE NEUCHATEL	
FERRIS STATE UNIVERSITY		INTIHAL.NET	
NAIST DIGITAL LIBRARY		Root Society for Indexing and Impact Factor Service	
EUROPUB			R&S Research Studies Anatolia Journal Volume: 2, Issue:7, October 2019 http://dergipark.org.tr/rs

SPARC INDEXING (INSTITUTE OF TECHNICAL RESEARCH)	E- RESOURCES GATEWAY
ADVANCED SCIENCE INDEX	IDOC
DIRECTORY OF INDEXING AND IMPACT FACT (DIIF)	AKADEMİK ARAŞTIRMALAR İNDEKSİ (ACARİNDEX.COM)
SOSYAL BİLİMLER ATIF DİZİNİ (SOBİAD)	DOAJ
SCHOLARSTEER	INDERSCIENCE
INFOBASE INDEX	免费资源_MISCELLANEOUS FREE E - JOURNALS
ASRPC	MCMaster UNIVERSITY LIBRARY JOURNAL
EBSCO	KNIHOVNY.CZ SHARE.DOC.
SCILIT	NCCU LIBRARIES E-RESOURCES GATEWAY
MLA MODERN LANGUAGE ASSOCIATION	UNIVERSITA KARLOVA
EBSCOHost	GLOSSARYS.NET
KAYNAKÇA.INFO	BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA WE WROCTAWIU
SHERPA ROMEO	OTTOWA
TURKIYE ATIF DIZINI	RESOLVER
SCIENCE DIRECT	NORTON.WHOI.EDU
WORLDWIDE POLITICAL SCIENCE ABSTRACTS	SDÜ BİLGİ MERKEZİ
PAPERITY	TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ (TEİ)
REALMETA	ROYAL LIBRARY AND COPENHAGEN UNIVERSITY LIBRARY

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

312-376

Nehir ÖZDEMİR & Münevver ÇETİN

Çevik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesine Yönelik Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması: Eğitim Örgütleri Üzerine Bir Uygulama

312-332

A Reliability and Validity Study of Agile Leadership Scale: An Application on Educational Organizations

Güven ŞAHİN & Mustafa KAHRAMAN

İstanbul Üniversitesi Coğrafya Lisans Bitirme Tezlerinin Analizi

333-341

Analysis Of Graduation Theses of Istanbul University

Vedat YILMAZ & Nur Çelik EFŞAN

Yerel Kalkınma Aktörlerinin Yerel Kalkınma Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi

342-359

Analysis of Local Development Actors in the Perspective of Local Development Approach

Elif TÜRKİSLAMOĞLU

Şerif Mardin ile Niyazi Berkes'in Atatürk Devrimlerine Bakışlarında Zihniyet Değişimi Meselesi

360-376

The Mentality Change Problem in the Perspective of Şerif Mardin And Niyazi Berkes Regarding the Atatürk Revolutions

	R&S - RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL	
	https://dergipark.org.tr/rs	

SOCIAL AND HUMAN SCIENTIFIC

Özdemir, N., Çetin, M. (2019), "Çevik Liderlik Ölçeğinin Geliştirilmesine Yönelik Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması: Eğitim Örgütleri Üzerine Bir Uygulama", Vol: 2 Issue: 7 ; pp: 312-332

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Liderlik, Eğitim Örgütleri, Ölçek

Keywords: Agility, Leadership, Educational Organizations, Scale

Makale Türü Araştırma Makalesi

ÇEVİK LİDERLİK ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK GÜVENİLİRLİK VE GEÇERLİLİK ÇALIŞMASI: EĞİTİM ÖRGÜTLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

A Reliability and Validity Study of Agile Leadership Scale: An Application on Educational Organizations

Nehir ÖZDEMİR¹

Münevver ÇETİN²

Geliş Tarihi / Arrived Date
12.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date
24.09.2019

Yayınlanma Tarihi / Published Date
20.10.2019

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, öğretmenlerin algılarına göre, okul yöneticilerinin çevik liderlik özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir ölçek geliştirmektir. Ölçeğin geliştirilme aşamasında 96 madde oluşturulmuş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Lawshe analizi ile yapılan kapsam geçerliği işlemlerinin ardından 8 madde ölçekten çıkarılmıştır. Oluşturulan 88 maddelik taslak ölçek 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde çeşitli okul kademelerinde görev yapmakta olan öğretmenlere uygulanmış 1056 öğretmenden değerlendirmeye uygun veri toplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğini saptamak amacıyla temel bileşenler analizi ile faktör analizi yapılmış ve Varimax dik döndürme işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu analizler sonucunda 5 faktörlü (duygusal çeviklik, sinerji çevikliği, dijital okuryazarlık ve teknoloji çevikliği, paylaşılan sorumluluk ve proaktivite çevikliği ve yeniliklere açıklık ve uyum sağlama çevikliği) 56 maddeli yapının toplam varyansın %82,92'sini açıklayan bir ölçeği oluşturduğu görülmüştür. Güvenirlik için, belirlenen beş alt boyut ve ölçeğin tümü için Cronbach α (0.94) katsayıları ve her bir maddenin ölçeğin tamamıyla olan korelasyon ilişkisini belirlemek için Madde-Toplam korelasyonuna dayalı madde analizi çalışmaları yapılmıştır. Öte yandan t testi kullanılarak yapılan (alt-üst %27) analizler sonucu maddelerin ve faktörlerin ayırt edici olduğu saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlar niteliktedir.

ABSTRACT

The aim of this study is to develop a scale that determines the agile leadership properties of school administrators. In the development process of the scale, 96 items were created and presented for the evaluation of expert views. After the scope validity processes held via Lawshe analysis, 8 items were taken out of the scale. 1056 teachers work at different school levels in Istanbul were subjected to the draft scale, which was comprised of 88 items, in 2018-2019 academic year. In order to detect the structural validity of the scale, principle components analysis and factor analysis were conducted and Varimax vertical rotation process was held. As a result of these analysis, a 5 factored (emotional agility, digital literacy and technological agility, synergetic agility, shared responsibility and proactivity agility, openness to innovations and adaptative agility) scale that explains 82.92% of the total variance and that was comprised of 56 items was obtained. For reliability, five sub-scales that were detected as a result of Cronbach's α (.94) coefficients for the totality of the scale were calculated and in order to determine the correlation between each item and the scale, item-total correlation analysis was conducted. Moreover, factors determined with regards to the analysis held via t test (bottom-top 27%) were determined as distinguishing. The results obtained prove that the scale is valid and reliable.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı, nehirozdemir@marun.edu.tr, İstanbul / TÜRKİYE

² Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi / Eğitim Bilimleri Bölümü, mctetin@marmara.edu.tr, İstanbul / TÜRKİYE

1. GİRİŞ

Günümüzde örgüt yaşamının önemli sorunlarından biri; örgütlerin içinde buldukları çevrede ortaya çıkan ani değişimler, belirsizlikler ve beklenmedik gelişmelerin yarattığı kaotik süreçlerdir. Bu nedenle son yıllarda örgütsel platformda değişimi desteklemek, ataletten kurtulmak, verimliliği arttırmak için daha esnek ve daha çevik örgüt yapıları kurmak oldukça önem arz etmektedir (Boyer ve Robert, 2006). Batı literatüründe, dünyanın içinde bulunduğu bu karmaşık, kaotik ve ataletten oluşan durum; değişken (volatility), belirsiz (uncertainty), karmaşık (complexity) ve muğlak (ambiguity) gibi ifadelerin İngilizce baş harflerinden oluşan "VUCA" akronimi ile ifade edilmektedir (Bennett ve Lemoine, 2014 s.27). Özellikle 2000'li yıllarda örgütlerin içinde bulunduğu şartları açıklamak için giderek daha fazla kullanılmaya başlanan VUCA terimi ile vurgulanmak istenen temalar ise şu şekilde belirtilmiştir (Kinsinger ve Walch, 2012 akt. Lawrence, 2013 s.5; Bennett ve Lemoine, 2014 s.28):

- Değişkenlik ile değişim hızının ivme kazanması,
- Belirsizlik ile öngörülemezlik sorunlarının ortaya çıkması,
- Karmaşıklık ile parçalar arasındaki ilişkiselliğin yitirilmesi tehlikesi,
- Muğlaklık ile çevredeki olguların anlamlandırılmakta zorlanmasıdır.

VUCA dünyasına bir çözüm önerisi olarak; geleneksel yapıdaki, güvenlik gereksinimi yüksek örgütsel modeller yerine, temaları yenilik, kalite, esneklik, hız ve deneyim ekseninde zorunlu bir şekilde yeniden düzenlenen örgüt yönetim anlayışlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Day, Zaccaro ve Halpin, 2004; Graetz, 2010). Bu dönüşümün yaşanması için ise yeni ve etkin liderlik özelliklerine ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Son yıllarda geleneksel kalıpların dışına çıkmayı başarmış liderler; süreçler, teknolojiler ve yapılarda sürekli olarak değişiklik yapılması gerekliliğinin farkındadırlar ve bunun da ancak karar vermede esneklik ve çeviklikle mümkün olacağı anlayışına sahiptirler (Kelly, 2012; Lawrence, 2013; Bennett ve Lemoine, 2014).

Bu noktada çevik liderlik paradigmasının özünü oluşturan çeviklik anlayışının temelini küreselleşmeden fazlasıyla etkilenen örgütlerde yenilik süreçlerine uyum sağlama ve örgütlerin belirsizliklerle dolu rekabet ortamlarında ayakta kalabilme becerisi oluşturmaktadır (Hayward, 2018 s.10-11). Çeviklik kavramı akademik olarak ilk kez 1991 yılında Lehigh Üniversitesi Iacocca Enstitüsü tarafından ABD şirketlerinin yeniden bir üretim lideri olmak için nasıl ilerlemesi gerektiğini açıklayan bir raporda tanıtılmıştır (Nagel ve Dove, 1991). Ancak bu raporda çeviklik kavramına ilişkin örgütsel yapılardan ya da projelendirme sistemlerinden detaylı olarak bahsedilmemiştir. Bu bağlamda çevik dönüşümler ilk olarak bilgisayar teknolojileri alanında 2000'li yıllarda aktif olarak yaşamaya başlanmıştır. Çevik dönüşümün başarıyla gerçekleşebilmesi için; işlem basamaklarının uygun şekilde bölünebilmesi ve bu işlemlere yönelik olarak bir liste hazırlanması; deneyim, beceri ve emek isteyen bir süreçtir. Bu süreci yönetecek liderin aynı anda pek çok işi yapabilecek yeteneklere haiz, öngörü sahibi biri olması ve aynı zamanda çevreden gelen geribildirimlere dikkat edebilmesi çevik dönüşümün başarısını doğrudan etkilemektedir (Denning, 2018).

Çevik dönüşümün getirileri arasında; sağlıklı bir güven ortamı, yenilenmeye açıklık ve değişime adaptasyon, teknolojik becerilerin artırılması, empati ve sinerji ekipleri oluşturulması, iş birliği anlayışının geliştirilmesi, işgörenlerin duygusal esnekliklerinin lider desteği ile artırılması, proaktif anlayışın gelişmesi gibi pek çok yarar söz konusu olabilir. Bu örgütsel ortamın yaratılmasında ise liderlerin rolü yadsınamaz ölçüde önemlidir.

Çeviklikle ilgili alan yazın incelendiğinde; çeviklik ve çevik liderlik kavramlarına yönelik literatür çalışmalarının kısıtlı oluşu; konu ile ilgili ampirik çalışmaların ve ölçme araçlarının sayıca yetersizliği (Kassim ve Zain, 2004; Charbonnier-Voirin, 2011), çeviklik kavramının sadece üretimsel çeviklik bağlamında ele alınması (Dyer ve Shafer, 2003; Crocitto ve Youssef, 2003; Sambamurthy Wei, Lim ve Lee, 2007; Braunscheidel ve Suresh, 2009, Maghsoudi vd., 2013;

Nijssen ve Paauwe, 2012; Harraf, Wanasika, Tate ve Talbott, 2015), yapılmış olan çalışmaların daha çok bilgi teknolojileri alanında gerçekleştirilmiş olması (Mathiassen ve Pries-Heje, 2006; Cegarra-Navarro vd., 2016; Kettunen vd., 2008; Conboy ve Fitzgerald, 2004; Zain, Rose, Abdullah ve Masrom, 2005; Tallon ve Pinsonneault, 2011; Lu ve Ramamurthy, 2011; Lee, Sambamurthy, Lim, Wei, 2015), eğitim örgütlerinde de çevik liderlik özelliklerinin aranmasına yönelik bir düşünce oluşmasını sağlamıştır. Bu çalışmanın amacı ise; örgütsel yaşamda her türlü dönüşüm, değişim ve yeniliğin liderlik temelli oluşturulduğu gerçeği düşünülürken çeviklik kavramının gerek kâr amacı güden kuruluşlarda gerekse kar amacı gütmeyen kurumlarda liderlik ekseninde ele alınması gerekliliği üzerinedir. Şüphesiz ki eğitim örgütleri de diğer örgütler gibi küresel rekabet ortamında çağdaş yaklaşımlarla değişim, gelişim ve inovasyon ortamlarını yaşayan yapıları nedeniyle liderlik temelli çevik dönüşümlere gereksinim duyabilirler. Bu noktadan hareketle çevik manifestonun başarı ile gerçekleşmesini sağlayabilecek yapı taşlarını, eğitim örgütlerinde lider konumunda olan okul yöneticileri grubu oluşturmaktadır denilebilir. Çevik dönüşümlerin eğitim örgütlerine kazandırabileceği yeni özellikler irdelendiğinde bu özelliklerin liderlerde aranması oldukça olağan bir durumdur ve çevik liderlik paradigmasına uygundur.

2. ÇEVİK LİDERLİK PARADİGMASI VE ALT BOYUTLARI

Çevik liderler ilk olarak; başarıya ulaşmak için ekiplerinin çalışma şekillerini sürekli olarak yeniden tasarlayan, belli iş parçalarının projelendirilmesinin gelecekte ortaya çıkabilecek yeni talepler ve ihtiyaçları öngörerek oluşturulması gerektiğini savunan kimseler olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Henson, 2015).

Bir liderin çevik bir kültür yaratabilmesi için karar alma konusunda kendine güvenen, proaktif ve hız oryantasyonuna sahip, ihtiyaç analizi yaparak yol haritası çizebilen ve teknoloji becerilerine sahip bireyler olmaları önemlidir (Hayward, 2018 s.122-126). Çevik liderlerin geliştirme takımlarında iş birliği kurma ve eşgüdümleme yeteneği ile sinerji yaratabilen, statükoyu sorgulayabilen, duygusal anlamda esnek, iç ve dış paydaşlar arasında katalizörlük rolü üstlenebilen, iletişime dayalı, güvenli ve empatik bir çalışma ortamı kurabilen kimseler olması ayrıca beklenmektedir (Joiner ve Josephs, 2006; David, 2016; Collins, 2018). Çevik liderlik paradigmasının alt boyutları ise şu şekilde sıralanmaktadır:

Duygusal çeviklik rolü; liderlerin iş dünyasında baş etmesi zor, içten içe köpüren olumsuz duyguları durdurmaları gerekliliği ve astlarına güven yansıtma özellikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Örgütsel dünyada kaçınılmaz olarak var olan ve yinelenen duygusal zorluklarla uğraşan liderleri sıklıkla görmek mümkündür. Karar alma ve öncelikler ile ilgili konularda endişelenmek, başkalarının başarısını kıskanmak, reddedilme korkusu, algılanan zorluklara karşı üzüntü duymak ve onları düzeltmek için devamlı olarak arayışlar içerisinde olmak liderlerin temel duygusal problemleri olarak görülmektedir (Goleman, Langer, David ve Congleton, 2017). Öte yandan; olumsuz duyguları yenmeye çalışmak, onları görmezden gelmek ve bastırmaya çalışmak gibi eylemlerin o duyguları büyütme hizmet ettiği yapılan araştırmalarca ortaya konmuştur (David, 2016). Etkili liderler duygularını ve içsel deneyimlerini bastırmaya çalışmak yerine; duygusal çevikliklerini arttırarak kendi olumsuz özelliklerine duyarlı, değer odaklı ve üretken bir şekilde yaklaşmaya çabalayan karar alma ve eyleme (David, 2016).

Duygusal çeviklik bir kimsenin değişime, ilerlemeye ve büyümeye açık olduğunun en önemli işaretlerinden biridir. Duygusal çevikliği yüksek olan liderler değişimin kendileri ve egoları için ne anlama geldiği konusunda kararsız kalmak yerine yaklaşımlarında esnek ve yaratıcı olmakla gurur duymaktadırlar (Mulhbauer, 2018). Karmaşık, hızla değişen bilgi ekonomisinde, birinin düşünce ve duygularını yönetme yeteneği olarak tanımlanan duygusal çeviklik kavramı iş başarısı için çok önemli görülmektedir. Pek çok sayıda çalışma; duygusal çevikliğin insanların stresle baş etmelerine, hataları azaltmalarına, daha yenilikçi olmalarına ve iş performansını arttırmalarına yardımcı olabileceğini göstermektedir (Goleman vd., 2017).

Dijital okuryazarlık ve teknoloji çevikliği rolü; etkin bir çevik mücadele için, liderlerin teknolojik fenomenlerin seyircileri olmak yerine, baş rol oyuncularını olmaları gerekliliği üzerine yoğunlaşmaktadır (Hayward, 2018 s.212). Günümüzde karşılaşılan yeni teknoloji sistemleri, inovatif uygulamalar ve internetin yarattığı hız ve beklenmeyen fırsat ortamlarında, değişimi yansıtan yeni örgütsel bakış açılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada çeviklik, çağdaş iş yaşamında örgütlerin inovasyon ve rekabetçi ortamlarda performans avantajı sağlamaları için hayati öneme sahiptir. Örgütlerin, çevikliklerini artırmak için süreç, bilgi ve iletişim teknolojileri dahil her türlü teknoloji zenginliğine giderek artan bir şekilde güvenmeleri gerekmektedir. Başka bir deyişle; teknolojik ilerlemeler sayesinde oluşan değişim koşullarında rekabet avantajı getiren en önemli unsurlardan biri de teknoloji çevikliği olarak görülmektedir. Çeviklik kavramının etkileştiricisi olarak düşünülen bilgi teknolojileri departmanlarının sürdürülebilir işletme değeri temel olarak iş stratejileri, organizasyonel tasarımlar, yapılar ve yeterliliklerin bütünleşmesi ile ortaya çıkmaktadır (Barua ve Mukhopadhyay 2000; Kettinger vd., 1994; Wheeler 2002 akt. Sambamurthy, Bharadwaj, Grover, 2003).

Bir örgütün teknolojik değişikliklere hızlı bir şekilde tepki verme yeteneği olarak ifade edilen teknoloji çevikliği; öncelikle mevcut örgüt literatürünü, daha sonra iş süreçlerini ve nihayetinde kurum performansını etkileyerek, örgütsel çevikliğe öncülük etmektedir (Dunlop-Hinkler, Parente, Marion ve Friar, 2011). Bilgi yönetimi ve teknoloji süreçleri ile örgütsel çeviklik süreçlerinin birbiri ile ilişkili kavramlar olduğu; bilgiye ulaşma, bilginin dönüşümü ve kullanımı arttıkça, örgütsel çevikliğinin de arttığı düşünülmektedir (Cegarra-Navarro, Soto-Acosta ve Wensley, 2016 s. 1548). Teknoloji çevikliğinin, örgütsel performansı artıran dinamik yetenekleri şekillendirmede kilit bir stratejik rol oynadığı bulgusuna yapılan araştırmalarda da rastlanmıştır (Dunlop-Hinkler, vd., 2011).

Sinerji çevikliği rolü ile liderlerin, holistik bir yönelimle empati kurarak çalışanları etkileme yeteneğine vurgu yapılmaktadır. Geleceğe yönelik gerçekçi öngörülerini ve sezgileri güçlü olan sinerjik liderler, amaca yönelik kararlarda inisiyatif alma konusunda üstün başarı sergilemektedirler (Joiner ve Josephs 2006).

Sinerji çevikliği ile, bir yandan örgütsel çevik dönüşümler için çaba sarf edilirken öte yandan derin bir empati ile zararlı görünen çatışmaları herkes için faydalı olan çözümlere ulaştırabilen sezgisel bir yetenektir söz edilmektedir. Örgütsel fayda ve güven ortamı için grup enerji dinamiklerinin yükseltilmesi ve yeniden şekillenmesi ile zorlu iletişim süreçlerinde dahi bağlılık oluşturabilme yeteneği ön plana çıkmaktadır (Joiner ve Josephs, 2006).

Sinerji ayrıca, çevik dönüşümlerin en önemli unsurlarından biri olan “scrum” oluşturma ile yakından ilgili bir kavramdır. Scrum; yazılım süreçlerinde güvenilirlik, esneklik, duyarlılık ve sinerjik yapısı nedeniyle büyük ilgi görmüş bir projelendirme sistemidir. Bu noktada sinerji; scrum yaklaşımının en önemli ögesi olan kendi işlerini düzenlemek ve yönetmek için örgüt tarafından kurulmuş ve yetkilendirilmiş geliştirme takımlarının toplam verimliliğini ve etkililiğini en üst seviyeye çıkarma kavramını sağlayan olgu olarak düşünülmektedir (Ramanujam ve Lee, 2011). Çevik liderin sinerjik rolü ile iş ortamında çevik iş ortamının ihtiyaç duyduğu bilgi paylaşım ekiplerinin kurabilmesi ve farklılıklardan sinerji yaratacak şekilde ortak kararlar alabilmesi vurgulanmaktadır.

Paylaşılan sorumluluk ve proaktivite çevikliği rolü, liderlere verimlilik adına mevcut düzeni irdeleyen, öngörü sahibi olmayı gerektiren bir yol haritası çizmektedir. Günümüzde pek çok liderin proaktif olmak yerine reaktif hareket etmesi eleştirilmektedir. Reaktifler; kaotik ortamlarda panik ve depresif davranışlar sergilemeye elverişli, olaylar üzerinde kontrollerinin olmadığını düşünen, karamsar ve statükoyu korumaya çalışan liderler olarak karşımıza çıkarken proaktif liderler statükoyu sorgulayan, mevcut şartları iyileştirmek ya da yeni bir ortam yaratmak için inisiyatif alabilen liderler olarak görülmektedir (Brockbank, 1999).

Büyük remi görebilen, gördüğü resmi parçalara bölebilen ve bunların sonucunda hızla işe girebilen liderler bu esnekliğe sahip olmayanlara kıyasla daha üretkendirler. Plan ve projeleri

daha küçük parçalara bölerek tatbik edebilen liderler, kaynak tasarrufu sağlamak ve daha verimli sistemler oluşturabilmek için ayarların nerelerde yapılması gerektiğini daha iyi bilmektedirler (Collins, 2018).

Proaktif bir lider ayrıca, olası problem durumları önceden sezebilen ve bu konuda gerekli tedbirleri alan kimsedir. Proaktiflikle, ön görülmesi zor durumların bile önceden sezilmesi, planlama etkililiğini, fırsatların keşfedilmesini ve olaylara yanıt verebilirliği arttırmaktadır (Hillis, 2014). Proaktif girişimci özelliklere sahip liderler planları hemen eyleme dökme, bir problemi en hızlı ve en etkin bir şekilde çözme eğilimindedirler. Proaktif özelliklere sahip bir liderin günümüz rekabet koşullarında paylaşılmış liderlik rollerine bürünmesi ve katılımlı karar ilkesi ile hareket etmesi ise olağandır. Takım çalışması, bir liderin meslektaşları ile birlikte çalışma, bilgi paylaşma ve grup süreçlerine teşvik etme yeteneğidir (Doeze Jager-van Vliet, 2017 s.12).

Ekip çalışmasına yatkın, katılımlı karar alma mekanizmalarının aktif olduğu okullarda; öğretmenlerin verimlilik, motivasyon, performans düzeylerinin arttığı ve bu durumun örgütsel hedeflere ulaşmayı kolaylaştırdığına yönelik araştırmalar mevcuttur (Lunenburg ve Ornstein, 2013). Rekabet koşullarının yoğun olarak hissedildiği örgütsel dünyada; inisiyatif alabilen, proaktif, kaotik ortamlarda belirsizliklere karşı öngörü sahibi, risk alabilen liderler (Kanbar ve Özyer, 2016) alanında uzman, bilgi, deneyim ve potansiyeli olan tüm işgörenlerle paylaşım yollarını tercih ederek verimliliği arttırmaktadırlar (Elmore, 2000).

Yeniliklere açıklık ve uyum sağlama çevikliği rolü ile liderlerin örgütsel yenilenmenin başlatıcısı olması ve uyum sağlama yetenekleri vurgulanmaktadır. Liderlerin takımlarını değişime ve yenilik ortamlarına hazırlamamaları; ataletle, sabotajla ve belirli değişim biçimine isyan ile sonuçlanabilmektedir. Gerek iş dünyasında gerekse örgütsel psikolojide bu duruma çözüm olarak çeviklik kavramını bir tür uyum sağlama yeteneği olarak görme eğilimi başlamıştır (Almahamid, Awwad ve McAdams, 2010). Chonko ve Jones'un çeviklik bileşeni olarak çalıştıkları uyum sağlama çevikliği, değişen örgütsel içeriğe hızlı bir şekilde adapte olmak olarak tanımlanmıştır (Doeze Jager-van Vliet, 2017 s.163). Örgütsel çevikliği, sadece bir örgütün değişime uyum sağlama, yenilenme veya değişime tepki verme yeteneği olarak ele alan çalışmalar ise sayıca dikkat çekmektedir (Kassim ve Zain, 2004; Ganguly, Nilchiani ve Farr, 2009; Dubey ve Gunasekaran, 2014).

Bir liderin yeniliklere açıklık ve adaptiflik (uyum sağlama) yeteneği; geçmiş ile güncel başarılar arasında köprü kurabilmesi ve astlarını yeni, radikal ve farklı bir geleceğe doğru sürükleyebilmek için teşvik edebilmesi ile mümkün olabilir (Doeze Jager-van Vliet, 2017). Kısa bir zaman önce geçerli ve özgün olan bir ürün, yöntem ya da düşünce, bugünün koşullarında sıradan, yarın ise eskimiş ve modası geçmiş olabilmektedir. Bu yüzden değişime direnç göstermemenin yanı sıra hızla adapte olabilmek de oldukça önemlidir. Değişimle başa çıkma, uygulanan değişiklikleri özümseme ve bunlara uyum sağlama konusunda açık bir yaklaşımdır.

3. YÖNTEM

Bu bölümde ölçek geliştirme basamakları, uzman görüşüne yönelik sonuçlar, ölçek yapısının oluşturulması ve çalışma grubu gibi konulara yer verilmiştir.

3.1. Ölçek Geliştirme Basamakları

Ölçek maddelerinin hazırlanması kapsamında, çevik liderlik ile ilgili alanyazın detaylı bir şekilde taranmış ve kavramsal yapı belirlenmiştir. Bununla birlikte madde havuzu oluşturmaya yardımcı olmak üzere öğretmenlere yönelik on sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu; kendi branşında ve pedagojik anlamda başarı göstermiş 25 öğretmene uygulanarak, ölçek maddelerini oluşturabilmek için öğretmen görüşleri değerlendirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda 96 ölçek maddesi araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

3.2. Uzman Görüşüne Göre Görünüş ve Kapsam Geçerliliğinin Belirlenmesi

İlk olarak, ölçme aracının ölçmek istenileni ölçüyor görünmesi gerekliliğine dayanan, sayısal bulgulardan ziyade mantıksal kanaate göre hareket edilen görünüş geçerliliği" koşulunun (Kartal ve Bardakçı, 2018) sağlanması için ilgili alanda çokça çalışmalar yapmış, deneyimli ve kabul görmüş on uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlar taslak ölçeğin ölçmeyi amaçladığı yapıyı ölçüyor görüldüğü konusunda ortak bir görüş bildirmişlerdir. Madde düzeyli bu analiz çalışmasında değerlendirme verecek uzmanların sayısının en az beş olması gerekmektedir (Lawshe, 1975). Ayrıca $\alpha=0,05$ anlamlılık değerine göre 10 uzman için madde Kapsam Geçerlik Oranı (KGO) değeri minimum 0,62 olmalıdır (Veneziano ve Hooper, 1997).

Uzmanlardan, ölçek maddelerini, "uygun" ise 3, "uygun fakat düzeltilmeli" ise 2 ve "çıkartılmalı" ise 1 puanla değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen veriler ile her bir madde için kapsam geçerlik oranları hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucunda minimum KGO değerinin altında kalan 8 madde elenerek, ölçek 88 maddeye düşürülmüştür.

Ölçeğin tamamına ait Kapsam Geçerlik İndeksi (KGI) değeri, kabul edilen maddelerin KGO değerleri ortalaması alınarak hesaplanmıştır. Elde edilen KGO değerlerinin ölçeğin ölmeyi amaçladığı kavramsal yapının kapsamını %97,2 oranında temsil ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.

3.3. Ölçek Yapısının Oluşturulması

Ölçek taslağı, kişinin belli bir tutum nesnesine ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarına katılma derecesi hakkında bilgi vererek belirten ifadelerle dayanan Likert tipi ölçek formunda hazırlanmıştır (Gliem ve Gliem, 2003). Ölçek taslak formu 5'li Likert tipinde ve (1) Hiç, (2) Nadiren, (3) Bazen, (4) Sık sık, (5) Her Zaman şeklinde derecelendirilerek hazırlanmıştır. Pilot uygulamanın amacı ve nasıl cevaplanacağına ilişkin bilgiler sunan bir "Yönerge" ve çalışma grubunun demografik özelliklerine ilişkin bilgileri toplamak için "Kişisel Bilgiler Formu" ölçek taslağında ayrıca yer almaktadır.

3.4. Çalışma Grubu

Ölçek çalışması için İstanbul ili Anadolu Yakası evreninden okul öncesi ve ilkökul, ortaokul ve lise gruplarından basit rastgele örnekleme yöntemi ile çalışma grubuna öğretmen seçilmesi planlanmıştır. Basit rastgele örnekleme almanın en önemli avantajının her bir anakütle elemanının "aynı olasılıkla" örneğe girebilmesi olduğu düşünülmektedir (Kothari, 2004). İstanbul ili devlet okullarında görev yapan öğretmen sayısının 42.140 olduğu bilgisi göz önüne alındığında (İstanbul MEB, 2019), örnekleme sayısının minimum değerinin $\alpha= 0.05$ örnekleme hatası için (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004) en az 381 olması gerektiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda İstanbul ili okul öncesi, ilk ve ortaokul, lise seviyelerinde görev yapmakta olan 1500 öğretmen çalışma grubu olarak belirlenmiştir. Çalışma grubuna ulaştırılan ölçeklerden 372 tanesi geri dönmemiş, 72 tanesi eksik/hatalı doldurulduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Sonuç olarak 1056 öğretmen yanıtlarını içeren veriler değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgileri içeren tablo aşağıda verilmiştir:

Tablo 1. Demografik Dağılım Tablosu

ÖZELLİK		KİŞİ SAYISI	ORAN (%)
Cinsiyet	Kadın	471	55,4
	Erkek	585	44,6
Yaş	20-30	359	34,0
	30-40	479	45,4
	40-50	154	14,6
	50 ve üzeri	64	6,1
Kıdem	1-5 yıl	284	26,9
	6-10 yıl	341	32,3
	11-15 yıl	181	17,1
	16-20 yıl	104	9,8
	20 yıl ve daha fazla	146	13,8
Okul Kademesi	Okulöncesi ve İlkokul	330	31,3
	Ortaokul	384	36,4
	Lise	342	32,4
Eğitim Düzeyi	Lisans	895	84,8
	Lisansüstü	161	15,2
TOPLAM		1056	100

3.5. Ölçeğin Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışmaları

Ölçme aracının ortaya konulan kavramsal yapıyı ne derece doğru ölçtüğü ile ilgili ilk olarak açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış; temel bileşenler analizinin uygulandığı 88 maddeden 32 adedi, herhangi bir faktörle ilişkilendirilemediğinden ya da birden fazla faktör altında yük değerine sahip olduğundan ölçekten çıkarılmış ve bu analizler tekrarlanmıştır. Kalan 56 madde için yapılan analiz sonucunda ilk olarak KMO (Kaiser- Meyer- Olkin) kat sayısı ve Bartlett testi hesaplamalarına başvurulmuştur.

56 madde üzerinden uygulanan son analiz sonucuna göre Tablo 2’de görülebileceği gibi KMO değeri 0,979 ile mükemmel olarak belirlenmiş ve Bartlett değeri de anlamlı ($p < 0.001$) bulunarak verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür.

Tablo 2. Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Testi Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçüsü		,979
	Ki-kare	93624,332
Bartlett Küresellik Testi	Serbestlik Derecesi	1540
	P	,000

KMO ve Bartlett testi doğrulandıktan sonra temel bileşenler analizi ile maddelerin ortak yük değerleri (Communalities) incelenmiştir. Bu tabloda her maddenin faktöre etkisi görülmekte, ve çıkarım kolonununun 0,50 değerinin üstünde olması beklenmektedir (Field, 2013). Tablo 3’te görüldüğü gibi tüm maddelerin yük değerleri 0,5 değerinin üzerindedir. En düşük yük değeri 25. maddede 0,528 olarak görülmüş, en yüksek değer ise 79. maddede 0,954 olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuçların ışığında mevcut maddelerin bu aşamada korunmasına karar verilmiştir.

Tablo 3. Maddelerin Ortak Yük Değerleri

Maddeler	Başlangıç (Initial)	Çıkarım (Extraction)
Madde 4	1,000	,702
Madde 7	1,000	,569
Madde 9	1,000	,661
Madde 10	1,000	,680
Madde 11	1,000	,663
Madde 13	1,000	,863

Madde 14	1,000	,939
Madde 15	1,000	,559
Madde 16	1,000	,812
Madde 17	1,000	,876
Madde 18	1,000	,920
Madde 19	1,000	,787
Madde 25	1,000	,528
Madde 26	1,000	,929
Madde 28	1,000	,779
Madde 29	1,000	,942
Madde 30	1,000	,915
Madde 31	1,000	,932
Madde 32	1,000	,920
Madde 33	1,000	,922
Madde 34	1,000	,931
Madde 35	1,000	,922
Madde 36	1,000	,794
Madde 37	1,000	,944
Madde 38	1,000	,938
Madde 40	1,000	,710
Madde 41	1,000	,783
Madde 42	1,000	,924
Madde 43	1,000	,617
Madde 46	1,000	,705
Madde 47	1,000	,937
Madde 48	1,000	,685
Madde 49	1,000	,758
Madde 51	1,000	,930
Madde 52	1,000	,775
Madde 53	1,000	,942
Madde 54	1,000	,931
Madde 55	1,000	,945
Madde 56	1,000	,737
Madde 57	1,000	,716
Madde 61	1,000	,775
Madde 62	1,000	,771
Madde 63	1,000	,921
Madde 64	1,000	,645
Madde 65	1,000	,930
Madde 66	1,000	,712
Madde 67	1,000	,920
Madde 68	1,000	,945
Madde 69	1,000	,919
Madde 70	1,000	,749
Madde 72	1,000	,953
Madde 73	1,000	,935
Madde 76	1,000	,949
Madde 77	1,000	,900
Madde 78	1,000	,939
Madde 79	1,000	,954

Tablo 4'te görülen Toplam Varyans sonucunda, 56 maddeden oluşan 5 faktörlü yapının toplam varyansın %82,92'sini açıkladığı görülmektedir. Bu değer çok faktörlü bir yapı için kritik değer olarak görülen %60 değerinden yüksek bir değerdir ve modelin yapı geçerliğinin bir göstergesi olarak görülebilir (Kartal ve Bardakçı, 2018 s. 65). Faktörlerin açıkladığı varyans miktarları ise

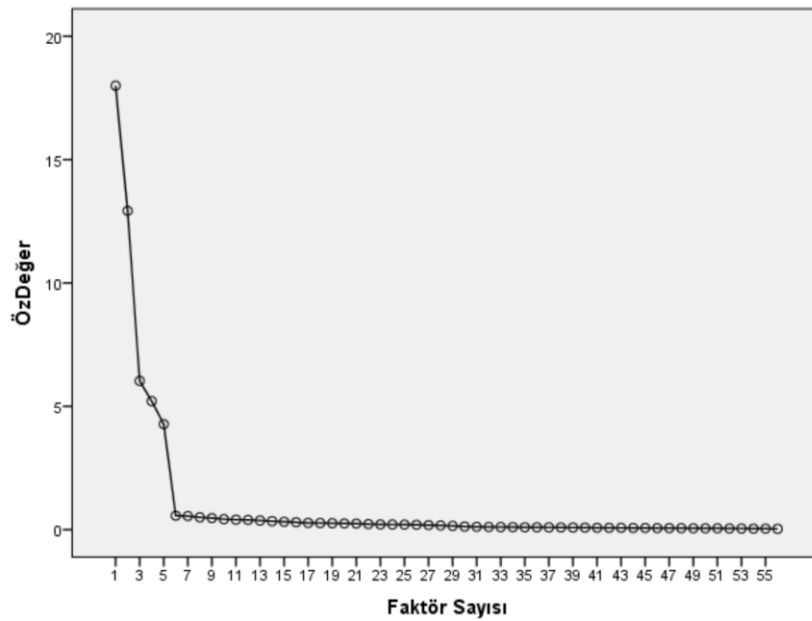
sırasıyla birinci faktör için %32,137, ikinci faktör için %23,079, üçüncü faktör için %10,768, dördüncü faktör için %9,301 ve beşinci faktör için %7,639 olarak belirlenmiştir. Ayrıca Şekil 1'de görülen yamaç grafiği (Scree Plot) de ölçeğin beş faktörlü olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 4. Modelin Son Haline İlişkin Açıklanan Toplam Varyans Miktarları

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Toplam Faktör Yükleri			Faktör Yüklerinin Döndürülmüş Toplamları		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	17,997	32,137	32,137	17,997	32,137	32,137	12,304	21,972	21,972
2	12,924	23,079	55,216	12,924	23,079	55,216	12,081	21,573	43,545
3	6,030	10,768	65,984	6,030	10,768	65,984	8,415	15,027	58,571
4	5,208	9,301	75,285	5,208	9,301	75,285	7,154	12,775	71,347
5	4,278	7,639	82,923	4,278	7,639	82,923	6,483	11,577	82,923
6	,567	1,012	83,936						
7	,550	,983	84,919						
8	,500	,892	85,811						
9	,472	,842	86,653						
10	,425	,759	87,412						
11	,405	,723	88,135						
12	,394	,703	88,838						
13	,371	,663	89,502						
14	,344	,615	90,117						
15	,322	,575	90,691						
16	,300	,535	91,226						
17	,274	,490	91,717						
18	,271	,483	92,200						
19	,264	,471	92,670						
20	,252	,451	93,121						
21	,247	,441	93,562						
22	,226	,404	93,966						
23	,213	,379	94,345						
24	,207	,371	94,716						
25	,205	,366	95,082						
26	,199	,355	95,437						
27	,186	,333	95,770						
28	,170	,304	96,074						
29	,155	,277	96,350						
30	,127	,228	96,578						
31	,118	,210	96,788						
32	,109	,195	96,982						
33	,107	,192	97,174						
34	,105	,187	97,361						
35	,098	,175	97,537						
36	,095	,170	97,706						
37	,094	,168	97,874						
38	,090	,161	98,035						
39	,085	,152	98,188						
40	,082	,147	98,335						
41	,078	,139	98,474						
42	,076	,136	98,609						
43	,074	,132	98,742						
44	,071	,127	98,869						
45	,068	,122	98,991						

46	,064	,115	99,106
47	,063	,113	99,219
48	,061	,109	99,327
49	,057	,103	99,430
50	,055	,097	99,527
51	,054	,096	99,623
52	,049	,087	99,710
53	,046	,082	99,792
54	,044	,078	99,870
55	,040	,072	99,942
56	,032	,058	100,000

Şekil 1. Modelin Son Haline İlişkin Yamaç Çizgi Grafiği

Maddelerin faktörlere dağılımını belirlemek için yapılan Varimax dik döndürme analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Bu tabloda maddelere ait faktör yük değerlerine bakıldığında bu değerlerin oldukça yüksek olduğu ve her bir maddenin ait olduğu faktörle yüksek ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Faktör değeri en düşük olan 25. maddenin faktör yük değeri 0,679 olarak bulunmuştur. Bu değer bile literatürde alt sınır olarak kabul gören 0,45'in oldukça üzerindedir (Kartal ve Bardakçı, 2018).

Tablo 5. Faktör Analizi Sonrası Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi

Maddeler	Faktör				
	1	2	3	4	5
Madde 36	,868				
Madde 28	,857				
Madde 52	,855				
Madde 41	,853				
Madde 19	,853				
Madde 49	,833				
Madde 56	,831				
Madde 40	,821				
Madde 66	,814				
Madde 57	,813				

Madde 46	,807
Madde 4	,802
Madde 10	,795
Madde 48	,788
Madde 43	,744
Madde 7	,694
Madde 25	,679
Madde 26	,955
Madde 69	,954
Madde 63	,953
Madde 42	,951
Madde 18	,949
Madde 17	,928
Madde 13	,921
Madde 16	,895
Madde 61	,871
Madde 62	,868
Madde 70	,861
Madde 9	,808
Madde 11	,802
Madde 64	,797
Madde 15	,739
Madde 79	,942
Madde 76	,940
Madde 55	,938
Madde 53	,938
Madde 29	,938
Madde 47	,934
Madde 14	,934
Madde 54	,932
Madde 51	,931
Madde 37	,913
Madde 38	,908
Madde 31	,906
Madde 34	,904
Madde 33	,901
Madde 32	,900
Madde 35	,895
Madde 30	,892
Madde 72	,952
Madde 68	,949
Madde 78	,945
Madde 73	,942
Madde 65	,941
Madde 67	,930
Madde 77	,927

Geçerlik testleri sonucunda, 56 sorudan oluşan 5 faktörlü ölçek ortaya çıkmıştır. Alt boyutlara giren maddeler ve madde sayıları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Faktör Analizi Sonrası Alt Boyutlar ve Madde Sayıları

Faktör	Madde Sayısı	Maddeler
1	17	4,7,10,19,25,28,36,40,41,43,46,48,49,52,56,57,66
2	15	9,11,13,15,16,17,18,26,42,61,62,63,64,69,70

3	9	14,29,47,51,53,54,55,76,79
4	8	30,31,32,33,34,35,37,38
5	7	65,67,68,72,73,77,78

Geçerlik analizi tamamlanan beş faktörlü ölçek için bu aşamada faktör adlandırılmış ve güvenilirlik analizine geçilmiştir. Hem toplam hem de her bir alt boyut için hesaplanan iç tutarlılık değerleri (Cronbach's Alpha) Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Ölçeğin Geneli ve Her Bir Alt Boyut İçin Güvenirlik Katsayıları

Faktör	Cronbach's Alpha Değeri
1.Paylaşılan Sorumluluk ve Proaktivite Çevikliği	0,973
2.Sinerjik Çeviklik	0,981
3.Duygusal Çeviklik	0,992
4.Dijital Okuryazarlık ve Teknolojik Çeviklik	0,989
5.Yeniliklere Açıklık ve Uyum Sağlama Çevikliği	0,988
TOPLAM	0,949

Cronbach's Alpha değerinin ,70'den büyük olmasının ölçeğin güvenilir olduğunun göstergesi olduğu bilinmektedir (Büyüköztürk, 2011). Tüm ölçeğin iç tutarlık katsayısı Cronbach $\alpha=0,949$ olarak hesaplanmıştır ve alt boyutların iç tutarlılık değerleri $\alpha_{max}=0,992$ (Duygusal Çeviklik) ile $\alpha_{min}=0,973$ (Paylaşılan Sorumluluk ve Proaktivite Çevikliği) arasında değişmektedir. Değerler ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu ortaya koymaktadır.

Bu işlemlerin ardından faktör bazında ayırt edicilik işlemlerine geçilmiştir. Bunun için bağımsız örneklem t testi ile toplam puana göre testin alt ve üst çeyreklerindeki (%27'lik) kişilerin aldıkları puanların birbiriyle karşılaştırılması yöntemi izlenmiştir. Buradaki amaç, o maddeye verilen cevabın alt ve üst gruplar arasında farklılaşıp farklılaşmadığı ve dolayısıyla ayırt etme gücünü ortaya koymaktır (Büyüköztürk, 2011). Örneklemi oluşturan 1056 kişiden yola çıkarak en yüksek toplam puana sahip %27'lik dilime karşılık gelen 285 kişinin aritmetik ortalamaları ile aynı şekilde en düşük toplam puana sahip %27'lik dilime karşılık gelen 285 kişinin aritmetik ortalamalarının kıyaslanması sonucunda oluşan sonuca Tablo 8'de yer verilmiştir.

Tablo 8. Ölçek Maddeleri için Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları

Maddeler	Grup	N	Ort.	Standart Sapma	Standart Hata	t testi		
						t	sd	p
Madde 4	ÜST	285	4,649	0,6078	0,0360	25,099	568	0,000
	ALT	285	2,765	1,1121	0,0659			
Madde 7	ÜST	285	4,477	0,6897	0,0409	22,537	568	0,000
	ALT	285	2,705	1,1340	0,0672			
Madde 9	ÜST	285	4,186	1,0733	0,0636	11,520	568	0,000
	ALT	285	3,074	1,2268	0,0727			
Madde 10	ÜST	285	4,807	0,4687	0,0278	24,132	568	0,000
	ALT	285	3,060	1,1290	0,0669			
Madde 11	ÜST	285	4,140	1,1482	0,0680	11,749	561,444	0,000
	ALT	285	2,944	1,2797	0,0758			
Madde 13	ÜST	285	4,337	1,0936	0,0648	12,460	568	0,000
	ALT	285	3,123	1,2286	0,0728			
Madde 14	ÜST	285	4,540	0,6991	0,0414	17,951	568	0,000
	ALT	285	3,126	1,1313	0,0670			
Madde 15	ÜST	285	3,937	1,2374	0,0733	8,993	567,997	0,000
	ALT	285	3,004	1,2405	0,0735			
Madde 16	ÜST	285	4,305	1,1013	0,0652	12,167	563,083	0,000
	ALT	285	3,126	1,2095	0,0716			
Madde 17	ÜST	285	4,449	1,0149	0,0601	13,675	568	0,000
	ALT	285	3,165	1,2179	0,0721			

Madde 18	ÜST	285	4,467	1,0260	0,0608	13,795	568	0,000
	ALT	285	3,168	1,2131	0,0719			
Madde 19	ÜST	285	4,600	0,5826	0,0345	27,376	568	0,000
	ALT	285	2,614	1,0772	0,0638			
Madde 25	ÜST	285	4,333	0,7584	0,0449	17,752	568	0,000
	ALT	285	2,905	1,1266	0,0667			
Madde 26	ÜST	285	4,505	1,0092	0,0598	14,675	568	0,000
	ALT	285	3,126	1,2240	0,0725			
Madde 28	ÜST	285	4,681	0,4963	0,0294	26,216	568	0,000
	ALT	285	2,768	1,1270	0,0668			
Madde 29	ÜST	285	4,568	0,6815	0,0404	18,211	568	0,000
	ALT	285	3,151	1,1236	0,0666			
Madde 30	ÜST	285	3,604	1,1041	0,0654	17,104	568	0,000
	ALT	285	2,105	0,9837	0,0583			
Madde 31	ÜST	285	3,628	1,0723	0,0635	18,021	568	0,000
	ALT	285	2,088	0,9656	0,0572			
Madde 32	ÜST	285	3,670	1,0828	0,0641	17,786	564,622	0,000
	ALT	285	2,116	1,0021	0,0594			
Madde 33	ÜST	285	3,642	1,0640	0,0630	18,325	563,983	0,000
	ALT	285	2,074	0,9777	0,0579			
Madde 34	ÜST	285	3,621	1,1118	0,0659	18,137	568	0,000
	ALT	285	2,053	0,9461	0,0560			
Madde 35	ÜST	285	3,684	1,0641	0,0630	18,545	564,657	0,000
	ALT	285	2,091	0,9852	0,0584			
Madde 36	ÜST	285	4,579	0,5550	0,0329	25,979	568	0,000
	ALT	285	2,712	1,0786	0,0639			
Madde 37	ÜST	285	3,639	1,0611	0,0629	18,366	568	0,000
	ALT	285	2,084	0,9568	0,0567			
Madde 38	ÜST	285	3,639	1,0938	0,0648	17,804	568	0,000
	ALT	285	2,091	0,9780	0,0579			
Madde 40	ÜST	285	4,695	0,5580	0,0331	22,920	568	0,000
	ALT	285	2,968	1,1425	0,0677			
Madde 41	ÜST	285	4,628	0,5831	0,0345	27,519	568	0,000
	ALT	285	2,586	1,1088	0,0657			
Madde 42	ÜST	285	4,509	1,0057	0,0596	14,468	568	0,000
	ALT	285	3,144	1,2349	0,0731			
Madde 43	ÜST	285	4,193	0,8849	0,0524	22,542	568	0,000
	ALT	285	2,284	1,1227	0,0665			
Madde 46	ÜST	285	4,453	0,6408	0,0380	22,437	568	0,000
	ALT	285	2,740	1,1177	0,0662			
Madde 47	ÜST	285	4,565	0,6715	0,0398	17,727	568	0,000
	ALT	285	3,175	1,1402	0,0675			
Madde 48	ÜST	285	4,330	0,7145	0,0423	22,132	568	0,000
	ALT	285	2,677	1,0385	0,0615			
Madde 49	ÜST	285	4,474	0,6197	0,0367	24,207	568	0,000
	ALT	285	2,586	1,1615	0,0688			
Madde 51	ÜST	285	4,526	0,7147	0,0423	17,456	568	0,000
	ALT	285	3,165	1,1058	0,0655			
Madde 52	ÜST	285	4,747	0,4740	0,0281	26,199	568	0,000
	ALT	285	2,860	1,1202	0,0664			
Madde 53	ÜST	285	4,551	0,7231	0,0428	17,916	568	0,000
	ALT	285	3,137	1,1191	0,0663			
Madde 54	ÜST	285	4,533	0,7290	0,0432	17,357	568	0,000
	ALT	285	3,151	1,1298	0,0669			

Madde 55	ÜST	285	4,547	0,6936	0,0411	17,445	568	0,000
	ALT	285	3,172	1,1361	0,0673			
Madde 56	ÜST	285	4,582	0,6261	0,0371	26,074	568	0,000
	ALT	285	2,537	1,1671	0,0691			
Madde 57	ÜST	285	4,681	0,4891	0,0290	24,928	568	0,000
	ALT	285	2,975	1,0462	0,0620			
Madde 61	ÜST	285	4,281	1,0966	0,0650	13,632	567,153	0,000
	ALT	285	3,004	1,1399	0,0675			
Madde 62	ÜST	285	4,246	1,1146	0,0660	11,341	564,711	0,000
	ALT	285	3,144	1,2031	0,0713			
Madde 63	ÜST	285	4,512	0,9554	0,0566	15,035	568	0,000
	ALT	285	3,147	1,1983	0,0710			
Madde 64	ÜST	285	4,102	1,2672	0,0751	9,921	567,882	0,000
	ALT	285	3,056	1,2491	0,0740			
Madde 65	ÜST	285	3,361	1,2500	0,0740	11,153	568	0,000
	ALT	285	2,298	1,0134	0,0600			
Madde 66	ÜST	285	4,540	0,6629	0,0393	25,726	568	0,000
	ALT	285	2,561	1,1167	0,0661			
Madde 67	ÜST	285	3,393	1,2475	0,0739	12,316	568	0,000
	ALT	285	2,228	0,9968	0,0590			
Madde 68	ÜST	285	3,347	1,2708	0,0753	11,100	568	0,000
	ALT	285	2,284	1,0000	0,0592			
Madde 69	ÜST	285	4,516	0,9843	0,0583	15,299	568	0,000
	ALT	285	3,105	1,2057	0,0714			
Madde 70	ÜST	285	4,291	1,0890	0,0645	11,385	568	0,000
	ALT	285	3,193	1,2108	0,0717			
Madde 72	ÜST	285	3,372	1,2652	0,0749	11,241	568	0,000
	ALT	285	2,288	1,0251	0,0607			
Madde 73	ÜST	285	3,368	1,2814	0,0759	11,172	568	0,000
	ALT	285	2,295	0,9951	0,0589			
Madde 76	ÜST	285	4,572	0,6914	0,0410	17,967	568	0,000
	ALT	285	3,175	1,1152	0,0661			
Madde 77	ÜST	285	3,361	1,2528	0,0742	10,697	568	0,000
	ALT	285	2,330	1,0397	0,0616			
Madde 78	ÜST	285	3,330	1,2630	0,0748	10,899	568	0,000
	ALT	285	2,284	1,0140	0,0601			
Madde 79	ÜST	285	4,568	0,7019	0,0416	17,867	568	0,000
	ALT	285	3,172	1,1174	0,0662			

Bağımsız örneklem t testi sonucunda tüm maddeler için üst ve alt gruplar arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Tüm maddeler için bu farklılıklar üst grup yönünde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar ölçek maddelerinin ayırt edici olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu aşamada yine bir güvenilirlik testi olarak, her bir maddenin ölçeğin tamamıyla olan korelasyon ilişkisini belirlemek için Madde-Toplam korelasyonuna dayalı madde analizi yapılmıştır. Bu testin sonuçlarına Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Madde-Toplam Korelasyon Analizi Sonuçları

Maddeler	Madde-Toplam Korelasyonu	Madde Silinirse Cronbach Alpha Değeri
Madde 4	,684	,947
Madde 7	,623	,947
Madde 9	,340	,948
Madde 10	,660	,947

Madde 11	,353	,948
Madde 13	,362	,948
Madde 14	,542	,947
Madde 15	,279	,949
Madde 16	,360	,948
Madde 17	,376	,948
Madde 18	,389	,948
Madde 19	,708	,947
Madde 25	,589	,947
Madde 26	,401	,948
Madde 28	,689	,947
Madde 29	,535	,947
Madde 30	,494	,948
Madde 31	,495	,948
Madde 32	,489	,948
Madde 33	,498	,948
Madde 34	,501	,948
Madde 35	,496	,948
Madde 36	,681	,947
Madde 37	,499	,948
Madde 38	,497	,948
Madde 40	,655	,947
Madde 41	,702	,947
Madde 42	,402	,948
Madde 43	,574	,947
Madde 46	,639	,947
Madde 47	,535	,947
Madde 48	,637	,947
Madde 49	,645	,947
Madde 51	,529	,947
Madde 52	,689	,947
Madde 53	,542	,947
Madde 54	,536	,947
Madde 55	,543	,947
Madde 56	,676	,947
Madde 57	,671	,947
Madde 61	,383	,948
Madde 62	,352	,948
Madde 63	,407	,948
Madde 64	,292	,949
Madde 65	,324	,948
Madde 66	,653	,947
Madde 67	,347	,948
Madde 68	,315	,949
Madde 69	,416	,948
Madde 70	,341	,948
Madde 72	,332	,948
Madde 73	,322	,949
Madde 76	,543	,947
Madde 77	,310	,949
Madde 78	,322	,949
Madde 79	,543	,947

Eğer bir madde için hesaplanan madde-toplam korelasyon katsayısı pozitif yönde ve istenilen düzeyde yüksekse, madde ölçekte kalmalıdır. Bununla birlikte madde-toplam korelasyon

katsayısı negatif yönde veya pozitif yönde düşük düzeydeyse bu maddenin ölçekten farklı bir değişkeni ölçtüğü ve iç tutarlılığı olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılır. Bu durumda madde ölçekten çıkarılmalıdır (Ghiselli, 1981 akt. Kartal ve Bardakçı, 2018 s.116). Bir maddenin sahip olması gereken madde-toplam korelasyonu katsayısı Büyüköztürk'e göre 0,20'den az olmamalıdır (Büyüköztürk, 2011). Tablo 9'daki Madde-Toplam korelasyon katsayıları 0,279 ile 0,708 arasındadır. Bu sonuç tüm maddelerin ölçeğin tamamıyla pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkide olduğunu göstermektedir. Güvenirlik ve geçerlik analizleri sonucunda 56 sorulu ve 5 faktörlü ölçek yapısı elde edilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ile teorik olarak üretilmiş olan 56 sorulu ve 5 faktör yapıları "Çevik Liderlik Ölçeği", pilot uygulama kapsamında 691 kişiden oluşan farklı bir örneklem grubu ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) uygulanarak test edilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi'nin (DFA), AFA gibi teori üreten bir modelden daha çok teori test eden bir model olduğu bilinmektedir (Stevens, 2002). Yapılan analiz sonucunda model uygunluğu için elde edilen değerlerin uyum indekslerinin $\chi^2/df = 3.857$, CFI= 0.91, RMR= 0.033 ve RMSEA= .064 olduğu görülmektedir. Alanyazına göre; χ^2/df 'nin 5'in altında olduğunda kabul edilebilir düzeyde olduğu (Brown, 2006); CFI için .90 ve üzerinde; RMR'nin .05 ve altında; RMSEA değerinin .050 ile .080 arasında olduğunda iyi uyum gösterdiği düşünülmektedir (Munro, 2005; Waltz, Strickland ve Lenz, 2010; Wang ve Wang, 2012).

Çalışmanın sonunda elde edilmiş olan 56 sorulu ve 5 faktör yapıları "Çevik Liderlik Ölçeği" boyutları ve madde içeriklerini gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 10. Çevik Liderlik Ölçeği

No	Madde	Boyut
4	Yöneticimiz, bir problem durumunda farklı çözüm yollarının üretilmesi için çalışanlarını teşvik eder	Paylaşılan Sorumluluk ve Proaktivite Çevikliği
7	Yöneticimiz paydaş konseylerinin/ temsilciliklerinin aktif olarak çalışmasını sağlar	
10	Yöneticimiz, çalışanlarının girişimciliğini ve yeni projeleri destekler	
19	Yöneticimiz, problem durumlarını zamanında ve doğru olarak tanımlar	
25	Yöneticimiz, yönetsel süreçlerde kendi bilgi ve uzmanlık gücünden yararlanır	
28	Yöneticimiz, kurumu geliştirme ve iyileştirme çalışmalarında hızlı ve etkin bir role sahiptir	
36	Yöneticimiz, mevcut bilgilerden yola çıkarak yeni bilgiler üretme konusunda başarılıdır	
40	Yöneticimiz, başarı artırımı için kurumun fiziki koşullarında iyileştirme ve geliştirme çabalarını ivedilikle yürütür	
41	Yöneticimiz, başarı artırımı için çalışanların profesyonel gelişimini destekleyici tedbirler alır	
43	Yöneticimiz, çalışanlar için ihtiyaç halinde hizmet içi eğitim planlamaları yapar	
46	Yöneticimiz başarısızlık ihtimali söz konusu olduğunda ivedilikle ek tedbirler alır	
48	Yöneticimiz, verimlilik için işlerin küçük parçalara bölünerek tatbik edilmesi gerekliliğini savunur	
49	Yöneticimiz, çalışan performansını arttırmak için düzenli olarak geribildirim verir.	
52	Yöneticimiz, zorluklarla mücadele etmede kararlılık sergiler	
56	Yöneticimiz, 'kendi kendine öğrenme' ve 'özdeğerlendirme' konularında başarılıdır	
57	Yöneticimiz, gelecek senaryolarını gerçekleştirebilmek için geçmiş deneyimlerini gözden geçirir	
66	Yöneticimiz, çalışanlarını keşfedilmemiş alanlara (yeni projeler, hizmet içi eğitimler vb.) girme konusunda teşvik eder.	
9	Yöneticimiz, ekibiyle birlikte harekete geçebilmeyi önemser.	Sinerji Çevikliği
11	Yöneticimiz, çalışanlar arasında empatik iletişimi destekleyen bir ortam yaratılmasını önemser.	
13	Yöneticimiz, çalışanların zayıf yönlerini güçlendirme konusunda başarılıdır.	
15	Yöneticimiz, görev paylaşımını çalışanlar arası iş birliği süreçleri olarak tanımlar.	
16	Yöneticimiz, takım ruhunu geliştirmek için çalışma saatleri dışında çalışanlar arası sosyal faaliyetler organize eder.	

17	Yöneticimiz, çalışanlar arası eşgüdümü sağlar.	
18	Yöneticimiz, farklı departmanlar arasında bütünleştirici bir köprü görevi üstlenir.	
26	Yöneticimiz, bazı proje veya problem durumlarında liderlik rolünü bir ekip çalışanına devretmekten çekinmez.	
42	Yöneticimiz, çalışanların ihtiyaç duydukları koçluk ve mentorluk görevlerini layıkıyla yerine getirir.	
61	Yöneticimiz için paydaşlarla ile karşılıklı bağ kurmak çok önemlidir.	
62	Yöneticimiz için kurumun hedefleri kadar çalışanlarının ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması da önemlidir	
63	Yöneticimizle kişisel bir problem durumunda rahatlıkla iletişime geçilebilir	
64	Yöneticimizin ekibinin ihtiyaçlarına karşı farkındalığı oldukça yüksektir	
69	Yöneticimiz için değişim süreçlerinde, yüz yüze iletişim önemlidir	
70	Yöneticimiz, değişim hedeflerinin gerçekleşmesi konusunda ekibini motive eder	
14	Yöneticimiz, her çalışanı duygu ve düşüncelerini açıkça dile getirmesi konusunda destekler	Duygusal Çeviklik
29	Yöneticimiz, kriz durumlarında ekibini bütünleştirici ve yatıştırıcı bir role sahiptir	
47	Yöneticimiz, başarısızlık durumunda gerekirse programlamada esneklik sağlar	
51	Yöneticimiz, ekibine karşı samimi ve içten davranışlar sergiler	
53	Yöneticimiz, mücadelenin gereksiz olduğu durumlarda olanı kabullenme yetisine sahiptir	
54	Yöneticimiz, bir şeyler yanlış gidiyorsa bunu rahatlıkla söyleyebilir	
55	Yöneticimiz, yaptığı hataları rahatlıkla kabul edebilecek bir yapıya sahiptir	
76	Yöneticimiz, gelecek belirsizliklerine karşı yol gösterici bir role sahiptir	
79	Yöneticimiz, çelişkisel durumların yarattığı gerilim süreçlerinde ekibini doğru bir şekilde yönlendirebilir.	
30	Yöneticimiz, iş alanlarıyla ilgili bilimsel ve teknolojik gelişmelerin takibini zamanında yapar.	Dijital Okuryazarlık ve Teknoloji Çevikliği
31	Yöneticimiz, yeni teknolojilerin kullanımına kolaylıkla adapte olabilmektedir.	
32	Yöneticimiz, bilgi paylaşımı konusunda elektronik iletişim araçlarını kullanır.	
33	Yöneticimiz, bilgi akışının sağlanması konusunda yeterince hızlıdır	
34	Yöneticimiz, kurumumuzda teknoloji ile ilgili programları yürürlüğe koymuştur	
35	Yöneticimiz, interaktif eğitim içerikleri kullanımına yönelik gerekli fiziksel koşulları eksiksiz sağlar	
37	Yöneticimiz, gerçek ve sanal ortamdaki verilere istenilen amaçta doğru bir şekilde ulaşır	
38	Yöneticimiz, çalışanları dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaları konusunda destekler	
65	Yöneticimiz, kurumu yenileşmeye açık hale getirmiştir	Yeniliklere Açıklık ve Uyum Sağlama Çevikliği
67	Yöneticimiz, yapılan değişikliklerin takibi konusunda hassastır	
68	Yöneticimiz, yaşanması muhtemel olan değişim süreçlerini önceden sezebilir	
72	Yöneticimiz, ekibini değişimin getireceği faydaların geçerliliğine inandırma konusunda başarılıdır	
73	Yöneticimiz, değişim süreçlerini tasarlayarak (değişimin hangi alanlarda yapılacağı, ne kadar süreceği, kullanılacak yöntemler vb.) projelendirir	
77	Yöneticimiz, değişim ve yenileşmenin olumlu yanlarından sıklıkla söz eder	
78	Yöneticimiz, değişimin getirdiklerine körü körüne bağlanma yerine değişime adapte olma eğilimindedir	

4. SONUÇ

Bu araştırmanın amacı öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin çevik liderlik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Bu bağlamda geliştirilen 96 maddelik taslak ölçme aracı için ilk etapta anlaşılabilirlik ve Türkçe Dilbilgisi kurallarına uygunluk için iki Türk Dili ve Edebiyatı uzmanının görüşü alınmıştır. Ardından kapsam geçerliliği için alanında uzman olan on akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşlerinin analizi için uygulanan Lawshe tekniği ile her bir maddenin Kapsam Geçerlik Oranı hesaplanmış ve neticede 8 adet madde ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 88 maddelik ölçme aracı

pilot uygulama olarak 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde çeşitli okul kademelerinde görev yapmakta olan 1056 öğretmene uygulanmıştır.

Analiz aşamasına geçmeden önce; çalışma grubundan edilmiş olan verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek amacıyla Kaiser Meyer Olkin ve Bartlett's Sphericity testi yapılmıştır. Faktör analizinin yapılabilmesi için Kaiser Meyer Olkin değerinin en az .60; Bartlett's Sphericity testinin ise anlamlı çıkması gerekmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2007). Bu araştırma sonucunda KMO değeri = .979 ve Bartlett's Sphericity testi sonucu = .000 ($p < .001$) şeklinde bulunmuştur. Ulaşılan bu sonuçlar verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Analiz aşaması için taslak ölçek açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve bu işlemler sonucunda ölçekte 56 madde kalmıştır. Bunların dışında tüm ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları (Cronbach α), faktör bazında ayırt edicilik işlemleri, madde-kalan ve madde-toplam korelasyonları, faktörler arası ilişki analizleri hesaplamaları yapılmıştır. Bu analizlere bağlı olarak varılan sonuçlar aşağıda verilmiştir:

- Geliştirilen çevik liderlik ölçeğindeki Eigen değeri ölçütüne göre önemli beş faktörün açıkladığı toplam varyans % 82.92'dir.
- Varimax rotasyon sonucunda maddelerin faktör yükleri 0.679 ile 0.952 arasında değişmektedir.
- Belirlenen faktörler sırasıyla "Paylaşılan Sorumluluk ve Proaktivite Çevikliği", "Sinerji Çevikliği", "Duygusal Çeviklik", "Dijital Okuryazarlık ve Teknoloji" ve "Yeniliklere Açıklık ve Uyum Sağlama Çevikliği" olarak adlandırılmıştır.
- Ölçeğin tümü için cronbach $\alpha_T=0.94$ ve her bir alt boyut için hesaplanan cronbach α katsayılarının 0.70'in üzerinde olması ölçeğin bütün olarak ve alt boyutlarının kendi içinde tutarlı olduklarına işaret etmektedir.
- Faktör bazında ayırt edicilik analizinde; bağımsız örneklem t testi sonucunda tüm maddeler için üst ve alt gruplar arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$). Tüm maddeler için bu farklılıklar üst grup yönünde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar ölçek maddelerinin ayırt edici olduğunu ortaya koymaktadır.
- Madde-Toplam korelasyon katsayıları 0,279 ile 0,708 arasındadır. Bu sonuç tüm maddelerin ölçeğin tamamıyla pozitif yönlü ve güçlü bir ilişkide olduğunu göstermektedir.

Yapılan tüm bu geçerlik ve güvenilirlik işlemlerinin ardından ölçeğin, öğretmen algılarına göre okul yöneticilerinin çevik liderlik özelliklerini belirlemede geçerli ve güvenilir biçimde kullanılabilecek bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Almahamid, S., Awwad, A. & McAdams, A. C. (2010). Effects of Organizational Agility and Knowledge Sharing on Competitive Advantage: An Empirical Study in Jordan. *International Journal of Management*, 27(3), 387-404.
- Bennett, N., & Lemoine, J. (2014). What VUCA really means for you. *Harvard Business Review*, Vol. 92, No. 1/2, 2014.
- Boyer, M., & Robert, J. (2006). Organizational inertia and dynamic incentives. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 59(3), 324-348.
- Braunscheidel, M. J., & Suresh, N. C. (2009). The organizational antecedents of a firm's supply chain agility for risk mitigation and response. *Journal of operations Management*, 27(2), 119-140.

- Brockbank, W. (1999). If HR were really strategically proactive: Present and future directions in HR's contribution to competitive advantage. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 38(4), 337-352.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem A Yayıncılık.
- Cegarra-Navarro, J. G., Soto-Acosta, P., & Wensley, A. K. (2016). Structured knowledge processes and firm performance: The role of organizational agility. *Journal of Business Research*, 69(5), 1544-1549.
- Charbonnier-Voirin, A. (2011). The development and partial testing of the psychometric properties of a measurement scale of organizational agility. *Management*, 14(2), 120.
- Collins, N. (2018). What Does It Mean To Be An Agile Leader? Having The Flexibility To Take Quick But Sure Actions. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2018/06/29/what-does-it-mean-to-be-an-agile-leader/#770a96a44db4> adresinden 30.01.2019 tarihinde edinilmiştir.
- Conboy, K., & Fitzgerald, B. (2004). Toward a conceptual framework of agile methods: a study of agility in different disciplines. In *Proceedings of the 2004 ACM workshop on Interdisciplinary software engineering research* (pp. 37-44). ACM.
- Crocitto, M., & Youssef, M. (2003). The human side of organizational agility. *Industrial Management & Data Systems*, 103(6), 388-397.
- David, S. (2016). *Emotional agility: Get unstuck, embrace change, and thrive in work and life*. Penguin.USA.
- Day, D. V., Zaccaro, S. J., & Halpin, S. M. (2004). *Leader development for transforming organizations: Growing leaders for tomorrow*. Psychology Press.
- Denning, S. (2018). *The Age of Agile: How Smart Companies Are Transforming the Way Work Gets Done*. New York.
- Doeze Jager-van Vliet, S. (2017). Proactive and Adaptive Agility among Employees: the relationship with personal and situational factors.
- Dubey, R. & Gunasekaran, A. (2014). Agile manufacturing: framework and its empirical validation. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*. 76(9), 2147-2157.
- Dunlop-Hinkler, D., Parente, R., Marion, T. J., & Friar, J. H. (2011). The role of technology agility on business processes and organizational agilities. In *Technology Management Conference (ITMC), 2011 IEEE International* (pp. 67-75). IEEE.
- Dyer, L., & Shafer, R. A. (2003). *Dynamic organizations: Achieving marketplace and organizational agility with people*. CAHRS Working Paper Series, 27.
- Elmore, R. (2000). *Building a new structure for school leadership*. Washington, DC: The Albert Shanker Institute.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Ganguly, A., Nilchiani, R. & Farr, J. V. (2009). Evaluating agility in corporate enterprises. *International Journal of Production Economics*, 118(2), 410-423.
- Gliem, J. A., & Gliem, R. R. (2003). Calculating, interpreting, and reporting Cronbach's alpha reliability coefficient for Likert-type scales. *Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education*.

- Goleman, D., Langer, E., David, S., & Congleton, C. (2017). *Mindfulness* (HBR Emotional Intelligence Series). Harvard Business Press.
- Graetz, F. (2000). Strategic change leadership. *Management decision*, 38(8), 550-564.
- Harraf, A., Wanasika, I., Tate, K., & Talbott, K. (2015). Organizational agility. *Journal of Applied Business Research*, 31(2), 675.
- Henson, C. (2015). Agile Leadership for a Changing Workplace. *Learning Quest*. https://www.learningquest.com.au/wp-content/uploads/2015/10/Agile-Leadership_-Learning-Quest-.pdfa adresinden 18.06.2018 tarihinde edinilmiştir.
- Hayward, S. (2018). *The agile leadership. How to create an agile business in the digital age*. Kogan Page Limited.
- Hillis K. (2014). How to Be a Proactive Entrepreneur. *CareerAddict*. <https://www.careeraddict.com/be-a-proactive-entrepreneur> adresinden 5.2.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Joiner, W. B., & Josephs, S. A. (2006). *Leadership agility: Five levels of mastery for anticipating and initiating change* (Vol. 307). John Wiley & Sons.
- Kanbur, E., ve Özyer, K. (2016). Çalışanların Bireysel Yaratıcılık Düzeylerinin İç Girişimcilik performanslarına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 264-275.
- Kassim, N. M. & Zain, M. (2004). Assessing the measurement of organizational agility. *Journal of American Academy of Business, Cambridge*, 4(1/2), 174-177.
- Kelly, K. (2012). *Leadership Agility: Using Improv to Build Critical Skills*. UNC Kenan-Flagler Business School.
- Kettunen, P., & Laanti, M. (2008). Combining agile software projects and large-scale organizational agility. *Software Process: Improvement and Practice*, 13(2), 183-193.
- Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques*. New Age International.
- Lawrence K. (2013). *Developing Leaders in a VUCA Environment*. UNC Kenan-Flagler Business School.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575.
- Lee, O. K., Sambamurthy, V., Lim, K. H., & Wei, K. K. (2015). How does IT ambidexterity impact organizational agility? *Information Systems Research*, 26(2), 398-417.
- Lu, Y., & K. Ramamurthy. (2011). Understanding the link between information technology capability and organizational agility: An empirical examination. *Mis Quarterly*, 931-954.
- Lunenburg Fred, C., & Ornstein, A. C. (2013). *Educational administration* (Educational Management Translation Editor: G. Arastaman). Ankara: Nobel.
- Maghsoudi, S., Keshavarzi, T., & Behrooz, A. (2013). A Conceptual Model for Agility Strategy and Work Organization by Structural Equation Modeling: A Case Study in the Iranian Textile Industry. *Business and Economic Research*, 3(1), 369-387.
- Mathiassen, L., & Pries-Heje, J. (2006). Business agility and diffusion of information technology.
- Medinilla, Á. (2012). *Agile management: Leadership in an agile environment*. Springer Science & Business Media.
- Mulhbauser, J.A. (2018). What Does It Mean To Be An Agile Leader? Being Resilient And Creative. *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/forbescoachescouncil/2018/06/29/what-does-it->

mean-to-be-an-agile-leader/#770a96a44db4 adresinden 30.01.2019 tarihinde edinilmiştir.

- Nagel, R. N., & Dove, R. (1991). *21st century manufacturing enterprise strategy: An industry-led view*. Diane Publishing.
- Nijssen, M., & Paauwe, J. (2012). HRM in turbulent times: how to achieve organizational agility? *The International Journal of Human Resource Management*, 23(16), 3315-3335.
- Parker, D. W., Holesgrove, M., & Pathak, R. (2015). Improving productivity with self-organised teams and agile leadership. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 64(1), 112-128.
- Ramanujam, R., & Lee, I. (2011). Collaborative and competitive strategies for agile scrum development. In *Networked Computing and Advanced Information Management (NCM), 2011 7th International Conference on* (pp. 123-127). IEEE.
- Sambamurthy, V., Bharadwaj, A., & Grover, V. (2003). Shaping agility through digital options: Reconceptualizing the role of information technology in contemporary firms. *MIS quarterly*, 237-263.
- Sambamurthy, V., Wei, K. K., Lim, K., & Lee, D. (2007). IT-enabled organizational agility and firms' sustainable competitive advantage. *ICIS 2007 proceedings*, 91.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Allyn & Bacon/Pearson Education.
- Tallon, P. P., & Pinsonneault, A. (2011). Competing perspectives on the link between strategic information technology alignment and organizational agility: insights from a mediation model. *Mis Quarterly*, 463-486.
- Veneziano L. & Hooper J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21 (1), s. 67-70
- Zain, M., Rose, R. C., Abdullah, I., & Masrom, M. (2005). The relationship between information technology acceptance and organizational agility in Malaysia. *Information & Management*, 42(6), 829-839.

SOCIAL AND HUMAN SCIENTIFIC

Şahin, G., Kahraman, M. (2019), "İstanbul Üniversitesi Coğrafya Lisans Bitirme Tezlerinin Analizi", Vol: 2 Issue:7 pp: 333-341

Anahtar Kelimeler: Coğrafya Bitirme Tezleri, Coğrafya Bölümü, İstanbul Üniversitesi, Bibliyometri, Analitik Bibliyografya
Keywords: Geography Graduation Thesis, Department of Geography, Istanbul University, Bibliometry, Analytical Bibliography.

Makale Türü Araştırma Makalesi

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ COĞRAFYA LİSANS BİTİRME TEZLERİNİN ANALİZİ*

Analysis Of Graduation Theses of Istanbul University

Güven ŞAHİN¹
Mustafa KAHRAMAN²

Geliş Tarihi / Arrived Date
18.08.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date
20.09.2019

Yayınlanma Tarihi / Published Date
20.10.2019

ÖZ

Son yıllarda matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin mevcut yayınlara uygulanmasıyla bibliyometri adı verilen bir araştırma sahası ortaya çıkmıştır. Bir araştırma alanı olarak bibliyometri kapsamında yayınların atıf analizleri, performans değerlendirmeleri, ağırlıklı çalışma konuları gibi çeşitli analizler yapılmaktadır. Böylece incelenen bilim dalına dair veriler daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bir bilim dalında yapılan çalışmaları bibliyometrik bir yöntemle ele almak o bilim dalının durumunu nesnel bir bakış açısıyla değerlendirmeye olanak sağlamaktadır. Bibliyometrik bir bakış açısıyla eskiden yapılan çalışmaları incelemek ise incelenen bilim dalının nasıl bir gelenekten geldiğini, o bilimdeki bakış açılarının daha iyi görülmesine ve ileride yapılacak olan çalışmaların daha iyi seçilmesine olanak tanıyacaktır. Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan lisans bitirme tezleri incelenmiştir. Söz konusu bitirme tezleri, 1948-1982 yılları arasında yazılmış olup toplam 2.823 adettir. Bunlardan 1.230 tanesi Fiziki Coğrafya 1.501'i de Beşeri Coğrafya, 91 tanesi de Bölgesel Coğrafya alanında kaleme alınmış çalışmalardır. Böyle bir çalışmanın yapılmasının zorunluluğunu ortaya koyan temel faktör; bahsi geçen bitirme tezlerinin toplu bir katalog altında bulunmamasıdır. Bahsi geçen, bitirme tezlerinin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bir kısmı ise şahsi kütüphaneler de bulunmaktadır. Dolayısıyla eksiksiz bir katalogu mevcut değildir. Bu noktada ise çalışmaya 1948 ile 1982 yılları arasındaki tüm tezler dahil edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma bir anlamda katalog kaydı görevini üstlenecektir.

ABSTRACT

In recent years, a research field called bibliometry has emerged with the application of mathematical and statistical methods to existing publications. Within the scope of bibliometry, various analyzes such as citation analysis, performance evaluations and predominant study subjects are carried out. Thus, the data related to the branch of science examined can be handled in a more comprehensive manner and the literature gap or density can be determined more clearly. To handle the studies conducted in any science with any bibliometric method enables the state of that science to evaluate from an objective point of view. Examining the previous studies from a bibliometric point of view allows us to understand that the discipline studied comes from what kind of tradition, to view the perspectives in that science better and to select the future studies better. In this study, the undergraduate dissertations in the field of Geography in the library of Istanbul University Faculty of Letters have been examined. The mentioned graduation theses were written between 1948 - 1982 and totaling 2.823. Of these, 1.230 were written in Physical Geography, 1.501 in Human Geography and 91 in Regional Geography. The main factor revealing the necessity of such a study is; the mentioned thesis is not included in a collective catalog. At this point, it is an inevitable need to classify these valuable works by handling as a whole. All theses between 1948 and 1982 were tried to be included in the study (Although some of them have imprint information, they, unfortunately, could not be reached because they disappeared.) Therefore, this study will also take charge of the duty of catalog registration.

1. GİRİŞ

* Çalışmanın bir bölümü I. Uluslararası İstanbul Coğrafya Kongresi'nde poster bildiri şeklinde sunulmuştur.

¹ Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya ABD. guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

² Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mustafa.kahraman@istanbul.edu.tr

Bilim dalları zaman zaman eskiden yapılan çalışmalara bakmalı ve geldikleri durumu analiz etmelidir. Böyle bir üslup bir bilimin ne ölçüde geliştiğine ve o bilimdeki bakış açılarını daha iyi görülmesine aynı zamanda da ileride yapılacak olan çalışmaların daha iyi seçilmesine olanak tanıyacaktır. Son yıllarda matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin mevcut yayınlara uygulanmasıyla bibliyometri adı verilen bir araştırma sahası ortaya çıkmıştır. Bibliyometri kapsamında ise yayınların atıf analizleri, performans değerlendirmeleri, ağırlıklı çalışma konuları gibi çeşitli analizler yapılmaktadır. Böylece incelenen bilim dalına dair veriler daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca bir bilim dalında yapılan çalışmaları bibliyometrik bir yöntemle ele almak söz konusu bilim dalının durumunu nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bibliyometrik bir bakış açısıyla geçmişte yapılan çalışmaları incelemek ise irdelenen bilim dalının nasıl bir gelenekten geldiğini, o bilimdeki bakış açılarının daha iyi görülmesine ve ileride yapılacak olan çalışmaların daha iyi seçilmesinde çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan Coğrafya Bölümü'nde hazırlanmış olan lisans bitirme tezleri incelenmiştir. Bahsi geçen bitirme tezleri 1948 – 1982 yılları arasında tamamlanmış olup toplamda 2.823 adettir. Bunlardan 1.247 tanesi Fiziki Coğrafya ve 1.576'sı Beşeri Coğrafya alanında ortaya konmuş çalışmalardır. Böyle bir çalışmanın yapılmasının zorunluluğunu ortaya koyan temel faktör bahsi geçen bitirme tezlerinin toplu bir katalog altında bulunmayışıdır. Söz konusu tezlerin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bir kısmı ise şahsi kütüphaneler de bulunmaktadır. Dolayısıyla tezlerin eksiksiz bir kataloğu mevcut değildir. Çalışmaya 1948 ile 1982 yılları arasındaki tüm tezler dahil edilmeye çalışılmış, arşivde yer alan tezlerin tümü konu, içerik ve kapsam itibarıyla incelenmiştir. Dolayısıyla bu çalışma bir anlamda katalog kaydı görevini üstlenecektir.

Çalışma iki kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısmında klasik bir bibliyometri çalışmasında yapılan içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi yapılırken MAXQDA ve SPSS programları kullanılmıştır. İkinci kısımda ise yapılan tezler mekânsal bir analize tabi tutulup konularına göre tezlerde çalışılan sahalarda incelenmiştir. Bitirme tezlerinin mekânsal analizi ArcGIS 10.1 programı kullanılarak görselleştirilmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM:

Çalışmada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunan dönemin Coğrafya Bölümü öğrencilerinin lisans bitirme tezleri ile erişilebildiği kadarıyla şahsi kütüphanelerdeki bitirme tezleri kullanılmıştır. 1948 – 1982 yılları arasında yazılmış olup toplam 2.823 adet tezdin arşivde bulunanların tümü incelenmiştir. İncelenen tezlerin çalışma sahaları ArcGIS 10.1 programı ile görselleştirmiştir.

Çalışmanın temelde 4 amacı vardır. Bunlar:

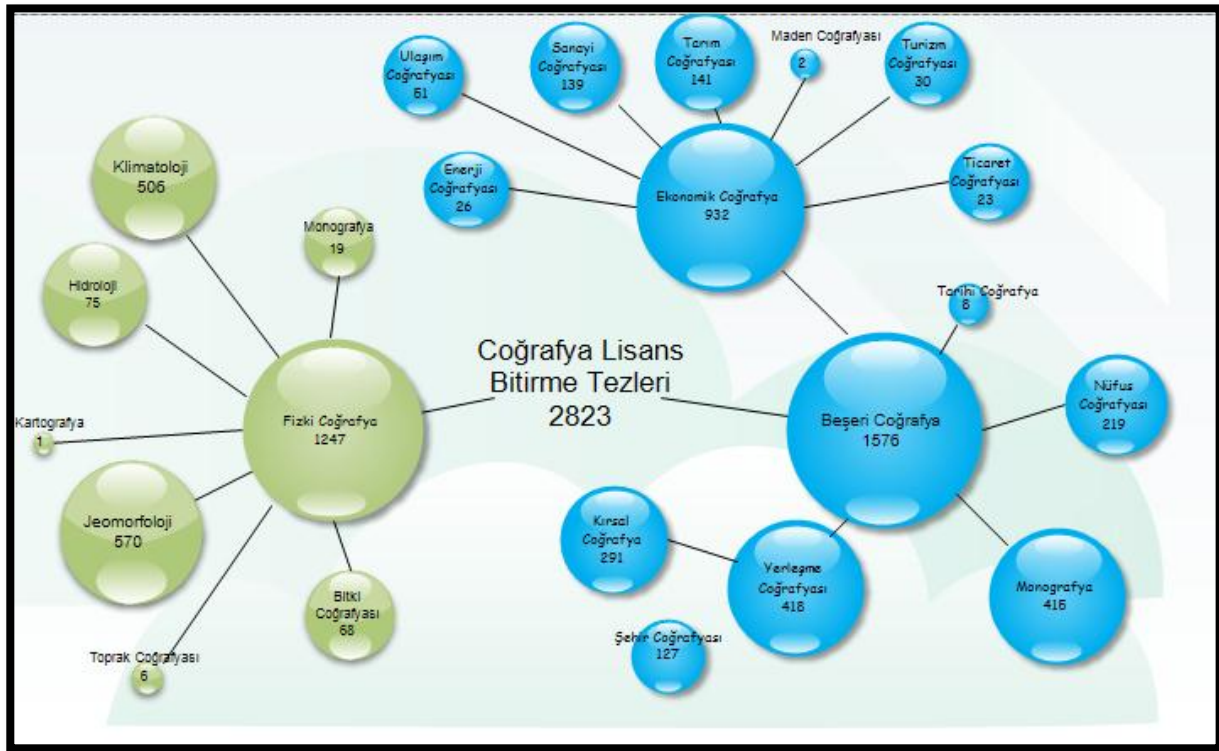
1. Bahsi geçen tezlerin bir kısmı kaybolmuş veya sadece ismine ulaşılabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada ulaşılabilen tüm tezler incelenerek bir anlamda mevcut bir katalog kaydı görevi üstlenmesi sağlanmaya çalışılmış.
2. Bitirme tezlerinin en eskisi 1948, en yenisi ise 1982 yılına aittir. Dolayısıyla yazılmış olan bu tezler zamanla tarihi bir değer de kazanmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak da herhangi bir sahada yapılmış olan tezdin faydalanılarak eski ve yeni arasında bir karşılaştırma yapılmasına olanak sağlanacaktır.
3. Çalışmanın ikinci kısmında tezlerde çalışılan tüm sahalarda konularına göre haritalandırılmıştır. Böylece yeni tez yazacak olan araştırmacıların bir sahanın ne ölçüde çalışıldığına dair fikir sahibi olması amaçlanmıştır. Aynı zamanda söz konusu bir sahanın yeniden ele alınması gündeme gelindiğinde arşivlerde bu alanda ne ölçüde bitirme tezi bulunduğunun araştırmacılara sunulması hedeflenmiştir.
4. Son olarak ileride yapılabilecek olan günümüzdeki tezler ile geçmişteki tezlerin karşılaştırılması adına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

3. TEZLERİN KONULARINA GÖRE DAĞILIMI

Coğrafya, doğal ortam ile beşeri ortam arasındaki etkileşimi inceleyen bilim dalıdır. Bununla birlikte uzmanlaşma alanlarına göre Beşeri – İktisadi ve Fiziki Coğrafya olmak üzere temelde iki anabilim dalına ayrılmıştır. Bu anabilim dalları da kendi içinde birçok uzmanlaşma alanlarına sahiptir. Coğrafya'nın bünyesindeki bu çok geniş ve multidisipliner çalışmaları gerektiren uzmanlık alanları açısından zenginliği de konu çeşitliliğini çoğu bilim dalına kıyasla oldukça genişletmiştir. Bu nedenle de bitirme tezlerinde de konu çeşitliliğini net bir şekilde görebilmekteyiz.

Toplam 2.823 tezin % 55.8'i gibi önemli bir kısmı (1.576 tanesi) Beşeri ve İktisadi Coğrafya alanında, %44.2'si ise (1.247 tanesi) Fiziki Coğrafya alanında ortaya konmuştur (Şekil 1). Beşeri ve İktisadi Coğrafya kapsamında ise toplam 1.576 tezin 932 tanesi Ekonomik Coğrafya alanında çalışılmıştır. Ekonomik Coğrafya içerisinde de Tarım Coğrafyası (141 tez) ve Sanayi Coğrafyası (139 tez) ağırlık olarak dikkat çekmektedir. Bunda da dönemin Türkiye iktisadi şartları göz önüne alındığında tarımın en önemli faaliyeti oluşturması, bununla birlikte kalkınma planları ve hükümet politikalarında sanayiye verilen önemin araştırma konularına yansıdığı dikkat çekmektedir. Günümüz Türkiye'sinin en önemli ekonomik faaliyetlerinden olan turizm ise söz konusu dönem için fazlaca çalışılmamış bir alan olup bu konuda sadece 30 tez hazırlanmıştır. Dikkat çekici bir şekilde Maden Coğrafyası ise en az çalışılan konu olmuştur. Beşeri Coğrafya kapsamında daha sonra detaylandıracağımız monografyalar bir tarafa bırakılacak olursa Yerleşme Coğrafyası (418 tez) en fazla çalışılan alan olarak dikkat çekmektedir. Devamında Kırsal Coğrafya (291 tez) ile Nüfus Coğrafyası (219 tez) ise çalışılan diğer alanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu alanda ise en az çalışılan konu Tarihi Coğrafya olmuştur.

Şekil 1. Coğrafya Bölümü Lisans Bitirme Tezlerinin Konulara Göre Oransal Dağılımı

Konusal olarak dağılımda dikkat çeken bir durum ise her iki anabilim dalında da ortaya konmuş olan "Monografi" çalışmalarıdır. Beşeri ve İktisadi Coğrafya anabilim dalında (Söz konusu dönem için kürsüsünde) hazırlanmış olan monografi çalışmalarında (Toplam 415 tez), çalışma sahasının ilk başta Fiziki Coğrafya şartları kısaca ele alınmış, ardından ise Beşeri ve İktisadi Coğrafya şartları daha detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Fiziki Coğrafya odaklı çalışılmış 19 monografi çalışmasında ise Beşeri ve İktisadi Coğrafya konularına hiç değinilmeyip doğrudan Fiziki Coğrafyanın tüm konuları ele alınmıştır.

4. TEZLERİN ZAMANA GÖRE DAĞILIMI

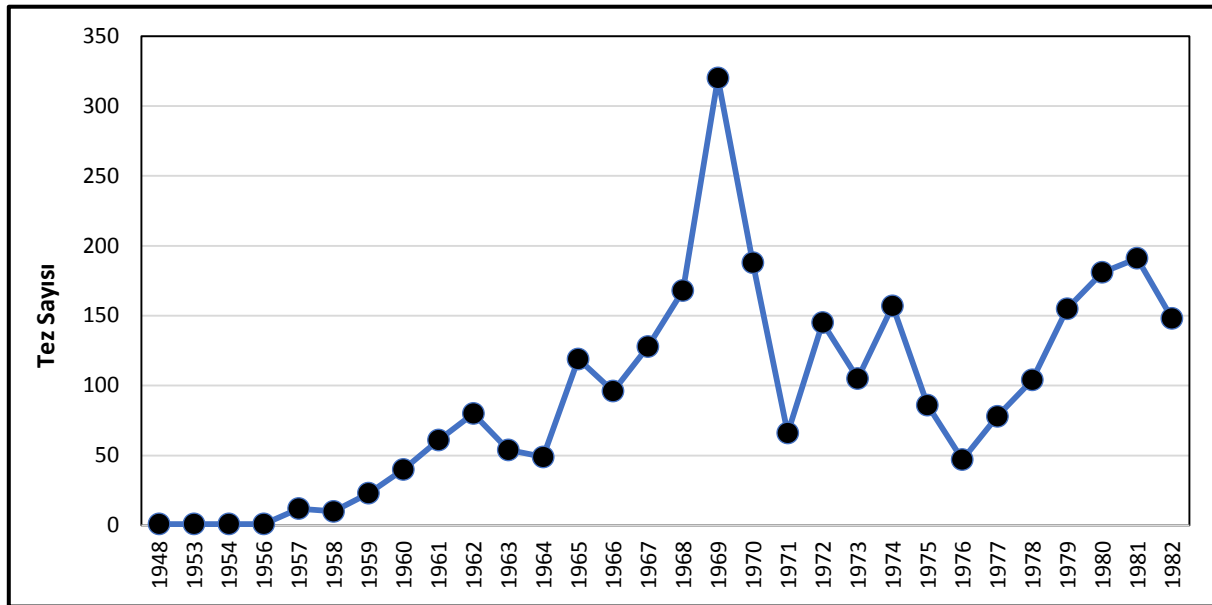
R&S

Research Studies Anatolia Journal
Volume: 2, Issue:7, October 2019

Coğrafya Bölümünde hazırlanmış olan bitirme tezlerinin savunma tarihleri ve kabulü açısından tarihleri incelendiğinde zamansal açıdan bir süreklilik ve devamlılık arz ettiğini söylemek güçtür. Bununla birlikte tezlerin 1960'lı yıllardan sonra yoğunlaştığını, 1970'lerin ortalarında ise tekrar bir düşüş olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu noktada ise bazı tezlere ulaşılamamış olması, o dönem mezun olan kişi sayısında farklılıklar olması gibi nedenlerin de yıldan yıla tez sayısında yaşanan dikkat çekici değişimde etkili olduğuna dikkat çekilmesi gerekmektedir. Genel olarak 1941 – 1981 yılları arasındaki devre ilk olarak Prof. Dr. Sırrı Erinç (1973), sonrasında da Prof. Dr. Asaf Koçman (1999)'ın da çalışmasında belirttiği üzere “Türk Coğrafyasının yükselişi” olarak adlandırılmaktadır.

Arşivde fiziki olarak erişimi mümkün olan tezlerin yıllar itibariyle durumuna baktığımızda şekil 2'de de görüldüğü üzere 1948 – 1962 yılları arasında istikrarlı bir gelişim söz konusuken takip eden 2 yılda tezlerde bir düşüş olmuş, sonrasında ise 1965 – 1976 arasında tam bir istikrarsızlık gerçekleşmiştir. Bölümde 1969 yılında dikkat çekici bir şekilde tez sayısı 300'ü aşmışken 1971'e gelindiğinde keskin bir düşüşle sayı 70'i dahi bulamamıştır. Bölümde hazırlanan bitirme tezleri 1976'da son yılların en düşük seviyesine inmiş, bundan sonra ise 1981'e kadar sürekli artmış ve 200'e yakın tez sunulmuştur. Bölümde 1982'de son defa bitirme tezleri kabul edilmiş ve 150 civarında tez bulunmaktadır.

Şekil 2. Yıllar İtibariyle Bitirme Tezleri Sayısındaki Değişim

Yıllar itibariyle tezlerin konuları ve sayısı arasında da bir tutarlılık bulunmamakla birlikte her dönem için Beşeri ve İktisadi Coğrafya tezlerinin sayıca daha fazla olduğu dikkat çekmektedir (Şekil 3). Bu durum esasında Fiziki Coğrafya temelli kurulan bölümde dikkat çekici bir durumdur. Cumhuriyet Dönemi'nde yeniden yapılanan İstanbul Üniversitesi'nde ilk dönemin kurucu Profesörleri ve diğer akademisyenlerinin Fiziki Coğrafya alanında yetişmiş oldukları düşünüldüğünde sonradan gelişen Beşeri ve İktisadi Coğrafya alanına yönelik bir yoğunlaşmanın olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Hazırlanan tezlerin alt başlıklar şeklinde konularına göre dağılımına baktığımızda Fiziki Coğrafya alanında “Jeomorfoloji” ve bunu takiben “Monografya” çalışmalarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Birbirine yakın ilişkili olan Tarım Coğrafyası ve Toprak Coğrafyası çalışmaları karşılaştırıldığında ise ironik bir şekilde “Toprak Coğrafyası” çalışmalarının çok sınırlı sayıda olduğu (Sadece 6 tez) dikkat çekicidir. Benzer şekilde Fiziki Coğrafya anabilim dalında en fazla üzerinde durulan alanlardan olan “Klimatoloji” alanında da çok az sayıda tez yaptırılmıştır. Türkiye'nin floristik zenginliği bu alanda çalışan uzmanların dikkatini çekmiş ve çok defa Türkiye florası araştırmaya konu olmuştur. Buna karşılık “Bitki Coğrafyası” alanında da çok az sayıda çalışma ortaya konmuştur.

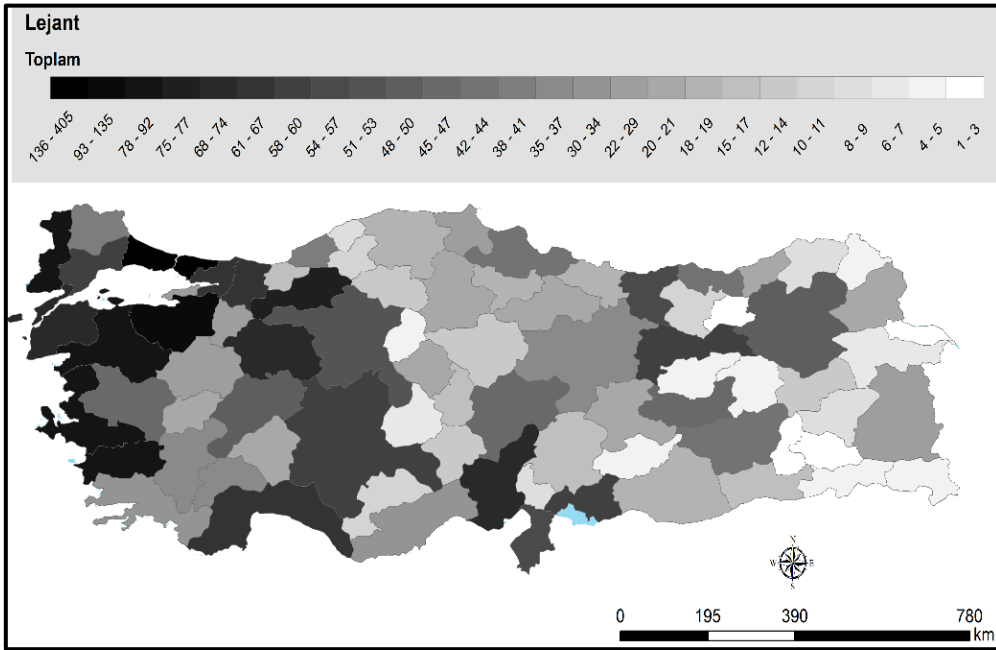
Beşeri ve İktisadi Coğrafya anabilim dalında hazırlanan tezlerin konularına göre dağılımına baktığımızda da yine Monografya çalışmalarında yoğunlaşıldığı görülmektedir. Buna göre de İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nde gerek Fiziki gerekse Beşeri ve İktisadi Coğrafya anabilim dallarında bu tipte bir çalışma geleneği olduğu anlaşılmaktadır. "Kırsal Yerleşmeler" ise dönemin Türkiye yapısı düşünüldüğünde üzerinde fazlaca durulan bir konu olmuştur. Ekonomik Coğrafya alanında ise "Tarım Coğrafyası" dikkat çekici bir ağırlık göstermektedir. Fakat ilerleyen yıllarda sonradan önemli gelişme gösteren "Arazi Kullanımı" alanındaki çalışmalara yönelindiği dikkat çekmektedir. Daha öncede bahsedildiği üzere dönemin Türkiye ekonomik şartları göz önüne alındığında "Turizm Coğrafyası" alanındaki çalışmaların sınırlı olması anlaşılabilir. Dikkat çekici olan nokta ise Siyasi Coğrafya, Enerji Coğrafyası ve Tarihi Coğrafya alanındaki çok az sayıdaki çalışmalardır. Söz konusu konu başlıkları geçmişten beri pek çok akademik çalışmada ele alınmış olmasına karşın bu alanda ortaya konan tezlerin sınırlı olması ironik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlar dışında her iki anabilim dalına dahil edemeyecek olduğumuz Bibliyografya ve Uzaktan Algılama konularında da az sayıda tez ortaya konmuştur.

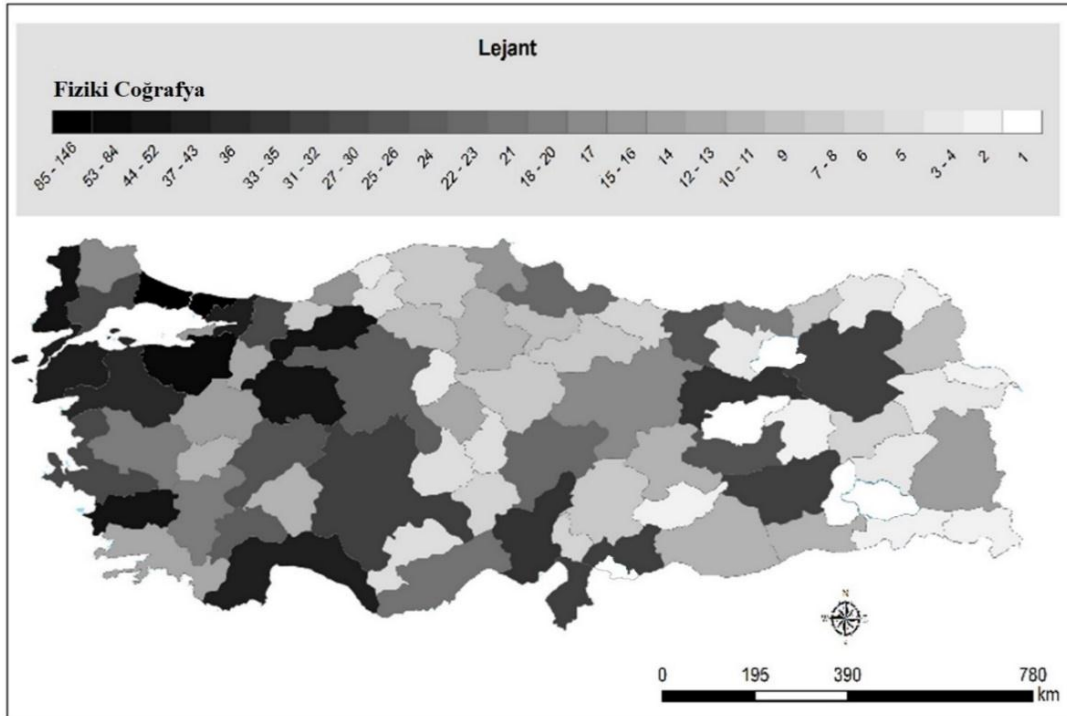
5. TEZLERİN ÇALIŞMA SAHALARINA GÖRE DAĞILIMI

Mekânsal olarak bir yeri refere edebilen 2.549 adet çalışma tespit edilmiştir. Bitirme tezlerinden 3 tanesinde mekan olarak dünya ele alınmış, 20 tanesi Türkiye dışında bir ülke, 251 tanesinde tüm Türkiye, geri kalanlarda ise Türkiye sınırları içinde kalan her hangi bir mevki (Havza, bölge gibi) çalışma sahası olarak seçilmiştir. Türkiye dışındaki ülkeleri kapsayan tezlerden 12 tanesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 5 tanesi İran, 2 tanesi Almanya, 1 tanesi de Makedonya çalışma sahası olarak seçilmiştir.

Türkiye'nin her hangi bir yöresi, bölgesi ya da şehrini çalışan kişilerin sahalarına göre tespitinde idari sınırlar baz alınmıştır. Şekil 4'te de görüldüğü üzere Türkiye'nin batı yarısı yoğun bir şekilde araştırmaya konu olmuştur. Bunlar içerisinde de tahmin edileceği üzere Türkiye'de en fazla çalışılan yer 405 tez ile İstanbul'dur. Belli bir sahayı çalışma konusu alan toplam tezler içerisinde İstanbul % 17.7 gibi önemli bir paya sahiptir. Bunda da ekseriyetle İstanbul'da yaşayan öğrencilerin etkili olduğu söylenebilir. İstanbul ile birlikte birkaç ille birlikte genel manada Marmara Bölgesi bitirme tezlerinde en fazla işlenen bölgedir diyebiliriz. İstanbul'u 136 tez ile Bursa takip ederken, üçüncü sırada yer alan Balıkesir sınırları içinde kalan yerlerin ele alındığı toplam 92 tez bulunmaktadır. Marmara Bölgesi'ni, Ege ve İç Anadolu Bölgesi'nden iller / yöreler takip etmektedir. Özellikle İzmir, Aydın, Eskişehir, Antalya, Konya, Bolu ve Ankara çok fazla çalışılmıştır. Doğu Akdeniz'de ise Adana, Gaziantep ve Hatay en fazla çalışılan iller olarak dikkati çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erzurum ve Erzincan istisna tutulursa söz konusu bölgeden sahalar fazla araştırmaya konu olmamıştır. Genel ölçüde Karadeniz Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi de araştırmanın fazlaca yapılmadığı alanlardır. Buna göre araştırma konuları bizlere İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'nün etki sahasını da göstermektedir. Geçmiş yıllarda bir gelenek olduğu üzere mezun olacak öğrencilere bilgiye erişim ve maddi olanaklar da göz önüne alındığında, kendi memleketleri veya ailesiyle yaşadıkları yerler çalışma sahası olarak verilmekteydi. Buna göre şekil 4 bize aynı zamanda Coğrafya Bölümü'ne kayıtlı öğrencilerin ağırlıklı olarak nerelerden gelmiş olduklarına da işaret etmesi açısından ayrıca önemlidir.

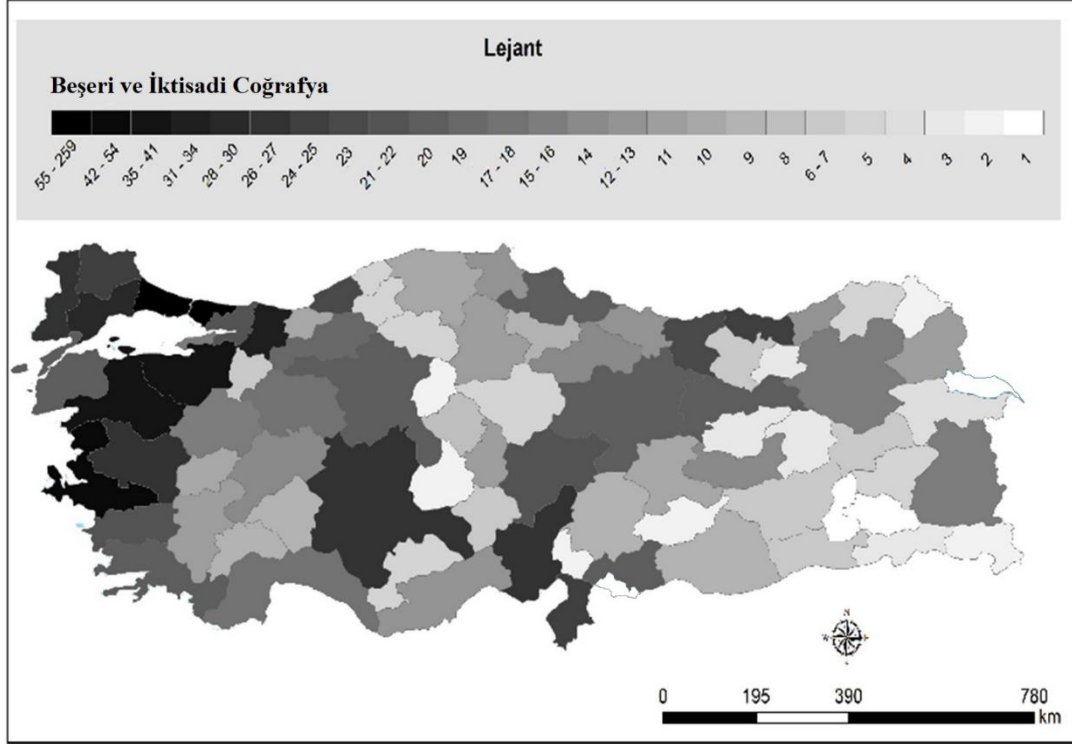
Şekil 4. Tüm Bitirme Tezlerinin Araştırma Konusu Olarak Seçilen İllere Göre Dağılımı

Fiziki Coğrafya alanında hazırlanan tezlerin illere göre dağılımına bakıldığında Marmara Bölgesi'ndeki yoğunluğun daha da arttığı görülmektedir (Şekil 5). Bununla birlikte Ege Bölgesi'nde de yoğunlukta nispeten bir artış söz konusudur (Denizli, Burdur, Manisa gibi). Fakat bu alanda hazırlanan tezlerin saha seçiminde Orta Karadeniz'den başlayıp güneyde Adana'ya kadar olan sahada bir azalma dikkati çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Diyarbakır'da çalışmalar yoğunlaşmışken bu illerle çevrili Tunceli ve Bingöl ise en az çalışılan sahalardır.

Şekil 5. Fiziki Coğrafya Alanında Hazırlanan Tezlerin İllere Göre Dağılımı

Beşeri ve İktisadi Coğrafya alanında ortaya konulan tezlerin araştırma sahası seçimine göre baktığımızda her ne kadar yine Marmara ve Ege Bölgeleri'nde yoğunluk söz konusuysa da bazı dikkat çekici farklılıklar vardır. Şekil 6'da da görüldüğü üzere Karadeniz Bölgesi'nden birkaç merkez gözardı edilirse tüm kıyı illeri çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte Doğu Anadolu Bölgesi'nde de daha geniş bir alan çalışma alanı olarak seçilmiştir. Fakat Beşeri ve İktisadi Coğrafya alanında Güneydoğu Anadolu Bölgesinden merkezler çok daha az çalışılmıştır. Yine bu alanda da Adana, Hatay ve Gaziantep yoğun çalışılan alanlar olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 6. Beşeri ve İktisadi Coğrafya Alanında Hazırlanan Tezlerin İllere Göre Dağılımı

6. SONUÇ

İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü bünyesinde hazırlanmış olan toplam 2.823 bitirme tezinin incelendiği bu çalışmada ilgili tezlerin konu ve araştırma sahaları bibliyometri çalışma esasına göre incelenmiştir. Araştırma sonucunda hazırlanan bitirme tezlerinin İstanbul merkez olmak üzere Marmara ve Ege Bölgeleri'nden sahalara odaklı olup geri kalan kısımlarda belli başlı illerin öne çıktığı görülmektedir. Bu da bize Coğrafya Bölümü'nün kapsama alanı konusunda da bilgi vermektedir. Konu seçimi noktasında ise günümüzden çok farklı bir tablo karşımıza çıkmıştır. Özellikle Beşeri ve İktisadi Coğrafya alanında yapılan tezlerde ülkenin ekonomik şartlarına bağlı olarak günümüzde hazırlanan yüksek lisans tez konuları ile kıyaslandığında dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştır. Günümüzde yüksek lisans tezlerinde Turizm Coğrafyası konusu dikkat çekici bir şekilde öne çıkarken Tarım Coğrafyası çok ciddi ölçüde gerilemiştir. Benzer durum Kültür Coğrafyası, Sağlık Coğrafyası gibi son yıllarda popüleritesi daha da artan konular için de söz konusudur. Fiziki Coğrafya alanında da yine Jeomorfoloji gibi günümüzde hala önemini koruyan alan da tezlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Her iki anabilim dalında da hazırlanan Monografya çalışmaları ise (Günümüzde büyük ölçüde terkedilmiştir) bitirme tezleri içerisinde önemi bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

Bu ve benzeri çalışmalarla (Yüksek Lisans ve Doktora tezlerine ayrı ayrı uygulanarak) araştırma yoğunluğu, kapsamı ve konu tercihi ile birlikte orijinal çalışmaların ortaya konmasında önemli bir mesafe kat edileceğinin de mutlaka belirtilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Erinç, S., (1973). *Elli Yılda Coğrafya*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 11, s. 62, Ankara.
- Ertek, T.A., Özbakan, F., (2012). *Türk Coğrafya Kurumu Tarihçesi*, Türk Coğrafya Kurumu Yayını No: 7, s. 226, İstanbul.
- Koçman, A., (1999). Cumhuriyet Döneminde Yüksek Öğretim Kurumlarında Coğrafya Öğretimi ve Sorunları, *Ege Coğrafya Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 1 – 14, İzmir.
- Şahin, G., (2012). Geçmişten Günümüze Türkiye’de Toprak Araştırmaları, *ACTA TURCICA Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, s. 102 – 118, İstanbul.
- Üçışık Erbilin, S., (2012). Türk Dünyası Coğrafyası ve Araştırma Konuları, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 198, s. 51 – 63, İstanbul.

SOCIAL AND HUMAN SCIENTIFIC

Yılmaz V., Çelik Efsan, N. (2019). "Yerel Kalkınma Aktörlerinin Yerel Kalkınma Yaklaşımı Perspektifinde İncelenmesi", Vol: 2 Issue: 7 ; pp: 342-359

Anahtar Kelimeler: Yerel Kalkınma, Yerel Kalkınma Aktörleri, Belediye, Sivil Toplum Kuruluşları

Keywords: Local Development, Local Development Actors, Municipality, Civil Society Organizations

Makale Türü Araştırma Makalesi

YEREL KALKINMA AKTÖRLERİNİN YEREL KALKINMA YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ*

Analysis of Local Development Actors in the Perspective of Local Development Approach

Vedat YILMAZ¹

Nur ÇELİK EFŞAN²

Geliş Tarihi / Arrived Date
16.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date
24.09.2019

Yayınlanma Tarihi / Published Date
20.10.2019

ÖZ

ABSTRACT

Yerel kalkınma yaklaşımı, yerel kalkınma sürecine katılım gösteren paydaşlarla yerelde bulunan mevcut kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılarak ortak strateji ve planlar dâhilinde hareket edilmesini gerektirmektedir. Yerel kalkınmanın sağlanmasında sürece dâhil olan aktörlerin ortak yerel hedefler belirleyerek bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde aralarında koordinasyon sağlaması gerekmektedir. Yerel kalkınma aktörleri yerelde girişimciliği arttıran, yatırımların önünü açan, işsizliği azaltan ya da önleyen, yereldeki fiziki, ekonomik ve sosyal kaynakları planlayarak kalkınma sürecinde değerlendiren paydaşlar olarak yerelde yatırım sinerjisi oluşturmaktadır. Yerel kararların alınması sürecinde katılımcılık ve demokrasi kültürünü geliştiren bu aktörlerin yapısı ve ortaya çıkışının ele alındığı bu çalışmanın amacı yerel kalkınma aktörlerinin yerelin kalkınma sürecindeki etkilerini açığa çıkarmaktır. Bu doğrultuda, çalışmada, literatür taraması yazınsal ve görsel kaynakların incelenmesi yapılmıştır.

The local development approach requires action within common strategies and plans with stakeholders participating in the local development process using the resources available in the local area effectively and efficiently. The actors involved in the process of achieving local development need to establish common local goals and provide coordination in achieving these goals. Local development actors create local investment synergies as stakeholders who increase entrepreneurship, pave the way for investments, reduce or prevent unemployment, plan and evaluate local physical, economic and social resources in the development process. The aim of this study is to uncover the impact of local development actors on development, in which the structure and emergence of these actors who develop a culture of participation and democracy in the process of making local decisions is discussed. In this context, literature review, literature and visual resources were examined.

1. GİRİŞ

1980'lerden itibaren küreselleşme akımının hız kazanmasıyla dünyada geleneksel kalkınma uygulamaları başarısız olmuş, kalkınmanın yukarıdan aşağı değil, tersi yönde olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yerel kalkınmanın sağlanmasında öncelikli olarak yerel kaynakların tespiti, planlanması ve kaynakların etkili yönetimi önem taşımaktadır. Yerelde kalkınma yerel potansiyelin değerlendirilmesini, yereldeki alt yapının düzenlenmesini ve girişimcilere hazır hale getirilmesini gerektirmektedir. Bu durumun sağlanmasında; belediyeler, sivil toplum kuruluşları, ticaret ve sanayi

*Bu çalışma Nur Çelik Efsan tarafından Haziran 2019'da Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında "Yerel Kalkınmada İlçe Stratejileri: İzmir/Torbalı Örneği" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmasından güncellenerek hazırlanmıştır.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, vedatyilmaz1977@gmail.com, Van / TÜRKİYE

² Yüksek Lisans Mezunu, VanYüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, ncelikefsan@gmail.com, Van / TÜRKİYE

odaları, organize sanayi bölgeleri, serbest bölgeler ve kalkınma ajansları paydaş olarak yönetim sürecinde yer almaktadır.

Yerelin kalkınması sürecinde rol alan yerel aktörlerin kalkınma sürecindeki etkilerini gündeme taşımayı amaçlayan bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de yerel kalkınma yaklaşımının ortaya çıkışını hazırlayan gelişmeler kronolojik olarak aktarılmış olup, yaklaşımın ulus üstü örgütlerdeki yansımalarına yer verilmiştir. Çalışmada farklı yerel kalkınma tanımlarına yer verilerek yerel kalkınmada kalkınmayı oluşturan unsurlara değinilmiştir. Ayrıca yerel kalkınmanın gerçekleşmesinde paydaşlar olarak yerini alan belediyeler, sivil toplum kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, serbest bölgeler, ticaret ve sanayi odaları ile kalkınma ajanslarının fonksiyonları analiz edilmiş, sonuç kısmında ise bahsi geçen paydaşların yerel kalkınmaya katkısı üzerinde tartışılmıştır.

2. YEREL KALKINMA YAKLAŞIMININ ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Geleneksel yönetim pratiklerinin terk edilme zorunluluğu ile birlikte 1989’da Dünya Bankası Raporu’nda ilk kez yer verilen “iyi yönetim” kavramı ile merkezi yönetimin güçlü olduğu tek aktörlü yönetim yapısından üniversite, sivil toplum örgütleri, özel sektör kuruluşları ve diğer kuruluşların dâhil olduğu ve eşgüdümlü hareket ettiği çok aktörlü yönetim yapısına geçiş yapılmıştır. Siyasal anlamda yönetim “yerel” konusunda merkezden yerele yetki devri ve yerelin güçlendirilmesi (adem-i merkeziyet) ile vatandaşların seçimler dışında yönetime katılmasını ön plana çıkarırken, ekonomik anlamda ise ulusal ekonomik kalkınma göstergelerinin büyümesinde yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi ile birlikte yereldeki aktörlere daha geniş yetki devri yapılmasını ifade etmektedir (Göymen, 2000: 6-7).

Yönetişime giden yolda kilometre taşları iki dünya savaşı arasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nın dünyada yarattığı yıkım ve yokluk, sosyolojik ve ekonomik krizlere neden olmuş, oluşan bu krizleri aşmanın tek çözüm yolu güçlü devlet olarak görülmüştür. Toplumların yoksulluktan kurtulmaları, eğitim ve refah seviyelerinin yükseltilmesi o dönemde çözüme kavuşturulmayı bekleyen ana sorunlar olduğundan devlet yüklü miktarlarda yaptığı kamusal harcamalarla savaştan çıkan toplumlara yeniden organize etme ve ilerletme amacına hizmet etmek durumunda kalmıştır (Gül vd., 2014: 1). 1970’lere kadarki dünya konjonktüründe ise devletin görevi toplumların yeniden inşası için mutlak otoritesini kullanarak toplumu yeniden biçimlendirmek ve toplum refahını maksimize etmektir. Bu nedenle devlet, kamusal harcama miktarını artırma yoluna gitmiştir. Ekonomik durgunluğun ve işsizliğin had safhada olduğu bu dönemde devlet; aşırı merkeziyetçi, müdahaleci, geleneksel bir yönetim anlayışı ile hareket etmek zorunda kalmıştır (Gümüş, 2010: 118).

Klasik yönetim anlayışı ile devlet yönetimi 1970’lere kadar başarılı kalabilse de 1970’lerde Dünya Petrol Krizi ile birlikte kamusal harcamalar artmıştır (Özer, 2005: 4). Harcamalar için finansal kaynak sorunu yaşayan devlet, sosyal refah devleti anlayışından uzaklaşmıştır. Bu dönemde merkeziyetçi yönetimlerin yetersizliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte devlet yönetiminde “müdahalecilik”ten uzaklaşarak “sınırlı devlet” anlayışına doğru geçiş yaşanmıştır. Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının etkili olduğu bu modelde etkin, etkili ve ekonomik devlet anlayışı temel alınmıştır. Merkezi hükümetin buldukları konum itibarıyla avantajlı pozisyondaki bürokratların iyi yönetimi sağlama konusundaki eksiklikleri devlet kaynaklarının israf edildiğine dair toplumsal kabullerin oluşmasına neden olarak klasik devlete olan güveni zayıflatmıştır. Buna bağlı olarak piyasa odaklı çalışan yeni kamu işletmeci devlet modelinin getirilmesi zorunlu hale gelmiştir.

Bu dönemde devlet yönetiminde özelleştirme, piyasa odaklı yönetim, kalite odaklı yönetim, desantralizasyon gibi öneriler ortaya atılmıştır (Ömürganülşen, 1997: 518). Devlet bir nebze üretici pozisyonundan sıyrılarak özel sektöre yetki devri sağlamış ve bu şekilde kamu harcamalarını kısıtlamıştır. Ancak bu paradigmlar uzun vadede şunu göstermiştir: Sosyal harcamalar yaparak sosyal faydayı maksimize etme amacında olan devletin salt kamu yararı için yaptığı faaliyetlerin artık kar maksimizasyonu hedefindeki özel sektör kuruluşlarınca yerine getirilmeye başlanmasıyla temel kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı da mevcut yönetim pratiklerine beklenen çözümü verememiştir. 1980’li yıllardan itibaren ise dünyada enformasyon ve teknoloji alanında değişim ve dönüşüm dalgalarının yaşanmasıyla birlikte yeni üretim

süreçleri ve buluşlar ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, küresel etkileşimler ve fikirler ile teknolojilerin yayılması ile tüm devletler de dâhil olmak üzere toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılan bir politik kültürün üretilmesinin sorunların çözümü için gerekli olacağı düşünülmüştür (Dror, 2002: 59). Dünyada teknolojik gelişmelerin artmasıyla üretim fazlasındaki artış yeni pazar arayışlarına yol açmış olup ulaşım ve haberleşme olanaklarının gelişmesine paralel olarak uluslararası sınırlar aşarak küreselleşmeye gidilmiştir. Küreselleşme sonucu çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte devletin üretici vasfıyla piyasadan çekilmesine ortam hazırlanırken devlet üretim faaliyetinde bulunma görevini piyasaya devretmiştir. Yerel kaynakların aktif hale getirilmesi için girişimcilik, kurumsal yenilik, yenilik sistemleri ve ağ kavramları önem kazanmaya başlamıştır (Varol ve Özelçi Eceral, 2008: 259).

Küreselleşmenin ulus devlet yapısına etkisi ise dünya genelindeki ulus üstü kurum ve kuruluşların kendilerine bağlı oldukları dünya devletleri üzerindeki söz hakkı ve yaptırım yetkileri ile açıklanabilir. Örneğin Uluslararası Para Fonu (IMF), dünya devletlerine belirli koşullar karşılığında finansörlük yaparken küresel ekonomik krizlerin de önüne geçmeye çalışmakta ve krediye ihtiyaç duyan devletlere kreditorluk yapmaktadır. Dolayısıyla ulus devletlerin kendinden daha üst kurum ve kuruluşlara karşı sorumlu olarak prestij kaybettiği ve küresel kurum ve kuruluşların dominant olduğu, küresel ekonomik sınırların kaldırıldığı bir döneme girilmiş bulunmaktadır. Diğer yandan küreselleşme, uluslararası sorunların çözümünde devletlerin birlikte hareket etmesini gerektiren yönetim uygulamalarına ortam hazırlamıştır.

1990'lı yılların başında ulus üstü organizasyonlarda olduğu gibi ulusal devletlerde de merkezi yönetimlerle ilgili sorunların çözümünde uzlaşmacı hareket ön plana çıkmıştır. Bu uzlaşmacı hareketin ve sorunların çözümünde BM, UNDP, Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi ulus üstü kurumlar çok aktörlüğün yararı konusunda tavsiyelerde bulunmakta olup, kamu yönetimindeki eksikliklerin giderilmesi için yönetim yaklaşımını yeni bir çözüm önerisi olarak sunmuşlardır (Sobacı, 2007: 220). Yönetişimin ortaya çıkışını hızlandıran temel sebepler daha iyi bir yönetim modelinin nasıl bulunacağına dair ihtiyaç ve beklentilerdir. Bu yönetim reçetesinde temel faktörler çok aktörlük ve aktif vatandaş katılımı olup yönetim erki olan devlet bir düzenleyici ve denetleyici konumundadır. Ayrıca yönetimle ilgili kararların alınmasında vatandaş katılımının sağlanması, sivil toplumun güçlendirilmesi ve özel sektörle işbirliği yapılarak networklerden yararlanılması bu yeni yaklaşımın öngörüleridir. Devletin katı hiyerarşi uygulayan bir üs konumdan çıktığı yönetimde etkinlik, verimlilik, kalite ve şeffaflığın arttığı yönetim yaklaşımına ihtiyaç duyulmasının bir başka nedeni dünya gündeminin ekonomi ile şekilleniyor olmasıdır. Vatandaşların aktif katılımının ekonomik sorunların giderilmesi ve daha müreffeh bir seviyeye ulaşılmasında rasyonel katkılar yaptığı yadsınamaz. Bu duruma örnek olarak 2018 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Gelişmişlik Endeksi'nde Norveç, İsviçre, Avustralya, İrlanda ve Almanya'nın ilk beşe girdiğini, diğer yandan doğal enerji kaynaklarına sahip olan Özbekistan, Tacikistan ve Azerbaycan gibi ülkelerin son sıralarda yer aldığı gösterilebilir (<https://haberrus.com>, 2019). Buradan çıkarılması gereken, bir ülkenin refah seviyesini ve ekonomik kalkınmışlığını belirleyen temel faktörün aktif demokratik katılım olduğu ve kaynakların etkin kullanılabilmesidir. Ekonomik sorunların giderilmesinde yönetime aktif vatandaş katılımının ön koşul olduğunu sayısal verilerle ortaya koyan bu durumdan hareketle katılımı ekonomik kalkınma ve büyümenin anahtarı olarak kabul etmek mümkündür.

İyi yönetim ekseninde etkin kaynak kullanımı ve kaliteli hizmet üretiminin sürdürülebilir hale getirilmesi için hükümetlerin politika üretmesi gerekmektedir. Politika geliştirme, merkezi hükümetin bürokratik yükünü hafifleterek yereldeki sorunlara ilişkin yerinde çözüm önerileri getirmekte ve merkezden yerele doğru yetki devrini sağlamaktadır. Üniter yapıli devletlerde merkezdeki kamu kurumlarının yerel sorunları yerinde görme ve kıt kaynaklarla sorunları çözümlenme konusunda yerinde tespit imkânı bulunmayabilir. Ayrıca yerel yönetimlerde yaşanan sorunların merkezden idaresi bürokrasiyi arttırarak hizmette zaman ve kaynak israfına yol açmaktadır. Bu nedenle yönetim yaklaşımının bir getirisi olarak yerel kaynakların etkin bir şekilde planlanması ve kullanılması konusunda hükümetlerin yeni politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği yeni politikalar üretmek yerel yönetimler konusunda reformlar gerçekleştirmiş olup, katılımcı ve yerinden yönetimin sağlanması için bazı anlaşmalar imzalamıştır. Birlik 1985'te üye

devletlere imzaya açtığı ve Türkiye'nin 1988'de müdahil olduğu Avrupa Konseyi tarafından 1985'te kabul edilen Avrupa Birliği Özerklik Şartı'nı; yerel yönetim idarelerinin güçlendirilmesi, özerkliklerinin savunularak daha demokratik yönetim birimlerinin ortaya çıkması amacıyla yürütmeye koymuştur. Özerklik Şartı'nın konulmasındaki ana etkenler: "Yerel makamların her türlü demokratik rejimin temellerinden birisi olması, vatandaşların kamu işlerinin sevk ve idaresine katılma hakkının Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin tümünün paylaştığı demokratik ilkelerden biri olduğunu düşünmesi, bu hakkın en doğrudan kullanımının yerel düzeyde olacağını kabul ederek gerçek yetkilerle donatılmış yerel makamların hem etkili hem de vatandaşlara yakın bir yönetimi sağlayacağına istinaden, değişik Avrupa ülkelerinde özerk yerel yönetimlerin korunması ve güçlendirilmesinde demokratik ilkelere ve idarede adem-i merkezîyetçiliğe dayanan bir Avrupa oluşturulması" amacına hizmet etmesidir (www.coe.int, 2019).

AB'de yerel yönetimlerin işleyişinde farklılıklar bulunmakla beraber AB ülkelerini kapsayan ortak bir yönetim kavramı geliştirilmiştir. Ayrıca birliğin benimsediği yerindenlik ilkesi gereği yerel yönetimlerin yetkileri büyük ölçüde genişlemiştir. AB müktesebatında yerindenlik, kamusal alanda üretilen projelerin yerel yönetimlere en yakın yerel otorite tarafından uygulanması ve yürütülmesi olarak tanımlanmıştır. Ayrıca özerklik şartında demokratik yönetimlerin sağlanmasında desantralizasyon (adem-i merkezîyet) un yerel hizmetlerde kaliteyi arttırabileceği düşünülmektedir. Birlik, demokratik yönetimlerde yerelin güçlendirilmesine vurgu yaparak, 1991'de Maastricht Anlaşması'nı imzalanmış ve Bölgeler Komitesi'ni kurmuştur. Birliğin amacı, yerel sorunların çözümünde halka en yakın kurum ve kuruluşların ilk başvuru kaynağı olabileceğinden hareketle merkezden yerele doğru yetki devrini yaparak hizmette yerindenlik sağlamaktır. Birlik bünyesinde yerel yönetimlerin işleyişlerinde farklılıklar bulunmakla birlikte tüm AB ülkelerini kapsayan ortak bir yönetim kavramı geliştirilmiştir (Tozlu, 2017: 244). Buradan hareketle yerelleşme merkezi hükümetin gücünü kaybettirmemekte, tam tersine yerelde sorun çözümünü sağlayarak merkezde oluşabilecek zaman ve finans kaybını önlemektedir.

Avrupa Birliği, iki savaş sonrası bölgeler arası ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla üye devletlere tavsiyeler vermekte olup, dünyada 1930'larda ilk olarak ABD'de kurulan kalkınma ajanslarını model alarak birlik bünyesinde kalkınma ajansları kurmuştur. Birlik içindeki devletlerarası ciddi ekonomik gelişmişlik farklarının bulunması sonucunda kurulması gündeme getirilmiş olan kalkınma ajansları ABD modeli referans alınarak önce Belçika ve İrlanda'da sonra diğer üye devletlerde uygulanmış ve daha sonra bunu dünya devletlerine transfer edilmiştir (Eryılmaz ve Tuncer, 2013: 168). Birlik, Fransa'da ise sanayi kuruluşlarının sayıca artışına paralel olarak göçlerin uğrak noktası olmasıyla birlikte "başka ekonomik cazibe merkezleri yaratmak ve ekonomik kalkınmayı sürdürmek için Bölgesel Ekonomik Kalkınma Komisyonu (CODER) kurmuştur" (Dounce, 1995'ten aktaran Eryılmaz, 2013: 168). Birlik ayrıca bölgeler arası ekonomik gelişmişlik farklarının giderilmesi amacıyla 1957'de Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Roma Anlaşması'nın imzalanmasının akabinde Avrupa Yatırım Bankası'nı ve Avrupa Sosyal Fonu'nu kurmuştur. Avrupa'da geri kalmış bölgelerde çiftçilere destek vermek amacıyla kurulan Avrupa Tarımsal Yön Verme ve Garanti Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve kalkınmayı hızlandırmak için 1993'te kurulan Uyum Fonu; birlik içindeki ülkelere enflasyon, işsizlik, üretim açığı gibi ekonomik dengesizliklerin giderilmesinde çözüm önerileri sunmaktadır (Can, 2011: 26-30).

Eryılmaz ve Tuncer'e göre (2013: 168) bölgesel kalkınma ajanslarının gelişmesi için 1974'te yeni bir dönem başlamıştır. Yabancı sermayeyi bölgeye çekerek ekonomik kalkınmayı sağlayan ve yerel yönetimlere türlü hizmetler vererek yerel kalkınma potansiyellerini ortaya çıkarmayı hedefleyen kalkınma ajansları genel olarak bağımsız statüde kurulmakla birlikte, bazı ülkelerde şirket veya vakıf statüsünde faaliyet göstermektedir. Avrupa Topluluğu'nda bölgeler arası ekonomik eşitsizlik farklarının artması topluluğun geleceği ve ortak pazar açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Bunu engellemek için Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) kurulmuştur. ERDF'nin kuruluş amacı tarım, sanayi ve istihdam kökenli bölgesel gelişme dengesizliklerini gidermektir (Kayasü ve Yaşar, 2006: 200-203). Bu bağlamda 1987'de Avrupa Tek Senedi imzalanmış olup ülkeler arası ekonomik gelişmişlik dengesizliklerini gidermek ve birlikte ekonomik entegrasyonu sağlamak amacıyla İşsizlikle Mücadele Fonu olan Avrupa Sosyal Fonu (ESF) ve kırsal kalkınmayı amaç edinen Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (EAGGF) kurulmuştur (Levy, 2000: 97). Türkiye'de ise kamusal

yatırımların sağlayıcısı olan devlet milli tasarrufları arttırarak toplum yararına öncelikleri belirlemek suretiyle ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlamak üzere I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (1963-1967) hazırlamıştır (www.kalkinma.gov.tr, 2019).

Türkiye'de kalkınmanın sağlanmasında öncelikli sorunlar tespit edilmiş, nüfus ve istihdam konuları temel alınarak bir kalkınma planı oluşturulmuştur. Bu kapsamda aktif sanayi kollarının devreye sokularak yeni tekniklerin kullanılması ve üretim hedeflerine ilişkin yöntemler belirlenmiştir. Bölgesel gelişmişlik farklarının kapatılması amacıyla projeler üretilmiş ve bölgesel sorunların çözümünde Zonguldak Bölge Planı, Antalya Planı, Çukurova Bölgesi Planlama Projesi, Keban Planı ve Ege Bölgesi Kalkınma Planı gibi planlar oluşturulmuştur (Kayasü ve Yaşar, 2006: 59). İlk kez V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Avrupa Ekonomik Topluluğu Türkiye'ye dış ticarete kısıtlamalar getirilmiştir. Eklenen yüksek vergiler dolayısıyla Türkiye'nin topluluktaki diğer Avrupa ülkeleriyle rekabet etme gücü zayıflatılarak Avrupa'da sadece serbest işçi dolaşımına açık kapı bırakılmıştır (www.sbb.gov.tr, 2019). VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dış ticaret konusunda AT'nin tam üyelik şartı dolayısıyla Türkiye'nin dış rekabet imkânlarının genişletilmesi hedeflenmiş topluluğa giriş için belirlenen iktisadi hedefler dolaylı olarak iktisadi kalkınmanın da sağlanmasında anahtar olmuştur. Ulusal ekonomik kalkınmanın temel belirleyicisi Türkiye'nin mevcut iktisadi durumu iken Türkiye'nin ekonomik anlamda dış rekabete açık, güçlü bir seviyeye getirilmesi ise topluluk ülkelerinin ekonomik düzeyi ile rekabet halinde olmasını beraberinde getirmiştir (www.kalkinma.gov.tr, 2019).

1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye üyeliğine adaylık sürecinin başlatılmasıyla birlikte Katılım Ortaklığı Belgesi imzalanmıştır. Böylece Türkiye'de birliğe uyum ve dış rekabette üstünlük sağlama noktasında daha güçlü seviyeye ulaşma açısından süreç başlamıştır. Katılım Ortaklığı ile Türkiye'den beklenen Türkiye'nin birliğe uyum için kaynaklarının belirlenmesi ve birliğe entegrasyon için gerekli gördüğü önceliklerinin belirlenmesidir. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda birliğin Türkiye için öngördüğü bölgesel kalkınma stratejisi bölgelerin istatistikî birimlere ayrılarak bölgesel kalkınma planlarının hazırlanması yönünde olmuştur (www.bilgitoplumu.gov.tr, 2019).

Avrupa Birliği'nde birliğe detaylı veriler sunmak üzere, bölgesel istatistikî verileri bir havuzda toplamak ve bölgesel politikaların çerçevesini belirlemek amacıyla Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi) kurulmuştur. Türkiye'de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının (İBBS) temel amacı bölgesel istatistikleri standartlaştırarak bölgeler arası gelişmişlik farklarını karşılaştırmaktır. Buna göre Türkiye'de iller kalkınma konusunda hiyerarşik olarak sıralanmış, düzey-1, düzey-2 ve düzey-3 olarak kategorize edilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'de on iki bölge üç düzeye ayrılmıştır. Ön Ulusal Kalkınma Planı'nda da belirtilen orta vadeli temel önceliklerin belirlendiği kalkınma planının akabinde 12 adet düzey-2 bölgesinde uygulanacak olan öncelikli bölgelerin koordinatörlüğünü sağlamak üzere kalkınma ajansları kurulması gerekli hale gelmiştir (www.planlama.org, 2019). Türkiye'de 2006 yılında 5449 sayılı yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte AB'ye uyum kapsamında DPT'nin koordinatörlüğünde Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) kurulmuştur. Ulusal Kalkınma Planı çerçevesinde bölgesel kalkınmayı hızlandırmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, bölgeler arası gelişmişlik farklarını minimize etme amacıyla kurulan BKA'lar, genel olarak düzey-2 olarak tespit edilen bölgelerde kurulmuştur (www.mevzuat.gov.tr, 2019). AB'ye uyum sürecinden önce Türkiye'de bölgesel kalkınma ajansı yerine yatırım destek ofisleri faaliyet göstermiştir. Türkiye'de 1989'da yürürlüğe giren GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na kadar Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri (GİDEM) kalkınma ajansı niteliğinde hizmet vermiştir. Kurum, bölgede çalışma yürüten bir KOBİ geliştirme projesidir (Sayın, 2006: 346).

Türkiye'de iyi yönetim uygulamalarının ortaya çıkışında yerel yönetimlerle ilgili hazırlanan kanun ve reformsal düzenlemelerdeki amaç; kamu yönetiminde kötü yönetim uygulamalarına bir çare olarak düşünülmesi, küreselleşmenin etkisiyle dünya devletlerinin birbirinden etkilenmesi ile AB gibi ulus üstü kurumlara üyelik için aday olunması ve diğer ABD merkezli uluslararası örgütlere üyelik gibi durumların etkisidir. Bunun paralelinde Türkiye'deki uygulamaların planlı kalkınma öncesi ve sonrası değişimiyle yerel ekonomik kalkınma kavramının konsepti değişmiştir.

3. YEREL KALKINMA YAKLAŞIMI VE UNSURLARI

Kalkınma politikaları 1980'lere kadar geleneksel kalkınma modeli ile yürütülürken, 80'li yıllardan sonra merkezi hükümetler tarafından yeniden şekillendirilmiştir. Yöre ve bölge ile ilgili kararların merkezden alınarak uygulanması, kalkınmada sektörel yaklaşımın temel alınması, ekonomik aktivitelerin gerçekleşmesi için mali desteklerin kullanılması ve bunların gerçekleştirilmesinde yerel ihtiyaç ve potansiyelin dikkate alınmaksızın merkezi hükümetin insiyatifinde bırakılması kalkınma politikalarında başarısızlığın nedenlerindedir. Buna ilaveten yerel otoritelerle merkezi otoriteler arasında bölgesel idari yapıların eksikliği, siyasal ve mali problemleri yönetme yoksunluğu ve kırsal kalkınmaya ilişkin projelerin sürdürülebilir olmaması diğer nedenler arasında sayılabilir (Sevinç, 2011: 49). Yerel ekonomik kalkınma yaklaşımına göre kalkınma planı, tek bir merkezden yürütülmemektedir. Kalkınma planının uygulanmasında merkezi yönetim katmanları arasında dikey, kamu-özel sektör kuruluşları arasında ise yatay koordinasyon dikkate alınmakta olup yereldeki üretim ihtiyacı ve üretim potansiyeli referans alınmaktadır. Bunun sonucu olarak yerelleşme ve çevre kavramları önem kazanmaktadır.

Geleneksel kalkınma modelinde kalkınmaya hizmet eden desteklemeler yerel ihtiyaçlar dikkate alınmaksızın dağıtılabilmektedir. Diğer yandan yerel kalkınma yaklaşımında merkezi hükümetler yerel ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi için mevcut bazı koşulları iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin devlet, mevcut ekonomik şartlarda yerel üreticilere yatırım, yurt içi ve yurt dışı tanıtım, eleman istihdamı, danışmanlık, eğitim ve lojistik alanlarında hem maddi hem de stratejik destek sağlamaktadır (Rodriguez-Pose, 2001'den aktaran Çetin, 2007: 157). Hızla küreselleşen dünyada yerelleşme küreselleşme ile tersi yönde ilerleme kaydetmiştir. Bunun temel sebebi ulusal kalkınmanın yerel kalkınma ile mümkün olacağı görüşüdür. Ulusal kalkınmadan yerel kalkınmaya doğru bir dönüşüm gerçekleşmektedir (Kaya, 2001: 3). Dünya ekonomisinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin öneminin artmasıyla birlikte bireysel girişim güçlenmiş, devlet tarafından işletilen kuruluşların üretim faaliyetinde bulunmalarında yerelde etkinlik artmıştır. Bu süreçte ekonomik kalkınmada sosyal sermayenin önemi her geçen gün artmış olup, kalkınmanın yerelden başlaması halinde başarıya ulaşılabileceği kanısı yaygınlaşmıştır. Toplumun yerel konulara bakış açısının değişmesi ve çevresel sorunların çözümüne artan kamuoyu ilgisi yerel kalkınmanın önemini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple 1990'larda ortaya çıkan işgücü, üretim ve yaşam kalitesi alanlarında diğer kentlerle yapılan rekabet, yerel kalkınma ve yerel potansiyeli değerlendirme ihtiyacını gündeme getirmiştir.

Buradan hareketle yerel ekonomik kalkınma yaklaşımının değerlendirilmesinde kavram hakkındaki farklı tanımlamalar şu şekilde yer verilebilir: Coffey ve Polese'ye göre (2005: 2) "yerel" sıfatı "kalkınma" terimi eklendiğinde tamamen mekânsal olmayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle "yerel" kelimesi "endojen (içsel) ve yerli" kelimelerinin anlamlarını kapsamaktadır. Bu doğrultuda kalkınma sürecinin oluşmasında endojen etmenler temel olarak alınmalıdır. Bu etmenler büyük bölgelerin yanı sıra mikro ölçekte bölgelerin kalkınmasında da kullanılabilir. Bu perspektifte yerel ekonomik kalkınma; yerel ekonominin ve toplumun zorlukları aşmaya yönelik bir dönüşüm süreci olarak farklı yerel ajanlar vasıtasıyla mevcut yerel kaynakların değerlendirilerek yerel nüfusun yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Yerel kalkınmanın tanımlanmasında "yerel kalkınmanın kapsamı" ekonomik gelişme, sosyal paylaşım ve kapsayıcılık, siyasal katılım ve kültürel çoğulculuk kavramları ile çerçeve edilebilir.

Kaya'ya göre (2001: 28) ulusal ölçekten çıkarak uluslararası ölçekte aktif hale gelen piyasa ve piyasalardaki koruma kalkınmanın kaldırılması ile birlikte üretilenin pazarlanması yerel ekonomik kalkınmayı ön plana çıkarmıştır. Küresel rekabetin sağlanması yereldeki başarı ile orantılı olarak gerçekleşecektir. Yerel kalkınma yaklaşımı bölgelerin öz potansiyellerini dikkate almaktadır. Yerel ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde yeni istihdam olanakları oluşturmak, vergi tabanını geliştirmek ve yerel ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmek temel alınması gereken unsurlardır. Dünyada yerel ekonomik düzeyini yükseltmek isteyen ülkeler, kişileri hedef alan girişimcilere yönelik politikalar belirlemektedir (Gürler Hazman, 2011: 19). Kalkınmanın birey odaklı, eşitlikçi ve kapsayıcı olmasından dolayı çok boyutlu bir şekilde incelenmesi gerekmektedir (Göymen, 2004:5).

Ekonomik kalkınmaya uygun stratejileri uygulamak için devlet, belirli bölgelerde politika yapımcılarıyla olan bağlarını güçlendirmek için her zamankinden daha uzun süreye ihtiyaç duymaktadır. Yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında mevcut kaynakların doğru bir şekilde kullanılması halinde yerel ekonomik kalkınma sağlanacaktır (Leigh ve Blakely, 2017: 63). ABD'deki Kentsel Ekonomik Kalkınma Konseyi yerel kalkınmayı; tasarlanmış yerel etkinlik, kamu ve özel ajanslar tarafından toplum yararına uygulanan program ve projeler olarak tanımlamıştır. Bu sürecin gerçekleşmesi toplulukların ve işletmelerin üyelerinin refahını arttırarak elde edilmekte olup, yeni sosyal ilişkiler ve yerel dayanışma sağlamaktadır. Bu nedenle yerel kalkınma bir etki alanı olarak politik yatırıma tabi tutulamaz. Yerel kalkınmanın gerçekleşmesi sürecinde politika üretimi, uygulaması ve politika yapımı zorunludur (Coffey ve Polese, 2005'ten aktaran Bercu, 2015: 66). Günümüzde birçok kurumun yönetimde kalitenin arttırılmasına yönelik araştırmaları, politika tavsiyesi alma ve stratejiler belirleme noktasında önemlidir. Bu nedenle yerel yönetimlere politika transferi yerel yönetimlerde başarı için avantajlar sunmaktadır. Politika transferinin başarıya ulaşmasında yerel nüfusun beşeri sermaye olarak kabul edilmesi ve yerel kararların alınması noktasında motivasyonun arttırılması önem taşımaktadır.

Helmsing'e göre (2001: 65) yerel ekonomik kalkınmanın dört temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar yerel güvenlik ağını oluşturmak, barınma ve muhafazanın geliştirilmesi, temel hizmetlerin sunumu ve toplumun yerel ekonomideki yerini uyandırmaktır. Yerel güvenlik ağını oluşturmadaki amaç fiziksel ve mali güvenliği sağlamaktır. Bu şekilde yerel ekonomiye duyulan güvensizlik ortadan kalkacaktır. Barınma ve muhafazanın geliştirilmesindeki amaç; su, sağlık, eğitim, yol ve diğer alt yapı hizmetlerinde uygun alanların inşa edilmesidir. Bu kapsamda yerel hizmetlerin sunumunun özelleştirilmesi esastır. Toplumun yerel ekonomideki yerini uyarma konusunda ise yerel halkın mikro girişimci programlarıyla tanıştırılması, yerel halka eğitim, seminer ve kredi desteği sağlayarak girişimciliğin önünün açılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede toplumdaki yerel halk, işçi, tüketici ve girişimci üçgeninde tanımlanmaktadır. Yerel kalkınmada bir diğer unsur olan yapısal düzenlemeler ise yerel piyasanın işleyişinde söz sahibi olma noktasında merkezden yerele yetki devrinin gerçekleştirilmesini ifade eder. Personel, sermaye ve üretici firma konusunda donanımsız olan yerel yönetimler dış ticaret konusunda dezavantajlı olacağından bu sorunun çözümünde merkezi hükümetle işbirliği yapılmalıdır. Yerel yönetimlerin sanayi kuruluşları için arazi ve kaynak tahsis edilmesi konusunda daha fazla bilgiye sahip olması dolayısıyla merkezden yerele yetki devri yapılması gerekmektedir (Gürler, 2011: 21-23).

Yerel ekonomik kalkınmanın çok aktörlü, çok sektörlü, başarısını kamu sektörü, özel sektör ve kar amacı gütmeyen kuruluşların başarısından alan bir yaklaşım olarak hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Bu sebeple yerel ekonomik kalkınma çok düzeylidir. Yerel ekonomik kalkınmada küreselleşme, hem rekabetçi bir tehdit hem de yerel hareket etmeyi gerektiren, gün geçtikçe yükselen bir değer olarak yerini almaktadır (Helmsing, 2001: 63).

4. YEREL KALKINMA AKTÖRLERİ

4.1. Yerel Kalkınma Aktörü Olarak Belediyeler

Yerel katılımın sağlanması ve yerelde girişimciliğin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimler merkezi hükümetten daha etkin kuruluşlardır. Bunun sebebi ise yerel yönetimlerin yerel hakkındaki tüm bilgiye vakıf olan yerelde söz sahibi kuruluşlar olması ile yerel topluluklara en yakın birimler olarak hizmet etmesidir (Bilgin, 2002: 316). Bölgesel kalkınmanın sağlanması, merkezi idarenin tek başına yeterli olmaması ve yerel kaynakların planlanması konusunda bilgi sahibi olan yerel yönetimlerin yerel kalkınmadaki rolü önemli düzeydedir. Kentlerin yönetiminde etkin olan yerel yönetimler kentlerin var olduğu günden bu yana kentin ve kentlinin ihtiyaç ve potansiyelini bilen, kaynakların nasıl planlanıp kullanılabileceğine dair tüm kentsel bilgi ile donatılmış aktörlerdir.

Yerel ekonomik kalkınmaya katkı sağlayan sanayi kuruluşlarının üretim alanı seçmesinde; kentin yol, su, enerji, altyapı gibi üretim faaliyeti ihtiyaçlarını gidermesinde düzenleyici olan yerel yönetimler, halkın daha iyi standartlara ulaşabilmesi için yerelde cazibe yaratacak unsurları ön plana çıkararak yatırımcıyı bölgeye çeken kuruluşlardır (Gürler Hazman, 2011: 55). Dünya Bankası'nın 1997'de düzenlediği yıllık raporda yerel yönetimlerin gücünün artmasının merkezi hükümetleri güçlendirerek kamusal hizmetlerin sunumunda yerel halkın görüş ve beklentilerine cevap vererek halka uyumlu hale

getireceği ve yerel otoriteyi güçlendireceği belirtilmiştir (Sakıncı, 1997: 324). Yerel ekonomik kalkınmanın olduğu bir kentte nüfusun artmasıyla birlikte kent manyetik bir alana dönüşerek kentte ihtiyaç duyulan hizmetler de artacaktır. Bu durumda kentte verilen, kentin ihtiyacı olan su, yol, alt yapı ve üst yapı, dinlenme ve eğlence alanları gibi kentin ihtiyacı olan hizmetlerde revizyon gerekmektedir.

Yerel ekonomik kalkınmanın sağlanmasında kentlerin marka değerinin ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Kentlerin markalaşma sürecinde fuarlar kentsel ticaretin ve tanıtımın geliştirilmesi açısından yardımcıdır. Yerel ekonomik kalkınmaya hizmet eden fuarlar, kent ekonomisinin vitrini kabul edilebilecek düzeyde, yerli ve yabancı yatırımcıyı yöreye çekerek yatırımcıya pazar araştırması yapma ve pazar bulma konusunda rehberlik eden araçlardır. Yerel yönetim kuruluşlarının da açabildiği fuarlar, toplumun eğitim, kültür ve sanat düzeyini yükseltmektedir. Yerel ekonomik kalkınmada kentlerin ön plana çıkarılarak tanıtımının yapılmasında; yöre tanıtımını yapan broşürler, yöre hakkında hazırlanan belgeseller ve radyo-televizyon programları, sosyal medya tanıtımı ve yöreye özgü ürünlerin ön plana çıkarıldığı festivaller başvurulacak diğer araçlardır.

Kentlerin markalaşmasında yerel idarecilerin göz önüne alması gereken hususlar; kentteki istihdam, ulaşım, toplu taşıma ve barınma sorunlarının çözülmesi, güvenli ve yaşanabilir bir kent inşa edilmesidir. Tüm bu özellikleriyle ön plana çıkarılan kentlerde vatandaşların yaşam tercihleri etkilenerek kente göçlerin artmasına ortam hazırlanacaktır. Kentlerde belediyelerin yöre ekonomisini canlandıracak proje ve tasarımlar geliştirmesi için proje geliştirme müdürlüklerinin kurulması gerekmektedir. Nüfusu fazla ve ekonomik hareketliliği yoğun olan kentlerde belediyeler kentin yaşana bilirliliğini sağlamak ve kentsel düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmek için kentin markalaşması konusunda yaratıcı sloganlar hazırlamalı ve kentsel-toplumsal projeler geliştirmelidir. Kentlerde temel belediye hizmetlerin sağlanması kent yönetimi ve vatandaş memnuniyeti için yeterli değildir. Yerel ekonomik kalkınmada önemli bir yeri olan kent yönetiminin; sürdürülebilirliğin sağlanması, su ve diğer doğal kaynakların yönetimi, yenilenebilir enerji kaynaklarının yönetimi, atık yönetimi, toplu taşıma ve trafik yönetimi, barınma sorunu yönetimini kapsayacak şekilde sağlanması gerekmektedir. Çevre, altyapı, park, imar, planlama, denetim gibi diğer kentsel ihtiyaçların giderilmesinde akıllı kent yönetimi kentlerin marka değerini arttıran ve yerel ekonomik kalkınmaya hizmet eden unsurlardır.

Yerel ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kentlerde birey odaklı kent yönetiminin sağlanması önemlidir. Toplum refahını arttırmak için sosyal, kültürel ve ekonomik çalışmalar yapan ve toplumda zorunlu ihtiyaçlarını karşılamayacak durumda bulunan dezavantajlı kesimlere yardımlarda bulunarak sosyal hizmet sağlamayı hedefleyen sosyal belediyecilik yaklaşımı, yerel yönetimlerin kentlerin kalkınmasında benimsediği yollardandır. Çünkü bir kentte yaşayan vatandaşlar yaşadıkları alanda kültür, eğlence ve sanatsal etkinliklere olan ihtiyacını yaşadığı kentte gidermek isteyebilir. Bu tür faaliyetlerin kentte bulunması kentlilik duygusunu da kuvvetlendirmekte ve sosyal kalkınmaya doğrudan hizmet etmektedir.

Modern anlamda sosyal belediyeciliğin ortaya çıkışında 1999 Marmara Depremi ve sonrası önemli bir dönem olmuştur. Günümüzde Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğunun belediye sınırlarında yaşadığı bilgisine dayanarak belediyelerin yerel kalkınmanın gerçekleştirilmesinde vatandaş memnuniyetini sağlama ve vatandaş kente sahip çıkma bilincine ulaştırması gerekir. Vizyonu ve misyonu olmayan bir belediye ancak kötü yönetim sonrasında toplumsal memnuniyeti sağlayamadığı için göç verebilir ve kentlilerin kente sahip çıkmak istememelerinin önünü açabilir. Bu anlamda belediye ve diğer mahalli idarecilerin kentte yerel kalkınmayı toplumun fiziksel, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal ihtiyaçlarını giderme doğrultusunda sağlaması gerekmektedir. Bu kamusal ihtiyaçların giderilmesine çözüm olarak belediyeler; kentin fiziksel olarak, ekonomik yönden, sosyal, kültürel ve siyasal yönden kalkınmasını sağlayacak plan ve projeler geliştirmelidir (Kaya, 2001: 30-31). Bu doğrultuda; belediyeler yerelde sosyal kalkınmayı destekleyen sosyal belediyecilik uygulamaları yürüterek çocuklar için kreş, yuva, çocuk kulübü açabilir. Ayrıca kadınlar için kadın korunma ve sığınma evleri, yaşlılar için huzurevleri, hobi merkezleri, ana çocuk sağlığı merkezleri, gençlere yönelik spor tesisleri ile gençlik merkezleri, toplum sağlığını tehlikeye düşüren madde bağımlılığı ve kötü alışkanlıklarla mücadele kuruluşları açabilmektedir.

Yerel kalkınmanın sürdürülebilir olmasında sosyal kalkınmanın sağlanması, vatandaşın yaşam seviyesinin yükseltilmesi, toplumdaki dezavantajlı grupların desteklenerek ortalama yaşam düzeyine taşınması önemlidir. Ekonomik kalkınmasını gerçekleştirememiş bir kentte alt yapı sorunları, eğitim ve sağlık sorunları da sürekli olarak öne çıkacaktır. Ekonomik imkânlardan yoksun bir kentin tercih edilmesi olasılığı düşük olacağından sosyal kalkınmanın sağlanmasında anahtar unsur ekonomik kalkınmadır.

4.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Kalkınmadaki Yeri

Sivil toplum kuruluşları; bölgesel ve yerel kalkınmanın sağlanmasında yerelde ortaya çıkan sorunların merkezi yönetimler tarafından çözümünün güç olduğu durumlarda yaygın ve etkili kamuoyu oluşturma becerisiyle yerel düzlemde söz sahibi yapılanmalar olarak yerelde demokratik siyasal katılımın sağlayıcılarıdır. Sivil toplum örgütleri kentlerde yaşanan sorunların çözümünde yerel yönetim kuruluşları ile eşgüdümlü olarak hareket etmektedir. Yerelde İnisiyatif oluşturma ve etkili çözüm yöntemleri üretme konusunda yetkili olan sivil toplum örgütleri yerelde yaşanabilecek sorunlara vakıf olmaları yönüyle merkezi yönetimden daha etkili ve etkin kuruluşlar olarak yerel sorunların çözüm sürecine dâhil edilmektedir. Türkiye’de 1980’lerde STK’ların öneminin artmasıyla birlikte STK’ların gelişimi ve desteklenmesi ilk kez 1983’te 2908 sayılı Dernekler Kanunu ile düzenlenmiştir. Kanun 2004’te yürürlükten kaldırılmış olup, 5253 sayılı Dernekler Kanunu olarak revize edilmiştir (www.mevzuat.gov.tr, 2019). Kanun kapsamında AB’ye uyum çerçevesinde dernek üzerinde denetleme yetkisi kaldırılmış ve derneklerin iç işlerinde serbest hareket edebilmesinin yolu açılarak daha özgürlükçü bir kanun yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kanundan hareketle dernekler siyasi parti, sendika ve meslek kuruluşlarından yardım alabilen kuruluşlar olarak temsilcilik açma imkânına kavuşmuş, üyelik aidatlarının belirlenmesinde ise öz inisiyatif kullanabilmesi yönüyle iç işlerinde bağımsız bir yapıya bürünmüştür.

Türkiye’de sivil toplum örgütlerinin diğer önemli ayağını ise vakıflar oluşturmaktadır. Sürdürülebilir sosyal kalkınmaya hizmet eden vakıflarla ilgili kanuni düzenlemeler 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile yapılmış olup, kanun 2008’de 5737 sayılı kanun olarak revize edilerek yürürlüğe konmuştur (www.resmigazete.gov.tr, 2019). Vakıflar, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın sistematik hale getirilerek toplumun sorunlarının çözülmesi ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasında dini hizmetler, aşevi hizmetleri, sosyal hizmetler, sanat ve kültür hizmetleri, milli savunma hizmetleri, iktisadi hizmetler, ulaştırma hizmetleri ve spor hizmetleri gibi alanlarda topluma hizmet etmektedir. Artan nüfusla birlikte artış gösteren toplumsal sorunların ve yerel sorunların çözümünde yerel yönetim kuruluşlarına yardımcı olan vakıflar yerelde katılımı sağlayarak yerel kalkınmaya katkı sunmaktadır.

4.3. Yerel Kalkınmada Ticaret ve Sanayi Odalarının Rolü

Türkiye’de kamu yönetiminin örgütlenmesinde yerinden yönetim kuruluşları olarak yerini alan meslek kuruluşları siyasi yerinden yönetim kuruluşları ve idari yerinden yönetim kuruluşları olarak sınıflandırılmaktadır. Meslek kuruluşları idari yerinden yönetim kuruluşları olarak hizmet vermektedir. Anayasamızın 135. maddesinde kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleklerin gelişmesini sağlamak, meslek mensuplarının halk ve birbirleri ile olan ilişkilerinde düzeni sağlamak amacı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından gösterilen usullerle seçilen kamu tüzel kişilikleri olarak kamusal fayda sağlamaktadır (www.resmigazete.gov.tr, 2019). Vatandaşa hizmet sunumunda kamusal yararın ön planda olmasından hareketle meslek kuruluşlarının kendi mesleki görev ve sorumluluklarını yerine getirme amacıyla örgütlendiği söylenebilir. Meslek kuruluşları kamusal yararın sağlanmasına hizmet etmektedir. Toplumun gereksinimlerinin karşılayan ve toplumda kanaat önderliği görevini yürüten meslek kuruluşlarının en önemli ayağı odalardır.

Meslek mensuplarının odalara kayıtlanmaları sonucunda görev ve yetkilerini düzenleyen, kamusal politikaların belirlenmesinde ve uygulanmasında başvuru kaynağı ve kanaat önderi olan odalar parlamentoda lobicilik faaliyetleri yürüterek baskı unsuru oluşturmaktadır. Bunlardan en önemlileri arasında ticaret ve sanayi odaları yer almaktadır. Ticaret ve sanayi odaları yerel kalkınmada yerele ilişkin sorunların çözümünde etkili bir konumda olup, kentlerde ekonominin lokomotifliğini

üstlenmektedir. Ticaret ve sanayi odaları bölgede bulunan KOBİ ve diğer sanayi kuruluşlarının kaydını tutan, yatırımcıya yön vererek girişimcileri destekleyen, kentlerde ekonomik cazibeyi artırma yoluyla yerli ve yabancı yatırımı teşvik eden, sanayiciler için yerli ve yabancı pazarlarda piyasa araştırması yapan, fuarlara katılımı organize eden ve buldukları bölgedeki ekonomik büyüme değerlerini hükümete raporlayan kuruluşlar olarak faaliyet göstermektedir. Ticaret ve sanayi odaları bir bölgede üretim açığı ve fazlası olan, tam veya eksik istihdam düzeyinde faaliyet gösteren sektörlerin tespitini yapmaktadır. Ticaret ve sanayi odaları yöre ekonomisindeki ekonomik sorunların sebepleri konusunda araştırma yaparak iç ve dış ticarete konu olan ürün çeşitliliğini arttırmaya yönelik ar-ge çalışması yapan kuruluşlardır.

Türkiye’de yerel ve ulusal ekonomik kalkınmada önemli bir fonksiyonu olan ticaret ve sanayi odaları faaliyetleri, 1950 tarihli 5590 sayılı kanunla düzenlenmiştir. 2004 tarihinde yürürlükten kaldırılan kanun 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu olarak yeniden düzenlenerek yürürlüğe girmiştir (www.tbmm.gov.tr, 2019). Ticaret ve sanayi odaları bölge sanayici ve esnaflarının kayıtlarının zorunlu olduğu, derneklere nispeten aldıkları yıllık aidat, hizmetler karşılığı ücretler, yayınlardan elde edilen gelirler, odaya yapılan bağış ve yardımlar, şirket karları, döviz gelirleri, danışmanlık ücretleri, taşınmaz malları alıp satma yetkileri, kamulaştırma yapma, ödünç para alma, burs verme, sosyal yardımlar yoluyla destek verme gibi birçok yetkiler dolayısıyla etkili sivil toplum kuruluşları olarak kamuoyunu etkileme ve bilinçlendirme konusunda yetkindirler. Ticaret ve sanayi odaları ayrıca ulusal ekonomi politikalarını etkileyecek manevi yaptırım gücüne sahiptirler. Odaların çalışmalarında gönüllülük esas olmayıp, çalışmaları sistematiktir. Oda yöneticileri düzenli maaş alan kamu tüzel kişiliği temsilcisidir. Ticaret ve sanayi odaları ticaret ve sanayinin menfaatlerini göz önüne alarak ekonomik ilerlemeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Ekonomik gelişmeyi sektöre uğratabilecek engelleri ortadan kaldırmak için merkezi hükümete öneri sunarak hükümetle işbirliği halinde faaliyetlerini yürütmektedir. Odalar sanayicilere güven vererek yöreye yatırımları çekmekte ve yerel ekonomik kalkınmayı sağlamaktadır. Ayrıca ticaret ve sanayi ile birlikte ortaya çıkan ekonomik faaliyetlerden kamuoyunu bilgilendirmek adına dergi ve gazete yayınları da yapmaktadır.

Türkiye’de ve dünyada üyelere verilen hizmetlerin iyileştirilmesi, geleceğe dönük stratejik planların hazırlanması ve hizmette kalitenin artması için akreditasyon çalışmaları yapılmıştır. Türkiye’de oda ve borsaların akreditasyon çalışmaları 2001’de İngiltere ve Almanya oda sistemleri referans alınarak oluşturulmuş olup, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği ile İngiltere Ticaret Odası model alınmıştır (http://m.nto.org.tr, 2019). Oda ve borsaların akreditasyonları, 2005 yılından itibaren 171 oda ve 79 borsanın akreditasyonu ile tamamlanmış, 28 oda ve borsanın akreditasyonu ise halen devam etmektedir (www.tobb.org.tr, 2019). Türkiye’de ticaret ve sanayi odalarının bağlı bulunduğu ve sanayicilere yönelik faaliyetlerin tek bir çatı altında toplandığı kurum Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’dir. TOBB, illerde ve ilçelerde yerel ekonomik kalkınmanın sağlayıcısıdır. TOBB, ulusal ekonominin büyümesi, Türkiye’nin iş ve yatırım ortamını iyileştirmesi konusunda 1952’den beri iş dünyası için bir çatı kuruluştur. 81 il, 160 ilçedeki 365 oda borsa ve sektör meclisinde 1,5 milyon üye ile hizmet vermektedir. Mikro ölçekli girişimcilerin de sorunlarına çözüm bulmaya çalışan TOBB, küresel ölçekte ulusal ve uluslararası alanda Türk yatırımcılara fikir beyan ederek destek olmaktadır. Ayrıca eğitim ve sosyal sorumluluk projelerine de destek vererek kanaat önderliği yapmaktadır (www.tobb.org.tr, 2019).

4.4. Yerel Kalkınma Aktörü Olarak Serbest Bölgeler

1985 tarihli 3218 sayılı kanun gereğince serbest bölgeler ihracata yönelik yatırıma odaklanarak yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, ihracata yönelik üretim yapan işletmeleri teşvik etmek ve uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla kurulmuştur (www.mevzuat.gov.tr, 2019). Erdoğan ve Ener’e göre (2005: 22) serbest bölge; kuruluş amacı, kanuni dayanakları ve işlevleri bakımından farklı yapısal özelliklerdeki serbest bölgeleri kapsayan genel bir kavramdır. Güner’e göre (1995: 3) serbest bölge; bir ülkenin ihracat konusunda yaptığı mevzuat düzenlemelerinin devre dışı bırakıldığı, ulusal sınırlar içinde bulunmakla birlikte, ihracata yönelik üretimin gerçekleştirildiği, lojistik açıdan genel olarak liman veya havalimanı yakınlarında bulunan dış ticaret rejimine tabi alanlardır. Serbest bölge uygulamalarında bir ülkenin siyasal, sosyal, yapısal, ekonomik ve ticari politikalarına göre

farklılıklar bulunmaktadır. Serbest bölgeler bahsedilen özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir: Serbest bölge, serbest liman, gümrüksüz bölge, dış ticaret bölgesi, serbest üretim bölgesi, serbest ticaret bölgesi, endüstriyel serbest bölge, ihrac ürünleri işleme bölgesi, vergisiz ticaret bölgesi, vergisiz bölge, gümrüksüz havaalanı, yabancı yatırım bölgesi, antrepo, özel ekonomik bölge ve ikiz fabrikadır (Acar ve Karakaş, 2017: 24). Dış ticareti geliştiren ve ulusal ekonomiyi büyüterek bölgesel ekonomiyi harekete geçiren serbest bölgeler, ulusal kalkınmayı yerelden başlatan önemli bir zincir halkası olarak kabul edilebilir.

İhracat için yatırım ve üretimi arttırmak, yabancı sermaye yatırımlarını ve teknoloji girişini sağlayarak dış ticareti geliştirmek, yerli üreticilerin dünya piyasalarından sanayi girdisi elde etmesini sağlayarak yerli piyasaları uluslararası rekabete hazır hale getirmek, döviz girişini arttırmak, yeni iş kolları oluşturarak iş kollarında işgücü talebi oluşturmak ve istihdama katkı sağlamak serbest bölgelerin kuruluş amaçlarından biridir (Demirci ve Tarhan, 2016: 34). Serbest bölgelerde depolama, yükleme-boşaltma, ambalajlama, imha etme, bankacılık ve sigortacılık gibi endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine izin verilmektedir (Tatar ve Özer, 2018: 292). Serbest bölgeler sanayicilere avantajlı üretim girdi maliyeti olanağı sunmaktadır. Bu nedenle yerli ve yabancı yatırımcıların ilgi odağındadır. Serbest bölgelerde farklı sanayi kollarında üretim yapan özel sektör kuruluşları farklı iş kollarında işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda serbest bölgeler buldukları bölgede işsizlik sorununa bir çözüm sağlayıcısı olarak kabul edilebilir.

Serbest bölgeler, yatırımcılara bölgeden elde edilen gelir ve kazançların Türkiye’de tutulması ve yurt dışına aktarımı konusunda serbesti tanımaktadır. Ayrıca serbest bölgeler dış ticaret kolaylaştırıldığından yatırımcıların serbest bölgede üretim yapma isteği artacak ve tercih edilecektir. Yatırımcılara ham madde temininde destek sağlayan ayrıca ticarete dair bürokratik işlemlerde kolaylık ve vergiden muafiyet sağlamakta olan serbest bölgeler, yerli ve yabancı yatırımcıların üretim maliyetlerinin de düşürülmesiyle daha çok sayıda işçi istihdam edilebilmesine olanak tanımaktadır. Yüksek maliyetli üretim girdileri ve yüksek oranlı vergiler nedeniyle sanayi kuruluşları maksimum kar düzeyine ulaşamayabilir. Bu nedenle firmalar işçi istihdamında beklenen düzeye çıkamayabilir. Serbest bölgeler yatırımcıya gelir ve kurumlar vergisinden indirim ve muafiyet sağlayarak yerelde istihdam düzeyini yükseltmektedir.

Avantajlı şartlarda yatırıma karar veren firmalar serbest bölgede endüstriyel çeşitlilik de sağladığı için farklı sektörler için insan gücüne duyulan ihtiyaç artacaktır ve serbest bölge içerisinde katma değer yaratacak sanayi kümelenmeleri oluşturacaktır. Bu ihtiyaç yerelde işsizlik sorununun çözümüne de doğrudan katkı sağlamaktadır. Farklı iş kollarında dış ticaretle sadece ticari mal alım satımı gerçekleşmediğinden yeni iş kolları teknoloji transferini de beraberinde getirmektedir.

4.5. Organize Sanayi Bölgeleri’nin Yerel Kalkınmadaki Yeri

Türkiye’de 1950 ve 1960’lı yıllarda hızla artan sanayileşmenin etkisiyle iş gücü açığı ortaya çıkmış, istihdam, sosyal olanaklar ve kentlerin kıra göre daha cazibeli hale gelmesiyle doğudan batıya doğru büyükşehirlere kitleler halinde göçler yapılmıştır (Kaygalak, 2009: 19). Göçler sonucunda kentlerin planlanması zorunlu hale gelmiştir. Göçle gelen nüfusun göç ettikleri kentlerde sanayi alanında istihdamı gündeme gelmiştir. Bu şekilde göçle büyüyen kentlerde kentsel yaşamın düzenlenmesi için sanayi kuruluşlarının şehir dışına taşınması fikri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ilk kez entegre sanayi üretiminin yapıldığı çevreci uygulamalarla yönetilen Organize Sanayi Bölgeleri (OSB)’in kurulması gündeme getirilmiş olup, OSB’ler yerel kalkınma aracı olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanıma göre birbiri ile uyum halinde üretim yapan küçük ve orta ölçekli endüstri kuruluşlarının ortak alt yapı hizmetlerini kullanarak standart fabrika binalarında, planlanmış bir alanda toplanmaları suretiyle oluşan yapılara “organize sanayi bölgesi” denmektedir (Özden, 2016: 107).

Türkiye’de OSB’lerle ilgili görüşler ilk kez 1963’te Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanmış olan I. 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda gündeme getirilmiştir. II. 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda ise OSB’lerin kurulmasına ve teşvik edilmesine karar verilmiştir (www.ekodialog.com, 2019). III. 5 Yıllık Kalkınma Planı’nda da kentlere yapılan göçle gelen nüfusun istihdam amaçlı OSB’lere yönlendirilmesi amaçlanmıştır (www.urunlu.com, 2019). 1V. 5 Yıllık Kalkınma Planı’na göre 1980’lere kadar bakanlar

kurulu kararıyla kurulan OSB'lerin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından idaresine karar verilmiş olup, V. 5 Yıllık Kalkınma Planı'na göre ise OSB'lerin çevre ve halk sağlığı konusunda duyarlı uygulamalar yapması konusunda yasal düzenlemeler yapılmıştır. OSB'lerle ilgili yasal düzenlemeler 2000'de 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeler Kanunu kapsamında yapılmış olup, kanun 2008'de güncellenmiştir (www.jmo.org.tr, 2019). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren OSB'lerin kuruluşu, Dünya Bankası tarafından verilen kredi destekleriyle Marmara Bölgesi'nde, Bursa'da görülmüştür. Bursa'daki sanayi üretiminde OSB'nin ekonomiye katkıları ortaya çıktığından ülke genelinde OSB'leri yaygınlaştırmak için çalışmalar yapılmış, 2007 yılının sonunda toplam 241 OSB kurulmuş, ayrıca 107 yeni OSB'nin inşaa çalışmaları sürdürülmüştür (Göymen, 2010: 244).

Türkiye'de OSB'lerin kurulduğu yatırım bölgeleri 6 kategoriye ayrılmıştır. Bu sınıflandırmada temel unsurlar yatırıma öncelik verilecek alanların tespiti ve yatırım önceliklerine göre sanayi desteklerinin verilmesidir. Buna göre 1. teşvik bölgesinde yer alan yatırımcılar en az teşvikten yararlanmakta iken, 6. teşvik bölgesindeki yatırımcılar sanayide en üst düzeyde teşvik almaktadır. OSB'lerdeki sanayicilere yönelik teşvikler çeşitlilik arz etmektedir. Devlet tarafından sanayicilere OSB çatısı altında gümrük vergisi muafiyeti, yatırım yeri tahsisi, Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası, KDV iadesi, sigorta primi işveren hissesi desteği, faiz desteği gibi teşvikler verilmektedir. OSB'ler içerisine üretim yapan sanayi kuruluşlarının alt yapı, üst yapı, iletişim, atık toplama, enerji, geri dönüşüm gibi hizmetleri tek çatı altında sunan üretim alanları olarak sanayici için hayati öneme sahiptir. OSB'ler halk sağlığının korunması amacıyla çevreci uygulamaları yürütmektedir. Bu kapsamda çevre koruma bantlarına sahip OSB'ler, endüstriyel üretimden doğan zararlı atıkların OSB içerisinde kalması ve çevreye zarar vermemesi için tedbirlerin alındığı alanlardır. OSB'ler kalabalık yerleşim yerlerinde sanayi üretimini şehir dışına taşıyan yerel ekonomik kalkınmayı sağlarken aynı zamanda kentlerde fiziki kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunan faydalı bir araçtır.

4.6. Yerel Kalkınmada Bölgesel Kalkınma Ajansları

1970'lerde dünyada yaşanan ekonomik krizde merkezden gelen yardımların azalması kendi öz kaynaklarını kullanarak gelişim göstermeye çalışan yönetimleri ön plana çıkarmıştır. Yerelleşme olarak ifade edilen bu yeni durumda büyük işletmelerin ekonomik krizden aldığı darbe, küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) göre daha güçlü olmuştur. Buna paralel olarak mikro ölçekli işletmelerin gösterdiği duruş, ekonomik krizin etkilerinin geniş alanlara yayılmasının önüne geçerek yerel kalkınmayı ön plana çıkarmıştır. Merkezi hükümetlerin sanayi politikalarını ve bölgesel kalkınma politikalarını belirlerken yetersiz kalması yerel kalkınmayı zorunlu kılmıştır. Bu noktada girişimciler ve KOBİ'ler önem kazanarak bölgesel dinamiklerin harekete geçirilerek değerlendirilmesi ön plana çıkmıştır (Can, 2011: 24-25). Bu noktadan hareketle "içsel büyümeye dayalı bölgesel gelişme" yaklaşımının ortaya çıktığı söylenebilir. Bu mekanizma bölgenin yapısal analizini yaparak bölgesel politikaları tasarlamayı ve yerel güçleri harekete geçirerek bölgeye yeni yatırımları çekmeye yönelik altyapı koşullarının iyileştirilmesini kapsamaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle yerel yapılar rekabete girdiği için yerelde kalkınmada yereli bir çekim merkezi haline getirmek zorunlu hale gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin endüstriyel üretime transfer edilmesi, yerel kalkınma konusunda sanayi yatırımlarının artması sürdürülebilir yerel kalkınma konusunda önem taşımaktadır. Yerelde endüstriyel üretimde araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılması sanayi kuruluşları arasındaki etkileşimi artırarak yerel ekonomik kalkınmaya etki etmektedir. Ulusal kalkınmanın yerelde başlaması dolayısıyla yatırım ayağının güçlendirilmesi önem taşımaktadır.

Ulusal kalkınma politikalarının şekillendirilmesinde yerel kalkınma politikalarının temel olduğundan hareketle, bölgesel kalkınma kavramı önem arz etmektedir. Toptan ekonomik kalkınmanın güçlüğü, kalkınma konusunda tüm bölgelerin önceliklerinin aynı olmaması ile birlikte kavram önem kazanmaya başlamıştır. Kentlerin yaşam tercihi konusunda çekim merkezi olmadaki yarışı bölge ölçeğinde yerel kalkınmayı zorunlu hale getirmektedir. Merkezi hükümet odaklı ekonomi politikaları uzun vadede yereldeki sorunların çözümünde etkili olamamıştır. Yerel inisiyatifin ekarte edildiği yönetimlerin yerel kalkınmada yarar sağlamadığı görüşünden yola çıkılarak yerel için üreten, düşünen ve yerelde harekete geçen mekanizmaların varlığına ihtiyaç duyulmuştur.

Bu bağlamda yerel yönetimlerde hizmet sağlayıcısı olan belediyeler, kentlerde etkin kaynak kullanımı ve sürdürülebilir kent yaşamı için gerekli tedbirlerin alınması konusunda çalışırken, kentlerde ekonomik kalkınmanın planlanması ve yürütülmesi noktasında kentteki yatırımların yönlendirilmesi ve desteklenmesinde organizatörlük görevi üstlenen kalkınma ajanslarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları yerel ekonomik kalkınmanın hızlandırılması ve yereldeki rekabet gücünün artırılmasını hedefleyen kuruluşlardır. Bu açıdan ajanslar yerelde üniversite, teknoloji merkezleri, sivil toplum örgütleri, yerli ve yabancı yatırımcılar arasında eşgüdümü sağlayarak kurumlar arası iş bölümünü organize eden kuruluşlardır (Eraydın, 2010: 45). 5449 sayılı kanunla kurulan kalkınma ajansları, il düzeyinde veya bölgesel düzeyde kurulan, yerel kaynakları kullanma konusunda yerel halkı teşvik eden, yereldeki kurumlar arası işbirliğini sağlayarak yerelde proje hazırlamaya teşvik eden, yeni proje üretimini tetikleyen, paydaşlara değer katarak çözüm geliştiren kamu tüzel kişiliği bulunan özerk kuruluşlardır. DPT'ye bağlı olarak çalışan bölgesel kalkınma ajansları bağımsız olarak faaliyet gösteren kamu kuruluşlarıdır (Can, 2011: 34). Bölgesel kalkınma ajanslarının asıl kuruluş nedeni yerel girişimciliği desteklemek, bölgedeki yatırım olanaklarını tanıtarak bölgenin yatırım konusundaki cazip yönlerini ortaya çıkararak sanayiciye güven vermek ve bölgeye yatırımları çekmek suretiyle bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinde eşitliği sağlayarak, yereldeki istihdam ve üretim düzeyini yükseltmektir (Dede, 2009: 5; Atmaca, 2018: 432).

Bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması amacıyla DPT tarafından kurulan kalkınma ajansları kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği kurmayı amaçlamaktadır. Kalkınma ajansları bölge planı yaparak kalkınmayı planlı ve sistematik hale getirmektedir. Bölge planı olarak belirtilen plan; bir bölgenin kalkınması amacıyla hem ulusal düzeyde üretilen plan, proje ve stratejiler ile hem de yerel düzeyde belirlenen kalkınma stratejilerinin eşgüdümlü olarak çalışması için sürdürülebilir kalkınma hedefi doğrultusunda kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılarak yönlendirilmesini sağlayan bir koordinasyon demetidir. Bölge içi gelişmişlik farklarını azaltarak sürdürülebilir bölgesel kalkınmayı sağlamak kalkınma ajanslarının diğer kuruluş amaçlarından biridir (Akbaş ve Yüksel, 2015: 78).

Türkiye genelinde 26 adet olan kalkınma ajansları, yerel kaynakları kullanarak yerel potansiyelin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bölgedeki ekonomik gelişme düzeyini ölçmek amacıyla ekonomik analizlerin yapılabilmesi amacıyla yapılan sınıflandırmaya göre Türkiye istatistikî bir sınıflandırmaya tabi olmuştur. Bunun sonucunda 5449 sayılı kanuna göre Türkiye, 12 düzey-1 bölgesi ve 26 düzey-2 bölgesine ayrılmıştır (www.planlama.org, 2019). Yerel kalkınma perspektifinde kalkınma ajanslarının yoğunlaştığı konu sürdürülebilir ekonomik kalkınmadır. Kalkınma ajanslarının yerel ekonomik kalkınmaya nasıl katkı sağlayabileceği konusunda bilgi teknolojileri, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini temel alması gerekmektedir.

Kalkınma ajansları KOBİ'lerle işbirliği halinde çalışarak fuarlar, broşürler, yöreyi tanıtan kataloglar hazırlayarak yöresel ürünlerin pazarlanmasında yerel girişimciliği desteklemektedir. Kalkınma ajansların yerel ekonomik kalkınmaya etkilerinin ölçülmesinde ajanslara bağlı organlar hizmet vermektedir. Bunlar; ajansların yönetim kanadını oluşturan kalkınma kurulu, yönetim kurulu, genel sekreterlik ve yatırım destek ofisleridir. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için mali desteğe ihtiyaç duyan kalkınma ajansları bütçelerini esas olarak merkezi hükümetten ayrılan paylardan karşılamaktadır. Ajansın mali kaynakları yöre sınırı dâhilinde faal olan belediyeler ile ticaret ve sanayi odalarının bütçelerinden aktarılan paylardan oluşmaktadır. Bölge planının mali açıdan desteklenmesi konusunda Tarım ve Orman Bakanlığı ve DPT, kalkınma ajanslarının paralelinde yardımcı kuruluşlardır. Ajansların finansmanının sağlanmasında ajansların AB programları aracılığıyla elde ettiği uluslararası fon ve projeler de yer almaktadır (www.anahtar.sanayi.gov.tr, 2019).

Yerel kalkınmaya ve yerel sorunların çözümüne yönelik ajansın belirlediği konularda başvuru yapabilecek nitelikte olan, proje geliştiren proje sahiplerinin proje hazırlamaya ve çözüm önerileri geliştirmesine çalışan kalkınma ajansları proje teklif çağrısına çıkmaktadır. Kalkınma ajanslarının proje teklif çağrısında bulunmalarında desteğe layık görülen projelerin desteklenmesinde göz önüne aldığı temel kriterler ajansın yerel kalkınmada öncelikli alanları belirlemesi, projenin yerel kalkınmaya hizmet edip etmeyeceğinin tespitine bağlı olarak oluşmaktadır. Ajansların verdiği destekler çeşitli sektörlerde olabilmektedir. Desteklemelerde öncelikli alanlar yerel kalkınma kapsamında ihtiyaç

duyulan temel alanlara yöneliktir. Ajansların verdiği destekler teknik ve mali destek türü olarak kategorize edilmekte olup mali destek çeşitleri; doğrudan finansman desteği, faiz desteği, faizsiz kredi desteği ve güdümlü proje desteği olarak kategorize edilmektedir (www.serka.gov.tr, 2019).

Doğrudan finansman desteği ajansın karşılıksız yaptığı yardımlardır. Bu destek türü bölge için gerekli tedbirlerin alınması ve riskli durumlara karşı önlem alınması konusunda ajans tarafından verilmektedir. Yerel yönetimler, üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri ajansın bu desteği verebileceği kuruluşlardır (www.arastirma.boun.edu.tr, 2019). Ajansın verdiği diğer destek türü güdümlü proje desteğidir. Bölgedeki girişimcilik kapasitesini geliştirmek için teknoparklar, fuarlar ve ticaret merkezlerinin geliştirdiği stratejik nitelikli projelere ajansın doğrudan verdiği desteklere güdümlü proje desteği denilmektedir. Kar amacı taşıyan kuruluşların alacakları kredilerden doğan faizlerin kalkınma ajansları tarafından karşılandığı destek türü olan faiz desteği ise bir bölgedeki özel sektör kuruluşunun ihtiyaç halinde bankalardan çekeceği kredinin getirdiği faizin kalkınma ajansları tarafından karşılanması anlamına gelmektedir. Her ölçekteki firmanın başvurmadığı bu destek türünün kapsamını finansal desteğe ihtiyacı olan KOBİ'ler, serbest meslek çalışanları ve çiftçiler oluşturmaktadır (www.istka.org.tr, 2019).

Kalkınma ajanslarının yatırımcıya verdikleri mali destekler sürdürülebilir yerel ekonomik kalkınma için hayatidir. Yerelde sorunların çözümü aşamasında mevcut kaynakların tespiti ve kaynakların kullanımının planlanması konusunda bölge kalkınma planı hazırlanmaktadır. Kalkınma ajansları yerelde kalkınmaya ihtiyaç duyulan alanlarda, il ve ilçelerde, kırsal, sosyal, fiziki ve ekonomik kalkınmayı desteklemektedir.

5. SONUÇ

1980'lerde bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yükseliş, küreselleşme akımını beraberinde getirmiştir. Ulus üstü örgütlenmelerin ön plana çıktığı bu dönemde teknolojik gelişmelerin tüm ülkelerde aynı oranda görülmemesi dünya devletleri arasında gelişmişlik farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme bazı ülkelerde ekonomik rekabeti hızlandıran, geliştirici bir unsur olarak yerini alırken bazı ülkelerde bu gelişime ayak uyduramayan, ülkeler arası rekabette geri kalan devletleri ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin getirdiği sonuçlara istinaden ülkeler ve bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla AB, BM, UNDP, OECD gibi ulus üstü kurumların ulus devletlere verdiği yönetim reçetesinde yerelleşme ön plana çıkarılarak yerelleşme, küreselleşmenin tersi yönde tamamlayıcısı olarak yerini almıştır.

Küreselleşme ile yerelleşme birbirine zıt kavramlar gibi görünse de, temelde birbirini tamamlayıcı kilit kavramlardır. Makro düzeydeki ekonomik gelişmişlik değerlerine ulaşmada mikro düzeyde gelişmeyi gerektiren yerelleşme yaklaşımı gelişimin yerelden başladığını vurgulamaktadır. Ulusal kalkınmanın yerelden başlayacağını kabul edilmesi yerel ekonomik kalkınmanın önemini ortaya çıkarmış olup yerelde ekonomik kalkınmada girişimcilik ve yatırımlar ön plana çıkmıştır. Bunun sağlanmasında belediyeler, sivil toplum kuruluşları, organize sanayi bölgeleri, serbest bölgeler ve bölgesel kalkınma ajansları aynı paralelde çalışan paydaşlar olarak yerini almıştır.

Yerel kalkınma aktörü olarak belediyeler yerelde yatırımcının ihtiyaç duyduğu alt yapı hizmetlerini sağlayarak kentte yatırımları kolaylaştırmaktadır. Ayrıca yerelde firmaların insan kaynağı ihtiyacını gidererek istihdama katkı sunarken yatırımcının ihtiyaç duyduğu beşeri sermayeye ulaşmasını sağlamaktadır. Kentlerin yönetiminde etkili ve yetkili kuruluşlar olarak belediyeler kendi öz kaynaklarını değerlendirerek yatırıma dönüştürmekte ve yerel ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Ayrıca yerel kaynakların planlanıp değerlendirilmesi konusunda toplum yararına projeler üretip hayata geçirmektedir. Ekonomik kalkınmayı hedef alan belediyeler insanı merkeze koyarak yaşanabilir kent kültürünü yaratan uygulamalarda bulunmaktadır. Ayrıca kentlerde özel sektör ve kamu sektörüne ait projeleri bütünleştirerek kent ve kentli için yararlı hale getirerek koordinatörlük yapmaktadır. Bu anlamda belediyeler yerelde yatırım yapmak isteyen sanayici için gerekli cazibeyi yaratacak kentsel uygulamalar yürüterek kenti yatırım için bir çekim merkezi haline getirmektedir.

BM İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin yıllara göre hazırladığı raporlarda doğal kaynaklar bakımından zengin, ekonomik gelişmişliğe aday ülkelerin ekonomik kalkınmışlık boyutuna ulaşamadığı, bunun

temel sebebinin ise insan odaklı kalkınmanın benimsenmemesi olduğu ortaya çıkmıştır. Aktif siyasal katılımın sağlanmadığı ülkeler ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşamamaktadır. Yönetime aktif katılım demokratik seçimler dışında da yönetimde söz sahibi olabilmeyi, o bölge için projeler üretmeyi ve var olan projelere katılarak farkındalık yaratmayı gerektirmektedir. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının yerelde kanaat önderliği yapma ve yerel ekonomik kalkınmada yön belirleyicisi olma yönünde etkinliği bulunmaktadır. Yerel hareketi ön plana çıkararak dernekler, vakıflar ve meslek odaları bu yön belirleyiciliğinin merkezinde yer almaktadır. Bunlar içinde kentlerde yerel ekonomiye ait raporları tutan ve bunları hükümetle paylaşan ticaret ve sanayi odaları yatırımcıya her türlü desteği sağlayarak hükümet tarafından verilen teşvikler konusunda yatırımcıyı yönlendirmektedir. Aynı zamanda yatırımcının karşılaştığı zorluklar ve ihtiyaçları konusunda hükümeti bilgilendirerek kanunların yapılış aşamasında lobicilik faaliyetinde bulunmaktadır. Yerelde ekonomik kararların alınışında inisiyatif almaya yetkili ticaret ve sanayi odaları yörenin can damarı olan yatırımları çeken tanıtım yollarına giderek bölgeyi birer ekonomik cazibe merkezi haline getirmektedir.

Yerel kalkınmada bir diğer aktör olan organize sanayi bölgeleri aynı tip veya benzer tip yatırımda yatırımcının ihtiyaç duyacağı alt yapı, enerji, atık toplama ve üretim alanını içinde barındıran, sanayide kümelenme alanları oluşturan, üretime dair maliyetlerde ve vergilerde indirimler sağlayan ortak yatırım alanlarıdır. Organize sanayi bölgeleri birbirine yakın sektörlerde üretim sürecinde benzer ihtiyaçları olan firmaları bir araya getiren, yatırımcının hizmetlere ulaşmasında kolaylık ve ucuz maliyet sunan endüstriyel üretim alanlarıdır. Organize sanayi bölgeleri aynı OSB içerisinde üretim yapan firmalara gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, KDV iadesi, faiz desteği ve yatırım yeri tahsis gibi kolaylıklar sunmaktadır. Ayrıca kent merkezindeki endüstriyel üretimi merkezden uzaklaştırarak sanayiye bağlı oluşabilecek çevre kirliliğini öteleyen bu sayede yaşanabilir kentlerin oluşumuna katkı sağlayan sağlıklı uygulamalardır.

Yerel kalkınmada önemli olan bir diğer kuruluş serbest bölgelerdir. Türkiye-AB Gümrük Bölgesi'nin bir parçası olarak dış ticaret rejimine bağlı faaliyette bulunan serbest bölgeler yerli ve yabancı yatırımcılar için manyetik bir alandır. Yatırımlardan elde edilen gelirlerin yurt dışına aktarımı konusunda yatırımcıya serbesti tanıyan serbest bölgeler, ihracata dönük üretim yapan firmaların öncelikli tercihidir. Sınırsız sürede ürün stokunu sağlama ve uygun fiyata ithal girdi temin etme fırsatı sunan serbest bölgeler, gelir ve kurumlar vergisi istisnası; vergi, resim ve harç istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası ve kar transferi gibi sanayi teşvikleri sunmaktadır. Sağladığı avantajlarla daha çok dış ticarete yönelik üretim yapan firmaların tercih ettiği serbest bölgeler, bölgedeki istihdam sorunun çözümünde önemli bir başvuru kaynağıdır.

Son olarak bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesi ve yerel kaynakların etkili bir şekilde planlanarak yatırıma dönüştürülmesi amacıyla kurulan kalkınma ajansları ise yerel kalkınmada paydaş olarak yerini almaktadır. Bölgesel kalkınma ajansları özel sektör ve kamu sektörü arasında işbirliği kurulmasını sağlayan, yerel potansiyeli harekete geçiren, kalkınmada sürdürülebilirliği sağlayan kuruluşlar olarak faaliyet göstermektedir. Yerelde bölgesel kalkınmaya uygun üretilen projelerin hazırlanması, izlenmesi ve desteklenmesinde katkısı bulunan kalkınma ajansları yerel yönetimlerin yerele ilişkin hazırladığı plan ve programlara teknik destek sağlamakta bu konuda uzman yardımı almakta, gerektiğinde üniversitelerle işbirliğine gitmektedir. Ajans bölge planına uygun olarak bölgenin gelişimini sağlayacak olan öncelikli alanlarda proje teklif çağrısına çıkarak yerel sorunların çözümüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bölge içerisinde ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürülebilirlik çerçevesinde entegre olarak yürüten kalkınma ajansları; yabancı yatırımların bölgeye yönlendirilmesi konusunda yatırımcıya bölgeyi tanıtmaya, yatırım olanakları hakkında bilgi sunma ve yatırım kararı sonrası yapması gereken işlemler hakkında rehberlik yapmaktadır. Bu bağlamda yatırımın tipine göre yönlendirme yapan kalkınma ajansları bilgi ve iletişim teknolojilerinde üretim yapan firmaları teknoloji geliştirme bölgelerine, daha çok iç pazara dönük üretim yapmayı amaçlayan diğer sektörlerde üretim yapan firmaları organize sanayi bölgelerine, ihracata dönük üretim yapan firmaları ise serbest bölgelere yönlendirmektedir. Kalkınma ajansları bölge içerisinde yatırımları teşvik etmek ve firmalara pazar bularak ticari işbirlikleri sağlamak amacıyla fuarlara katılım gösterme, tanıtım broşürü yayınlama, dergi, gazeteler ve sosyal medyada yayın yapma araçlarını kullanmaktadır. Bölge içerisinde can suyu niteliğindeki KOBİ'lerin desteklenmesini sağlayan kalkınma ajansları yerel kalkınmaya doğrudan katkıda bulunan kuruluşlar olarak yerini almaktadır.

Yerel kalkınmanın sağlanması yukarıda bahsedilen paydaşların yerel kalkınma planına dâhil edilerek eşgüdümlü çalışmaları ile mümkün hale gelecektir. Kalkınma ajanslarının yerel kalkınmadaki fonksiyonunun artması için ajansların yerelde sadece projelerin uygulanmasında AB fonlarını aktaran araç kuruluşlar olarak çalışmayıp, bölge için üreten, proje geliştiren ve bölge ile ilgili ihtiyaçlara vakıf yetkin kuruluşlar olarak sosyal sermayeyi geliştirme yoluyla yerel kalkınmaya katkıda bulunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, S. ve Karakaş, G. D. (2017). "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", Marmara İktisat Dergisi,1(1): 21-35.
- Akbaş, M. ve Yüksel, H. (2015). "Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Uygulanabilirliği ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi, 1(8): 72-90.
- Atmaca, Y. (2018). Yerel Kalkınma Politikaları ve Amaçları Doğrultusunda Kalkınma Ajansları ve Uygulanabilirliği, Ed, Yılmaz Demirhan, Seyfettin Aslan, Müslüm Kayacı, Ömer Taylan, *ISEPA'18 Bildiriler Kitabı*, ss. 427-436.
- Bercu, A. (2015). "New Challenges Concerning Sustainable Local Development: Romanian Case",7th International Conference on Globalization and Higher Education in Economics and Business Administration, 1(20): 65-71.
- Bilgin, M. (2002). "Yerel Yönetimlerin Bölgesel Kalkınmadaki Etkinliği: Göller Bölgesi Uygulaması", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2): 313-330.
- Blakely, E., Leigh, N., (2017). Planning Local Economic Development Theory and Practice, Kaliforniya.
- Can, E. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü: İzmir Kalkınma Ajansı Örneği, 1. Baskı,Altın Nokta Yayıncılık, İzmir.
- Coffey W.,Polese, M. (2005), "The Concept of Local Development: A Stages Model of Endogenous Regional Growth, Twenty-Third European Congress of the Regional Science Association",The Regional Science Association International, 55 (1).
- Dede, A. (2009). "AB Uyum Sürecinde Kalkınma Ajansları ve Mevlana Kalkınma Ajansı",Konya Ticaret Odası Yayını, Konya.
- Demirci, A. ve Tarhan, D. (2016). "Serbest Bölgelerin Dış Ticaretteki Önemi ve Türkiye'deki Serbest Bölgelerin Etkilerinin Veri Zarflama Analizi İle İncelenmesi", Toros Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi,3(6): 31-53.
- Dounce, (1995). The Evolution of the 1982 Regional Reforms: An Interview, The End of the French Unitary State Ten Years of Regionalization in France (1982-1992), Aktaran, Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). *Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması*, Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (1): 165-189.
- Dror, Y. (2002). The Capacity To Govern: A Report to the Club of Rome, MPG Books Ltd, Bodmin, Cornwall, Londra.
- Eraydın, A. (2010). Bölgesel Kalkınmanın Yönetişim Çerçevesinde Kurumsallaşması: Kalkınma Ajansları, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Erdoğan, E. ve Ener, M. (2005). Serbest Bölgeler, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Eryılmaz, B., Tuncer, A. (2013). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması", Akademik İncelemeler Dergisi, 8 (1): 165-189.
- Göymen, K. (2000). "Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinimler, Önergeler, Yönelimler", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi,9 (2): 3-13.
- Göymen, K. (2010). Türkiye'de Yerel Yönetişim ve Yerel Kalkınma, Boyut Yayıncılık, İstanbul.

- Gül, H., Kiriş, H., Negiz, N., Gökdayı, İ. (2014). Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Gümüş, A. (2010). Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, On İki Levha Yayınları, İstanbul.
- Güner, S. (1995). Serbest Bölgeler, 1. Baskı, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Gürler Hazman, G. (2011). Türkiye’de Belediyeler ve Yerel Ekonomik Kalkınmaya Katkılar, 1. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Helmsing, B. (2001). “New Generations of Actors, Policies and Instruments: A Summary Report Prepared for UNCDF Symposium on Decentralization Local Governance in Africa”, Institute of Social Studies.
- Kaya, E. (2001). Kent Yönetiminde Yeni Yaklaşım: Yerel Kalkınma Yönetimi, 2. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Kayasü, S. ve Yaşar, S. (2006). “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Kalkınma Politikaları: Yasal ve Kurumsal Dönüşümler”, TEPAV, 1 (1): 199-213.
- Kaygalak, S. (2009). Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme, 1. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Levy, R. (2000). Implementing European Union Public Policy. Edward Elgar Publishing Limited, İngiltere.
- Ömürgönülşen, U. (1997). “The Emergence of a New Approach to the Public Sector: The New Public Management”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 52 (1): 517-565.
- Özden, E. (2016). “Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgelerini Yeniden Kurgulamak”, Megaron Dergisi, 11(1): 106-124.
- Özer, A. M. (2005). “Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi”, Sayıştay Dergisi, 59(1): 3-46.
- Rodriguez - Pose, A., (2001). The Role of the ILO in Implementing Local Economic Development Strategies in a Globalized World, Aktaran Çetin, M. (2007), *Yerel Ekonomik Kalkınma Yaklaşımı ve Uluslararası Organizasyonlar*, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 14(1): 153-170.
- Sakınç, S. (1997). “Yerel Düzeyde Hizmet Sunumu Yöntemleri ve Özelleştirme”, Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1): 323-342.
- Sayın, M. (2006). “Yerel Ekonomik Kalkınma Modeli Olarak GAP- GİDEM Projesi”, GAP Girişimciliği Destekleme Merkezi, 1 (1): 345-357.
- Sevinç, H. (2011). “Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2): 35-54.
- Sevinç, H. (2017). “Değişim ve Kurumsal Yapılandırma Süreci: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(35): 730-747.
- Sobacı, M. (2007). “Yönetişim Kavramı ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 5(1): 219-235.
- Tatar, V. ve Özer, M. (2018). “Bölgesel Ekonominin Kalkınması İçin Serbest Bölgelerin Önemi: Artvin Hopa Bölgesi ve Hopa Limanı Analizi”, The Journal of Academic Social Science Studies, 69(1): 289-309.
- Tozlu, A. (2017). “Daha Verimli Hizmet ve Hizmette Yerellik Tartışmaları Düzleminde Yeni Büyükşehir Modeli”, Emek ve Toplum Dergisi, 6(15): 235-258.
- Varol Ç. ve Özelçi, E. T. (2008). “Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma/Uygulanamama Süreçleri”, 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, http://www.tepav.org.tr/2008/bildiriler/varol_ecer.pdf, (Erişim Tarihi: 25.03.2019).
- <https://haberrus.com/life/2018/09/16/2018-insani-gelisme-endeksi-rusya-49-turkiye-64sirada.html> (Erişim Tarihi: 04.01.2019).

- <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122>, (Erişim Tarihi: 04.01.2019).
- <http://www.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGosterim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFBDCF6B4EA3F896DFD> (Erişim Tarihi:31.01.2019).
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5449.pdf> (Erişim Tarihi: 31.01.2019).
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103452.pdf, (Erişim Tarihi: 13.08.2019).
- <http://m.nto.org.tr/kurumsal-read.asp?mcode=200.10.00&mnameAkreditasyon> (Erişim Tarihi: 06.02.2019).
- <http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknmaajanslar/tuerkiy>, (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- <https://www.tobb.org.tr/ozetleTOBB/ozetletobb.pdfedeki-statistiksel-boelge-birimleri-bb>, (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/39-soruda-kalkinma-ajanslari-destekleri.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2019).
- <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9FY%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.01.2019).
- http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/Sekizinci_Kalkinma_Planı.pdf (Erişim Tarihi: 23.01.2019).
- <https://www.ekodialog.com/Turkiye-iktisat-tarihi/ikinci-bes-yillik-kalkinma-donemi.html> (Erişim Tarihi: 14.01.2019).
- <http://www.urunlu.com/3-ucuncu-bes-yillik-kalkinma-plani-ve-ortak-pazar> (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/e2ab8510990af8a_ek.pdf?dergi=JEOLOJ%DD%20M%DCHEN D%DDSL%DD%D0%DD%20DERG%DDS%DD (Erişim Tarihi: 29.01.2019).
- <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/kalkinma-ajanslari/355> (Erişim Tarihi: 23.02.2019)
- <https://arastirma.boun.edu.tr/tr/node/51638/kalkinma-ajansi-destekleri>, (Erişim Tarihi: 23.02.2019)
- <https://www.istka.org.tr/destekler/destek-turleri/>, (Erişim Tarihi: 24.02.2019).
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5253.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.08.2019).
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3218.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.03.2019).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/02/20080227-2.htm>, (Erişim Tarihi: 14.08.2019).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> (Erişim Tarihi: 14.08.2019).

SOCIAL AND HUMAN SCIENTIFIC

Türkislamoğlu, E. (2019). "Şerif Mardin ile Niyazi Berkes'in Atatürk Devrimlerine Bakışlarında Zihniyet Değişimi Meselesi", Vol: 2 Issue: 7 ; pp: 360-376

Anahtar Kelimeler: Atatürk Devrimleri, Zihniyet, Laiklik, Din, Gelenek.

Keywords: Atatürk Revolutions, Mentality, Secularism, Religion, Tradition.

Makale Türü Araştırma Makalesi

ŞERİF MARDİN ile NİYAZİ BERKES'İN ATATÜRK DEVRİMLERİNE BAKIŞLARINDA ZİHNİYET DEĞİŞİMİ MESELESİ

The Mentality Change Problem in the Perspective of Şerif Mardin And Niyazi Berkes Regarding the Atatürk Revolutions

Elif TÜRKİSLAMOĞLU¹

Geliş Tarihi / Arrived Date
09.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted Date
21.10.2019

Yayınlanma Tarihi / Published Date
22.10.2019

ÖZ

Atatürk devrimleri Türk düşünce hayatında özellikle 1960'lı yıllardan itibaren sıklıkla gündeme gelen bir tartışma konusu olmuştur. Devrimlerin görüntüye yönelik olduğu ve Doğulu bir toplumu dönüştürmeye yetersiz kaldığı konusunda yoğunlaşan bu tartışmalara Türk düşününün önde gelen iki ismi, Niyazi Berkes ve Şerif Mardin farklı bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Mardin ve Berkes'in Atatürk devrimlerine bakışlarında, söz konusu süreci bir zihniyet değiştirme meselesi olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Şerif Mardin, Atatürk devrimlerini Müslüman bir Doğulu toplumda geleneksel cemaat yapısından bireye ve akla dayanan Batılı toplum yapısına geçiş çabası olarak değerlendirir. Berkes ise devrimleri, toplumun yönünü Doğu yörüngesinden Batı yörüngesine çevirebilecek bir hareket olarak görür. Bu makalede Mardin ve Berkes'in Atatürk devrimlerini niçin bir zihniyet dönüşümü çabası olarak gördükleri konusu birey, toplum ve gelenek unsurları çerçevesinde tartışılmakta ve bu yaklaşımın devrim sürecini anlamak açısından Türk düşünce hayatındaki farklılığı vurgulanmaktadır.

ABSTRACT

Atatürk revolutions have been a subject of argument in the life of the Turkish thought from 1960s. In these arguments, concentrating on the claim that the revolutions were directed to the appearance, and were not enough to transform an eastern society; Niyazi Berkes and Şerif Mardin, put forward a different perspective. Berkes and Mardin, see the process as a problem of changing the mentality. In this context while Şerif Mardin evaluates the revolutions as an endeavour of passing into a Western society based on individual and ration from a traditional Eastern community; Berkes evaluates them as an act directed to turn the the society's orbit from the Eastern way to the Western. In this article, it is argued why Mardin and Berkes see Ataturk's revolutions as an endeavour of changing mentality and it is emphasized the otherness of this approachment in the Turkish thought for understanding the revolutionary process.

1. GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra peş peşe gelen devrimlere ilişkin yapılan başlıca eleştirilerden biri; söz konusu devrimlerin büyük çoğunluğu köylü ve geleneksel bir hayat süren toplumu dönüştürmede yetersiz kaldığı, daha çok görüntüyü değiştirecek adımlar olduğu yönündedir. Atatürk önderliğinde gerçekleşen devrimler ile devletin şekli değişmiş, toplumu idare eden dini ve örfi hukuk kurallarının yerine Batı'dan tercüme kanunlar getirilmiş, yazı, dil, kılık-kıyafet gibi kültürel konularla uğraşmış; kısacası üstyapı dönüştürülmüş, ancak halkın günlük hayatını ve ekonomik koşullarını iyileştirecek altyapıya yönelik köklü adımlar atılmamıştır. Bütün mesele Türkiye'nin görüntüsünü Doğulu, geri kalmış bir toplum görüntüsünden kurtarmak, bir tür vitrin değişimi olarak görülmüştür.

Atatürk devrimlerine dair bu yaklaşım, Türkiye'de özellikle 1960 sonrası çeşitlenen fikir ortamında dile getirilmiş,² 1980 sonrası artan Kemalizm eleştirileriyle birlikte ivme kazanmıştır. Bu ortamda iki Türk aydınının, Şerif Mardin ve Niyazi Berkes'in, çalışmaları Atatürk devrimlerine farklı bakılmasını sağlayacak yaklaşımlar öne sürer. Bu makalede, iki düşünürün devrimlere bakışlarında, bu devrimlerde bir zihniyet değiştirme yönü gördüklerine dair bir çıkarsamanın yapılabileceği anlatılmaya çalışılacaktır.

Elinizdeki çalışmanın çıkış noktası Şerif Mardin'in 1964 yılında bir kongrede yaptığı Atatürk "Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızın Önündeki Üç Engel)" (Mardin 2016: 161) başlıklı sunumudur. Mardin'in bu sunumunda, Atatürk'ün Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde kendisinden önceki devirlerde bu süreci engelleyici nitelikteki üç unsuru –geleneksel düşünce yapısı, ekonomik verimlilik ile hürriyet algıları- görüp değiştirebilmesine dair yaptığı tespitler Berkes'in düşüncelerini akla getirir. Atatürk devrimlerini geleneğin kırılması açısından değerlendiren Niyazi Berkes, bu devrim sürecini Türk toplumu açısından bir yörünge değiştirme işi olarak görür. Bu yörünge değişimi işini bir toplum ve bireyler açısından aslında bir zihniyet değişimi olarak görülebileceği hususu bu çalışmanın ana gayesidir. Dolayısıyla, Şerif Mardin ile Niyazi Berkes'in farklı metinleri üzerinden bir karşılaştırma yaparak Atatürk devrimlerinin zihniyet değişimine yönelik özelliği tartışılmaya çalışılacaktır. Ancak söz konusu devrimler arasında ağırlıklı olarak geleneksel yaşamı ve zihniyeti değiştirme konusunda merkezi bir yere sahip laiklik ilkesi üzerinden mesele tartışılacaktır. Mardin ve Berkes'in görüşleri tartışılırken Batılılaşma meselesine zihniyet değişimi açısından yaklaşan Sabri F. Ülgener, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken ve DaryushShayegan'ın görüşlerine de anlamaya yardımcı bir unsur olarak başvurulacaktır.

2. MARDİN VE BERKES'İN BATILILAŞMA ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ

Türk düşünce hayatında Şerif Mardin ve Niyazi Berkes Batılılaşma süreci üzerine yoğunlaşmış iki akademisyen olarak belirir. Esas çalışma alanları toplumbilimi olan bu iki ismin eserlerine bakıldığında birtakım ortak yönler görülebilir: Batılılaşmaya yönelik adımları Cumhuriyet'ten değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinden itibaren ele almaları, bu süreci sadece siyasi yönüyle değil, toplumsal ve kültürel alanda yarattığı sonuçlar bakımından da değerlendirmeleri, ayrıca Berkes'te çok daha belirgin olmak kaydıyla, Cumhuriyet dönemine ilişkin olarak Mustafa Kemal Atatürk dönemi ile sonrası arasında bir ayırım yapmalarıdır.

Diğer yandan, Mardin ile Berkes arasında ideolojik olarak durdukları yerle ilgili olarak belirgin farklar vardır. Zira bilindiği üzere Niyazi Berkes, Kemalizm'in önde gelen savunucularından biridir. Buna karşın Şerif Mardin, Kemalizm'e eleştirel yaklaşan çevrelerin başvuru kaynaklarından biri olurken, liberal bir çizgide görülür. Din konusu iki aydınının da çalışmalarında geniş yer tutar. Berkes, Batılılaşmayı bir sekülerleşme süreci olarak değerlendirirken Mardin, sekülerleşmenin toplum katında sanıldığı kadar bir karşılığı olmadığı, dinin Türk toplum hayatında Kemalist çevrelerin düşündüğünden daha etkili olduğu kanısındadır.

Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in Atatürk Devrimlerini bir zihniyet değiştirme çabası olarak değerlendirmelerine dair özgün tutumlarına bakıldığında ise aralarında bir benzerlik olduğu görülür. Cumhuriyet'in ilanını tarihsel koşulların bir zorunluluğu (Berkes 2012: 13) olarak gören Berkes, genel olarak Batılılaşma sürecini, özel olarak da Atatürk devrimlerini geleneğin gücünün kırılması yönünde bir çaba olarak değerlendirir. Cumhuriyet'le birlikte gelen devrimsel değişimlerin amacı Türk toplumunu Doğu yörüngesinden çıkarıp Batı uygarlığı yörüngesine oturtmaktır. Zira Berkes'e göre Atatürk, Doğulu toplumlarda devrimci bir hareketin meydana gelmeyeceğinin farkındaydı. Bu açıdan Atatürk'ün toplum ancak Batı uygarlığına geçerse toplumsal güçlerin harekete geçebileceğini düşündüğü inancındadır. Dolayısıyla öncelikli olarak yapılması gereken gelenekçilik tutumunu yok edip Batı yörüngesine uygun toplumsal kurumları yerleştirmektir. Gelenekle bağı koparmak bu bakımdan önemlidir.

Niyazi Berkes gelenek kavramını genel hatlarıyla Osmanlı devlet düzenini ifade etmek için kullanır. Din (İslamiyet), "hilafet padişahlığı" ve Doğu despotizmini içeren bu kavramda "düzen (Osmanlı deyimi

² Cumhuriyet devrimlerine ilişkin söz konusu eleştiri için Kemal Tahir'in yaklaşımı örnek olarak gösterilebilir. Bkz. (Tahir, **Notlar-Batılılaşma**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

ile nizam, âlem ya da nizam-ı âlem) Tanrı tarafından konmuştur. Değişmez ve değiştirilmemelidir. Olduğu gibi tutulursa sonsuz ömürlüdür (ebedmüebbeddir).” Berkes bunun rejimin siyasi ilkesi olduğunu ve dinsel ilkesiyle kaynaştırıldığını belirtir. Bu devlet İslamı ve hukukunu koruyup uygularsa meşru olduğu kabul edilir. Osmanlılarda bunun karşılığı “kanun-ı kadim”dir. Bu iki ilkedен kaynaklanan son bir ilke ise MaxWeber’ın patrimonyalizm olarak tanımladığı husustur. Bu ilkeye göre Tanrı, âlemin düzenini kurmakla kalmamış, o düzeni tutmak ve yürütmek için padişahı seçerek onu yeryüzünde kendinin bir gölgesi, halifesi yapmıştır. Kutsal olan padişahın kişiliği değil, bu makamdır. Söz konusu ilkelerin gözetildiği toplum ideal, dengeli bir düzen içindedir. Toplumdaki tüm bölümler (reaya, kapıkulları, yöneticiler) Tanrı’nın yerleştiği yerdedir.

“Hayatın kanunu değişme (inkılâp) değil, düzen (nizam)dır. İdeal [olan] değişme, evrim, ilerleme değil, dengedir. Dengenin tecellisi adalettir. Buna aykırı olan her şey ihtilaldir, anarşidir, çünkü değişme (inkılâp) bozulmaya (ihtilal haline) yol açar. Dengesi bozulan siyasal toplumlara kurtuluş yoktur.” (Berkes 1973: 26-27).

Bu sözlerinden Berkes’in geleneğe bakışının daha çok devlete yön veren değer ve kurallar bütünü üzerinden yaklaştığı anlaşılmaktadır. Zaten devlet de toplumun üstünde bir kurum olarak bu değerler silsilesi toplum katlarında yukarıdan aşağı bir yol izlemektedir. Din ise bu değerlerin başında gelmektedir.

Berkes’e göre yenileşme hareketlerinin ve sekülerleşmenin başladığı dönemden itibaren, ki 18. yüzyıl başlarına denk gelir, Osmanlı’da dinselleşme eğilimi öne çıkmıştır. Çünkü esas olarak gelenek ve geleneğin kurumları yenileşmeye karşı direnmektedir. Bu anlamda din, “geleneğin en son sığınağı, en son kalesi” olmuştur. Eskiden din şemsiyesi altına girmeyen pek çok konu bu şemsiyenin altına itilmeye çalışılmıştır (Berkes 1973: 17). İşte bu hususlar çerçevesinde Berkes, çağdaşlaşma olarak nitelendirdiği Batılılaşmayı Osmanlı İmparatorluğu’nun son iki yüzyılından başlayıp Cumhuriyet’le devam eden bir “din ve devletin ayrışması” süreci olarak görür. Bu ayrışma aynı zamanda toplumu ve bireyi dönüştürecek, geleneksel yaşamın düşünce yapısından, baskılarından kurtaracak ve onu çağdaş toplumlar (ve dolayısıyla bu çağdaş toplumların bireyi) seviyesine çıkaracak bir süreçtir.

Niyazi Berkes’e göre Cumhuriyet’e kadar hiçbir reform denemesinde toplumun temelden değişmesi gerekliliği anlaşılabilmiş değildir. 18. yüzyılda ilk olarak Batı’dan birtakım şeylerin alınması zorunluluğu doğduğunda bu süreç, Ortaçağ düzenini bırakıp yeni bir uygarlık ve toplum düzenine geçmek anlamına gelmiyordu. Meşrutiyet döneminde ise yeni yeni “içtimai inkılâp” olmadıkça devrimin bir hükümet darbesi olmaktan öteye geçmeyeceği anlaşılmaya başlamıştır. Berkes bu anlamda Kemalizm’in talihsizliğinin, henüz “geri yapısı”³ değişmemiş bir topluma daha ileri bir uygarlığın gerektirdiği kafa yapısının yazı, kıyafet, takvim, kanun gibi araç ya da sonuç niteliğinde olan unsurlarla yerleştirmenin devrimcilik olarak anlaşılması, sonraki kuşaklara böyle tanıtılması olarak görür. Hâlbuki Atatürk’ün esas başardığı iş, toplumsal değişmelerin yapılması için gerekli olan yeni bir yönü ve ortamı açması olmuştur. Bu yöne döndükten sonra bu değişmeleri gerçekleştirecek reformlar sonucunda, ekonomik kalkınma başarılabilir (Berkes 1975: 93). Berkes’in yaklaşımını bir başka şekilde dile getiren Kurtuluş Kayalı da Cumhuriyet değişikliklerinin bir kültürel dönüşüm sağlamayı amaçladığını kaydeder. Kayalı’ya göre bu kültürel değişikliğin ulusal ve çağdaş bir toplum yaratmayı hedeflediği de açıktır: “Yeni toplum bir yönüyle yeni bir insan da demektir. Cumhuriyet döneminin gerçekleştirmeye çalıştığı toplum tipinin değişik insanını Kemalizmin pek ete kemiğe bürünmeyen ilkelerinden ziyade yaşanan somut gerçekliklerde aramak daha anlamlı olabilir.” (Kayalı 2011: 69).

Şerif Mardin’in çalışmalarına bakıldığında Batılılaşmada birey ve toplum (Mardin “cemaat-gemeinschaft” kavramını kullanır) ilişkisi üzerinde daha çok durur. Berkes’in devlet odaklı geleneksellik kavramına karşın Mardin, sivil toplum, mahalle gibi toplumsal olgular bakımından gelenekle, yerleşik değerlerle ilgilenir. Bu çerçevede Mardin Batılılaşma konusunda Atatürk’e atfettiği

³ Toplumun “geri yapısı” ile kast edilen, Osmanlı İmparatorluğu’nun devlet ve toplum yapısı itibarıyla çağdaş (dönem itibarıyla kastedilen Batılı) devlet ve toplumların sağladığı ilerlemeyi yakalayamaması, dolayısıyla görece “geri” duruma düşmesidir. Burada Niyazi Berkes’in çalışmalarında “ileri”, “geri” ve “ilerici”, “gerici” sözlerini sıklıkla kullandığını belirtmek gerekir. Böyle nitelendirmeler yaparken temel aldığı kavram ise “Batılılık” değil, “çağdaşlık”tır.

fark, onun bu süreci aydınlanma devri sonrası Batılı toplumlarda öne çıkan daha birey odaklı değerler yönünden bakması ve toplumu bu değerler etrafında şekillendirme isteğinden dolayıdır.

Mardin, *Türk Modernleşmesi* çalışmasında Atatürk'te, Batı'da olduğu gibi, "kişi onuru" kavramının ön planda olduğunu kaydeder. Kişinin kendi başına toplumdan ayrı bir meşruiyet kaynağı oluşturabileceği konusu önceki devirlerde göz ardı edilmiş bir meseledir. Mardin'e göre Atatürk'teki derin yapısal vurgu, kişinin kişi olarak bir toplumsal meşruiyet kaynağı oluşturduğu şeklinde formüle edilmiş bir inançtır. Atatürk'ün bazen "özel girişimci" olarak nitelendirilmesinin nedenini bu eğilimine bağlar.

"İslam medeniyetinde, kişi onuru, ilahi varlığın karşısında ya da devlet ve cemaat karşısında davranış meşrulaştırıcı olarak değerini yitirir. Batı'nın 18. yüzyıl düşüncesinin en genel çizgisinde böyle bir yitirme söz konusu değildir. Kişi egemendir. Atatürk'ü bu açıdan Batı'nın temel değerlerinin bu kişisel 'onur' anlayışıyla ne kadar köklü bir şekilde bağlantılı olduğunu sezen, Batılılığı bu anlamda da 'ilerleme' sayan orijinal bir düşünür olarak görebiliriz." (Mardin 2013: 17-18).

Birey ve toplum ilişkisi bakımından Şerif Mardin'in tespitlerinin benzerini Selahattin Hilav Marksist bakış açısıyla yapar. Hilav, Batı toplumlarının evrim çizgisinde, toplumların iç farklılaşması (sınıflaşma süreci) ve bu farklılaşmanın içinde bireyin gittikçe genişleyen ve derinleşen bir dünya haline gelmesine (başka bir deyişle bilincin yeni bir nitelik kazanması) karşılık, Doğu toplumlarıyla ve genellikle Batı toplumlarının evrim çizgisinin dışında kalan geleneksel (farklılaşmanın, sınıflaşma sürecinin belli bir noktada donmuş olduğu üretim biçiminde niteliksel devimlerin Marks'ın deyişiyle bireyin "göbekbağını toplumdan koparmış olmadığı") toplumlarda ortaya çıkmadığını kaydeder. Selahattin Hilav, ekonomi tarihinin Batı'da bir başına davranan ve kapitalistin kişiliğinde doruğuna ulaşan bir ferdiyet evrimi gösterdiğini, Doğu'da ise, üretim biçimleri, ferdin girişkenliğine dayanan bir çerçeveyi ortaya koymadığını, genel yapı ile "göbekbağı"nın ağır bastığını ifade etmektedir (Hilav 2014: 173-174). Bireyin toplumdan ayrı olarak kendi değerleri, kararları, bilinciyle hareket edebilmesi için Türk toplumunda bireylerin konumunun ve toplumla olan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, ona bir hareket alanı açılması geleneksel toplumlarda ancak üstyapı -özellikle hukuk ve kültürel kodları ilgilendiren yanlardaki- devrimleriyle mümkün olabilirdi. Şerif Mardin de Atatürk devrimlerini, bireyin göbekbağını toplumdan kurtaracak adımlar olarak değerlendirmesi bu anlamda yerinde bir bakış açısı olarak değerlendirilir.

Bu noktada Şerif Mardin'in "sivil toplum" kavramına başvurduğunu kaydetmek gerekir. Mardin, Batı'da siyasi otoriteden kendini kurtarabilmiş bir bireyler alanının zaman içinde geliştiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bunun ancak 19. Yüzyılda Namık Kemal ve Şinasi gibi isimlerin basın yoluyla bir "kamuoyu" yaratarak oluşturmaya başladıklarını ifade eder. Ancak Batı'daki "kamuoyu" nun arkasında çok eskilere giden topluluğun iktisadi kesimlerinin oluşturdukları, fakat onların varlığının dışında da çalışan bir kişi ve grup özelliği fikri vardır. Bundan dolayı Batı'da "milli çıkar" dendiği zaman "kişi" ve "grup" özerkliği akla geliyor. Türkiye'de ise "milli çıkar"ın kişi veya grup özelliklerine bağlı olmayan "kolektif" bir anlamı vardır. Türkiye'deki "kolektivist" anlayışın bir uzantısı, Osmanlı bürokratik-patrimonyal idaresinin devlete bağlı, meşruiyet anlayışıdır. İkinci uzantısı ise iletişim araçlarının ve aydın gruplarının gelişmemesi ve İslami sistemlerde devlete karşı koyma geleneğinin bir meşruiyet kaynağı olarak Batı'daki gelişmelere benzer toplumsal dayanaklardan mahrum kalmış olmasıdır (Mardin 2016: 14-17). Bu açıdan bakıldığında bireylerin tek tek ya da toplu olarak toplum ve devlet karşısında tek tek çıkarlarını savunabilmeleri, bir baskı grubu oluşturabilmeleri Türkiye'de sınırlı kalmıştır. Bu anlamda üstyapı devrimleriyle toplumu değiştirmeye çalışan devletin, Cumhuriyet döneminde de devletin birey üzerindeki ağırlığının devam ettiği görülür.

Hâlbuki Batılı toplumlarda birey ile devlet çatışması Ortaçağ'dan beri Rönesans, Reform, Aydınlanma ve Sanayi devrimleriyle kaydettiği aşamaların temelini oluşturur. Doğan Ergun'un da belirttiği gibi birey toplum içinde erimek istemez, özgünlük, birbirine benzemezlik duygusu ve bilinci gelişmiştir (Ergun 2004: 62). Bu aynı zamanda, kapitalizmin rekabetçi unsurunun bir yansıması olarak da görülebilir. Özel girişimciliğin Batı'da yüzyıllara dayanan tarihi Türkiye açısından son derece yenidir. Özel mülkiyetin ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmeye başladığı dönemde toprak düzenin bozulmasıyla geliştiği; ticaretin (o da ağırlıklı olarak dış ticaret) daha çok gayrimüslimlerin elinde

kaldığı bir toplumda yerli bir burjuva geliştirme fikri ancak 1908 Devrimi sonrasında belirmiş, ancak ard arda gelen savaşlar ve dağılma süreci bu gelişimi sekteye uğratmıştır. Cumhuriyet devrinde de yerli bir girişimci sınıf yaratma düşüncesi devam etmiş, ancak mevcut kaynakların yetersizliği, üzerine 1929 Büyük Buhranının getirdiği olumsuzluklar “devletçilik” ilkesini öne çıkarmıştır. Bu çerçevede devlet, beş yıllık kalkınma planlarıyla sanayi yatırımlarını başlatmış, dolayısıyla ekonominin belirleyici aktörü rolünü devam ettirmiştir.

Batı’da burjuva toplumlarında bireyin gelişimi göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de benzeri bir gelişimin görülebilmesi bu anlamda anlaşılabilir. Devletin, birey lehine otoritesini sınırlaması kadar, bireylerin de ekonomik çıkarlarının peşine düşmeleri, hak talebinde bulunabilmeleri önemlidir. Şerif Mardin, Atatürk’ün “kişi onuru” ve bireyin birey olarak bir toplumsal meşruiyet kaynağı oluşturduğu yönündeki inancının “özel girişimci” olarak nitelendirilmesine bağlaması bu yönden değerlendirilebilir (Mardin 2013: 17-18). Devrimlerle ortaya ekonomik olarak girişimci bireyler çıkarılması istenmiş, geleneğin kırılması, zihinsel değişimin sağlanması ile mümkün olabileceği düşünülmüştür.

Bu doğrultuda Şerif Mardin ve Niyazi Berkes, farklı söylemlerden yola çıkarak Atatürk’ün kendisinden önceki dönemlerdeki Batılılaşma çabalarından farklı bir yaklaşım içinde olduğu fikrine varırlar. Bu fikirde temel husus geleneksel düzenin (devlet, birey ve toplum planında) yerinden edilmesi, Türk insanında zihniyetin değiştirilmeye çalışılması söz konusudur.

3. ZİHNİYET DEĞİŞİMİNDE ATATÜRK DEVRİMLERİ: FİKRİ KALIPLARIN KIRILMASI YAHUT YÖRÜNGE DEĞİŞİMİ

“Atatürk Devrimlerini Hazırlayan Faktörler (Siyasi Batılılaşmamızda Üç Engel)” başlıklı sunumunda Şerif Mardin, Türk toplumsal yapısına ilişkin olarak Atatürk’ün çözdüğü sorunların müzminliğinden bahseder. Bu sorunlardan birincisi geleneksel fikri kalıpların düşünce üzerindeki etkisidir. Osmanlı kültüründe insan iradesinin sınırları hakkında beslenen inançlar Osmanlı aydınlarının dünya görüşünü etkilemiştir. Mardin, bu etkinin Türkiye’nin gelişmesine engel olan tarafı üzerinde durur. İkinci sorun Osmanlı İmparatorluğu’nda iktisadi faaliyetten neler anlaşıldığı hususudur. Son mesele ise “hürriyet” kavramının yanlış anlaşılmasından dolayı ortaya çıkmış zorluklarla ilgilidir (Mardin 2016: 161-162). Bu üç husus da temelde bir zihniyet meselesidir. Sözü edilen bireylerin (ve tabii aydınların) genel olarak hayata ve özel olarak günlük yaşamlarına ilişkin düşünce yapıları, iktisadi hayata egemen olan anlayış ile siyasi ve toplumsal düşüncedeki hürriyet algısı nihayetinde zihniyetle ilgilidir.

Mardin, Osmanlı’da hâkim olan ve insana iradesini kullanma imkânını tamamen inkâr eden düşünceye göre insanın, Allah’ın iradesine doğrudan doğruya değil, kendi üstündeki varlıklar aracılığıyla bağlı olduğunu belirtmektedir. Mardin bu kuramın asıl tehlikeli tarafının, istendiği takdirde çok dar yorumlanabilmesi olduğuna dikkat çeker. Çünkü insanın kontrolü altına alabileceği sahanın istendiği zaman daraltılması mümkündür. Bu kuramda insan iradesinin tesirli olan kısmından bahsetmek için kullanılan terim “irade-i cüz’iyye” idi. 18. yüzyılda Osmanlı’da ulemanın bozulmasıyla taassubun ve cehaletin medreseye girmesi üzerine bu saha zamanla daraltılmıştır. Bu davranışın arkasında Osmanlıların dünya işlerini ihmal ettikleri için değil, din işlerini ihmal ettikleri için geriledikleri fikri saklıydı. Böylece nüfuzlu olan ulema ideolojik planda da nüfuzunu kuvvetlendirmek istiyordu. İrade-i cüz’iyyenin sahası daraltıldığı derecede ulemanın söz sahibi olduğu saha genişliyordu (Mardin 2016: 163-164). Mardin’in bu yaklaşımı Berkes’in Osmanlı İmparatorluğu geriledikçe dinselleşmenin arttığı fikriyle örtüştüğü görülür. Mardin’in vurgusu ise bireyin zaten sınırlı olan irade alanının iyice daraltılıp, onların üzerinde söz hakkı artan din adamlarının hareket alanının genişlemesi üzerinedir.

Niyazi Berkes, ulemanın yükselen bu gücüne paralel olarak artan dinselleşmenin geleneksel düzenin üç dayanağı olan devlet, din ve tasavvuf arasında bir çatışmayı beraberinde getirdiğini söyler. Bu çatışmada din ve onun halk-esnaf kısmındaki karşılığı olan tasavvuf (tarikatların) devlet alanını ele geçirmeye çalışmıştır. Berkes’e göre söz konusu bunalım karşısında idareciler ya geleneksel düzene sarılacaklar ya da dini siyasal düzenin alınıyazısından kurtarmak için onu yeni koşullara uydurmaya çalışacaklardı. Osmanlı tarihinde 18. yüzyıldan sonra bu ikisi de görülmüştür. Fakat neticede devlet bu savaştan galip çıkmıştır. Laikleştirici her adım dini geri plana itip, devleti dine dayanma zorunluluğundan kurtarmıştır. Bütün bunlar Türkiye modelinde laikleşmenin üstünlük kazanmasını sağlamıştır. Geleneksel kurumların çöküşüne karşı dinsel tepkilerin öne çıktığı diğer Müslüman

toplumlardan farklı olarak Türkiye’de siyasal çözüm öne çıkmıştır. Berkes, Türk örneğinde dinle devletin zorunlu ayrılığının devleti yok olmaktan kurtardığının altını çizer. Ona göre Kemalizm’in Türk devletçiliğine katkısı da buradadır (Berkes 2016: 20-23). Osmanlı’nın çöküş döneminde “*nizam-ı âlem*” denilen geleneğin devlette ve toplumda görünen yüzü artık neredeyse bütünüyle din kurumu haline gelmiştir. Bu sebeple her yeni gelişme “şeriat (yahut din) elden gidiyor” şeklinde bir direnişle karşılaşmıştır. Hâlbuki din, kuruluş ve yükselme devirlerinde “*nizam-ı âlem*”in unsurlardan biridir. Devletin klasik devirlerinde örfe dayalı geleneksel değerler ön plandadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki geleneksel düzene karşı verilen mücadelede sekülerleştirmenin bu kadar önem kazanması Osmanlı’nın çöküş sürecinde “geleneğin son kalesi” olarak dinin bu kadar öne çıkmış olmasıyla ilgilidir.

Atatürk devrimlerine toplumu sekülerleştirici bir süreç olması açısından bakan Berkes’e karşın Şerif Mardin, daha birey odaklı Batı düşüncesinden meseleye bakar:

“İşte Atatürk, Batı düşüncesinin esasında yatan Rasyonalizm’i ve kendi çevresine hâkim bir insan görüşü kabul etmekle bu ikiliğe son vermiştir ve düşünce kalıplarının o zamana kadar gemleyici özelliklerinden bizi kurtarmıştır. Atatürk’ün insanın kendi çevresine hâkim olmakla en yüksek insanlık belirtileri ortaya çıkardığı inancını kendi davranışlarında ve demeçlerinin hepsinde görmek mümkündür. Gençliğe hitabı belki bunun en belirgin örneklerinden birini teşkil etmektedir. Atatürk devrimlerinin en derin kısmını teşkil eden bu görüşün memleketimize yerleşmesiyle de Batılı davranışı da kendimize mal etmeyi en kuvvetli teminata başlamış bulduk.” (Mardin 2016: 167).

Bir başka çalışmasında Şerif Mardin de Berkes gibi devrimlere ilişkin sekülerlik vurgusunda bulunur ve Atatürk’ün laikleştirici devrimlerinin kişinin toplum içindeki bağımsızlığını genişletmeyi amaçlayan temel bir yönü olduğunu belirtir. Mardin’e göre Atatürk “*geleneksel doğulu cemaat hayatının eblehliği*” diye adlandırmış olabileceği şeyden kişiyi kurtarmaya çalışıyordu. Bu anlamda Tanzimat’ın Batılılaşma çabalarından açık bir biçimde ileri gitmiştir. Mardin’e göre Türkiye’nin cemaat kültüründe yoğun desteği bulunduğu göz önünde bulundurulursa, Atatürk’ün daha siyasi nitelikteki adımlarından ziyade, asıl bu alanda daha büyük bir cesaret göstermiştir (Mardin 2017a: 68). Cumhuriyet’e kadar olan Batılılaşma adımlarında bireyi cemaat hayatından özgürleştirme konusu zaten çok daha gündemde değildir. Asolan devleti kurtarmak olduğundan Batılılaşma konusunda yapılanlar genellikle devlet düzenine ilişkindir. Fakat, devletin toplum üzerindeki ağırlığı göz önünde bulundurulduğunda Tanzimat’la beraber başlayan çabanın Atatürk devrimlerine giden yolu açtığı da göz ardı edilmemelidir. Bu yol bir kere açılınca bireyin hayatını eski değerlere, dinselğin ve toplumun baskısına mahkûm etmek eskisi kadar kolay olmayacaktı.

Şerif Mardin, laikleştirici reformların İslam cemaatinin kolektif baskısından kişiyi kurtarmanın altında yatan ortak payda ile birbirine bağlandığına dikkat çeker. Bunu anlamak için Osmanlı İmparatorluğu’nda en küçük faal toplumsal birim olarak “*mahalle*”ye yönelir.

*“Çoğu zaman bir dereceye kadar keyfi olarak çizilen sınırlarıyla birlikte, mahalle, idari bir birimden daha fazla bir şeydir; o, külhanbeylerinin ve sadık köpeklerinin koruduğu sınırlarıyla kesif bir *gemeinschaft*’tir ve sıradan bir Osmanlı vatandaşın normal ömrünün çoğunu içinde biçimlendiren bir çevredir. ...Atatürk reformlarının, mahallenin ahlaki kontrolünün içine sinen şahsi bağlılıklar ve ikiye bölünmüşlük yerine, bu denetimi etkisiz hale getirmeye çalışan bir kurallar dizisi ve onun yerine kişiye hareketlerinde sorumluluk veren bir düzenlemeler sistemini yerleştirmeye çalışan bir yönü vardı.”* (Mardin 2017a: 70).

Bu yaklaşım Şerif Mardin’i 2000’li yıllarda dile getirdiği “*mahalle baskısı*” kavramına götürdüğünü söylemek mümkündür.

Şerif Mardin’in birey ve çevresi (cemaat) açısından baktığı bu reformlara Berkes daha yukarıdan devlet ve toplumun dönüşümü üzerinden bakar. Berkes’e göre Batılılaşma fikrinin Türk düşünce hayatında esaslı olarak tartışılmaya başlandığı 19. yüzyıldan Cumhuriyet’e kadar Osmanlı aydınlarının hemen her konudaki maddi-manevi ayrımlarına karşın Türk toplumsal hayatı maddi devrimlere uğradıkça manevi hayatın kurallarıyla yaşanan çatışma derinleşmekteydi. Sanayileşme, ticari gelişim, girişimci bireysel düşünce gibi maddi uygarlığın unsurlarını alabilmek için devletin siyaset, hukuk,

ekonomi, eğitim, aile, kıyafet gibi alanlarda dini ölçütlerin dışına çıkmak gerekiyordu. Bu doğrultuda Berkes, Türk devletinin laik bir hale gelmesi ve ardından toplumsal hayatın önemli kurumlarının dini kuralların dışında gelişebilmesinin Cumhuriyet döneminin eseri olduğunun altını çizer. Cumhuriyet döneminde laikleşme yönünde atılan devrimci adımlarla (saltanat ve hilafetin kaldırılması, Medeni Kanununun kabulü, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması, 1924 Anayasası'ndan devletin dininin İslam olduğu hükmünün çıkarılması ve sonrasında laiklik ilkesinin eklenmesi gibi) Cumhuriyet döneminde toplumsal hayat dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil, hayatın ve zamanın kendisinden, gereklerinden esinlenmiştir (Berkes 2016: 114). Berkes'in daha genel ifadelerle toplumsal hayatın naslardan kurtulması olarak nitelendirdiği değişimi Mardin bireyin geleneksel mahalle düzeninden kurtulması biçiminde yorumlar. Her iki yorumun altında tüm Atatürk devrimlerinin, özel olarak da laikleştirici devrimlerin gerek toplumsal gerekse bireysel düzlemde bir zihniyet değişimine, bireyin geleneksel hayatın baskılarından, yönlendirmelerinden kurtarılmasına yönelik olduğuna dair ortak bir yaklaşım söz konusudur.

Burada hukuki reformların yanı sıra eğitim alanında yapılanların da zihniyet değişimi ve birey kavramının geliştirilmesindeki rolüne kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme hareketi başladığından beri dini eğitim veren mektep ve medreselerin yanında pozitif bilimlerin öğretildiği okulların açılması, söz konusu yenileşme hareketinin önemli bir parçasıdır. Bu anlamda ordunun yeniden yapılandırılmasına destek olacak askeri okulların (Mühendishane, Askeri Tıbbiye) açılmasının yanı sıra II. Mahmut döneminde rüştiyelerin açılması, Tanzimat'la birlikte Harbiye, Mülkiye, Galatasaray Lisesi gibi Batılı eğitim veren kurumların kurulması hem devletin askeri ve idari kadro ihtiyacını gidermek (Mardin 2013: 228) hem de modern dünyanın bilgi ve düşünce yapısına sahip olabilecek bireylerin yetiştirilmesine yönelik adımlardır. Eğitim alanında Cumhuriyet dönemindeki reformlarda ise daha çok laiklik ilkesi doğrultusunda ve geleneksel zihin yapılarını kırma amacıyla birlikte ulus-devlete bağlı bireylerin yetiştirilmesi gayesini görmek mümkündür. Zira medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birliğin sağlanması, Cumhuriyet döneminde açılan yeni okullar (Ankara Hukuk Fakültesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi) ile 1933'teki Üniversite Reformunu bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in eğitim reformlarına bakışını da bu doğrultuda görmek mümkündür. Söz gelimi Mardin (Mardin 2016: 211-212), Tanzimat dönemi ve sonrasında açılan yeni eğitim kurumlarını idarecilerin sekülerleştirici politikalarının bir yansıması olarak görürken Berkes (Berkes 1964: 481), Osmanlı döneminde eski ve yeni eğitim kurumlarının yarattığı ikiliğe vurgu yaparak Cumhuriyet döneminde hukukta olduğu gibi eğitim alanındaki değişikliklere de yön veren ilke ikiliğin ortadan kaldırılması olduğuna dikkat çeker. Zihinlerde geleneksel yaşamın izlerinin değişmesinde eğitime gerek Osmanlı dönemi Batılılaşma hareketinde gerekse Atatürk devrimleri çerçevesinde büyük bir önem atfedilmiştir.

Aslında toplumsal, siyasi ve iktisadi koşulları yönlendiren zihniyet konusuna dair Türk düşüncesinde Sabri F. Ülgener önde gelen bir başvuru kaynağıdır. *İktisadi Çözülmenin Ahlaki ve Zihniyet Dünyası* başlıklı çalışmasında Ülgener, özellikle iktisadi koşulları Ortaçağ Osmanlı toplum ve devlet yaşamına hâkim olan zihniyet bakımından ele alır. Ülgener'e göre iktisadi yaşayış, nerede ve hangi yüzyılda olursa olsun, yalnız dış verilerin bir araya gelişinden ibaret değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı ya da o akımların vücut bulduğu kuruluşlar değil, aynı zamanda ve belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır. Prekapitalist insan için de aynı şey söylenebilir. O da içinde yaşadığı dış kalıpların basit bir fonksiyonu olmaktan çok, çevreye ve eşyaya belli bir bakış açısı ile bütün bir iç dünyası ile belirir (Ülgener 2006: 5). Ülgener, özellikle Marksist söylemde dile getirilen toplumsal koşulların bilinci belirlediği savına karşın hem pre-kapitalist Ortaçağ'da hem de kapitalist düzende bireylerin düşünüş biçimlerinin, kültürel çevrelerinin toplumsal-iktisadi koşulları belirlemede aynı derecede önemli olduğu tezinden hareket etmektedir.

Ülgener'in iktisat zihniyeti odaklı bu yaklaşımı Mardin'in Batılılaşmanın önünde gördüğü ve Atatürk'ün kaldırdığını söylediği ikinci engel olarak "verimlilik" konusunu hatırlatır. Mardin, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesindeki unsurlardan biri olarak gösterdiği gelir kaynaklarının kuruması,

devletin fakirleşmesinin 18. yüzyılın sonundan itibaren Batı'da görülen kapitalist gelişmelere ayak uydurulamamasıyla ilgili olduğunu kaydeder. Zamanla İmparatorluktaki mevcut mamul eşya yapan ilkel kurumlar ortadan kalkmış, böylece Osmanlı sadece hammadde kaynağı olarak işlevi görür olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, İslamiyet'i yaymak üzere "gazâ" ideolojisine dayanan bir devletti ve bu devlete hâkim olan zihniyet "verimi artırmaya" değil, "kılıcın hakkıyla" yeni gelir kaynakları elde etmeye yönelmiştir. Bu sebeple yenilgi yahut toprak kaybı aynı zamanda gelir kaybıdır. Fakat devletin gelirleri azalırken giderleri ise sürekli artmaktaydı. Bunu çözümlenmek için devlet idarecilerinin bulduğu çözümler son derece sınırlıdır, çünkü iktisadi zihniyetin eksikliği burada kendini gösteriyordu. Mardin bu dönemde üç çare bulunduğunu söyler: Bir zamanlar iyi işleyen ve asker teminini de sağlayan toprak sistemini eski haline getirmek, para basmak yahut vergi yükünü artırmak. Bu çözümlerden de anlaşılabilirliği üzere İmparatorluğun iktisat politikasında "verim" kavramına rastlanmaz. Rasyonel işletme, çalışmaya önem verme, ticareti teşvik etmek için tedbirler alma, ilkel de olsa Batılı devletlerin kullandıkları ekonomi politikaları Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinmeyen şeylerdi(Mardin 2016: 167-169).Batılı ülkelerde 15-16. yüzyıllardan itibaren beliren merkantilist anlayış kapitalizme temel hazırlarken ve iktisat bir bilim dalı olarak gelişirken Osmanlı İmparatorluğu son yüzyılına kadar toprağa dayalı geleneksel bir devlet olarak kalmıştır. İktisadi bir düşünüşün ortaya çıkması için 19. yüzyılın sonlarını beklemek gerekecekti.

Batı'da yeni zamanlar diye adlandırılan ve gerçekten de bütün hayat sahalarında yenilenme ile beraber yürüyen devir Sabri Ülgener'e göre Osmanlı'da Ortaçağ değerlerine dönüş (Ortaçağlaşma) karakterini taşımaktadır.

"Her şeyden önce parlak bir ticaret devrinin sonu. Teşebbüs formlarında yer alan 'esnaflaşma'; değer anlayışında da aynı suretle kapanma ve katılma; en küçük bir yeniliğe göz yummayan meslek ve sanat taassubu (gelenekçilik)... Nihayet feodal hayatın asırdan asra aktardığı ağırlık ve efendilik şuuru. Bol tüketimin, hele görünüş ve gösterişin çekici etkisinden hiçbir zaman uzak kalmamakla beraber, kendini gündelik iktisadi kaygıların üstünde görmeye alışık, üretimi ve değer yaratmayı kendinden başkalarının sırtına yüklenmiş görmek isteyen zihniyet! Hepsi de Batı Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllardan beri tarihe mal olduğu halde bizde birçok tarafları örselenmeden 'Yeni Zamanlar'a devredilmiş 'Ortaçağ' değerlerinden başka şeyler değil!" (Ülgener 2006: 9).

İşte Mardin'in vurguladığı "verimlilik" kavramı bu nedenle önemlidir. Zira Atatürk'ün yerleştirmeye çalıştığı tutum, Batı medeniyetini ışıltılı bir vitrini seyrederek gibi seyretmeyip, vitrindeki malları üreten zihniyetin, iktisadi bir düşünüşün peşine düşmektir. Bu tutumun bir yönü aslında milli bir burjuvazi yaratma çabasıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde, özellikle İttihat ve Terakki Fırkasının (İTF) iktidarda olduğu Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu tabloyu değiştirmeye ve Türk kökenli bir burjuvazi oluşturmaya yönelik birtakım girişimler olsa da savaşta yenilgi ve İTF'nin iktidardan devrilmesi ekonomideki bu millileştirme hareketini kesintiye uğratmıştır. Esas düzenli çabalar ise Cumhuriyet'le birlikte, özellikle devletçilik ilkesinin uygulandığı 1930'lu yıllar sonrasında mümkün olabilmektedir.

Nitekim Şerif Mardin, Atatürk'ün iktisadi alanda getirdiği görüşlerin hem devleti kuvvetlendirme ve Türk'ü verimli kılma hem de ona iktisadi rasyonellik unsurunu aşılama sorununun bir çözümü olarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler. İktisada değer verme başlı başına bir devrimdir: "Yeni Türkiye devleti, temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır, fakat yeni Türkiye devleti iktisadi bir devlet olacaktır." Bu sözleriyle bile Atatürk, Osmanlı iktisadi hayat anlayışından derin uçurumlarla ayrılıyordu (Mardin 2016: 172-173). Çünkü böylece fetih düzeni üzerine kurulu bir devlet anlayışından artık değer üretmenin esas alındığı bir devlet anlayışına geçiş amaçlanıyordu.

Ekonomik kalkınma konusunu devletçilik ilkesi çerçevesinde değerlendiren Niyazi Berkes ise; söz konusu ilkenin temelindeki Kemalist görüşün; toplumun temel yapısında devrimsel değişimlere (mülkiyet ilişkileri gibi) girmeden çağdaş uygarlığa geçmenin ekonomik kalkınma yoluyla olabileceği, bu kalkınmanın sonucu olarak temel yapının da değişeceği tezine dayandığını ileri sürer. Tarihsel zorunluluklarla toplum yapısında devrimsel değişimler yapmamış ya da uzun süreli evrimsel gelişmeyle aynı sonuca varamamış olan toplumların bulabildiği çıkar yol bu olmuştur. Devletçiliğin iki temel amacı, Türk toplumunu ileri bir toplum olma yoluna koyma işini ekonomik kalkınma yoluyla yavaş yavaş değiştirme ve geçişi toplumun sınıflar arasında bir bütünlüklü ilerleme sağlayacak

biçimde yapmaktır. Fakat bu noktada Berkes'in bu konuda 1940 sonrası için bir başarısızlık yorumu yaptığını belirtmek gerekir (Berkes 1975: 97-111). Zaten Berkes bu tarihten sonrasını "*Tanzimat Batıcılığı*"na dönüş olarak tanımlar.

Mardin'in Batılılaşma konusunda Atatürk'ün kaldırdığı son "*müzmin engel*" olarak bahsettiği husus, "*hürriyet*" kelimesine verilen anlam meselesidir. "*Hürriyet*" kavramı Batı'da yüzyıllar içinde gelişirken Osmanlıların çok anlamlandırabildikleri bir kelime değildir. Şerif Mardin, bu kavramın Osmanlıcada ifade edilmesi için ne gibi bir kelime kullanılabileceğinde bile bir karar kılınmadığını not eder. Osmanlı düzeninde şeriatın emrettiklerinin yerine getirilmesi, herkese hakkının verilmesi anlamında "*adalet*" kavramı ön plandadır. Fakat daha çok esirlerin esaretten çıkarılması için kullanılan "*hürriyet*"in anlamı açık değildir. 19. yüzyılın ortalarına doğru yeni ortaya çıkan Yeni Osmanlıların başarısı da bu tabirin aydınlar arasında yerleşmesini sağlamaları olmuştur. Ancak Mardin, "*hürriyet*" kavramının o zamanlar Türkiye'ye Romantizmin⁴ izleriyle birlikte girdiğine dikkat çeker. Bu romantik anlamın arkasına Yeni Osmanlılar aynı zamanda toplumsal bir içerik yerleştirmişlerdir ve bu içerik, Tanzimat'tan beri devam eden Mustafa Reşit Paşa ve dönemin idarecilerinin kurduğu bir tür istibdada ilişkindir (Mardin 2016: 174-176). Dolayısıyla bireylerin günlük hayatına dair özgürlüklerini (başta din ve inanç olmak üzere) değil, daha üst perdeden siyasi eylemleri ve fikirlerini (meşrutiyetin savunusu gibi) içermekteydi.

Şerif Mardin, kurucularının ağırlıklı olarak taşralı (İstanbul dışından) olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti içinse "*hürriyet*" kelimesinin daha somut anlamlar taşıdığını söyler. Onlar için "*hürriyet*", İstanbullu devlet erkânına tanınan imkânları memleket çapına yaymak anlamındaydı. Nitekim İttihatçılar iktidara geldiklerinde yaptıkları ilk işlerden biri orduda hızla yükselen seçkin aile çocuklarının rütbelerini indirmek, taşralı çocuklara eğitim imkânı sağlamak için parasız yatılı öğretmen okullar açmak olmuştur. Böylece İttihat ve Terakki zamanında "*hürriyet*" kelimesinin yavaş yavaş "*halkçılığa*" doğru çevrildiğini görmek mümkün. Tabii bu anlam hala Batı'da bireysel hürriyet anlamından uzaktır (Mardin 2016: 179). Dolayısıyla halkçılık bir söylemden ve etkisi sınırlı birkaç eylemden ibaret kalmıştır.

İttihatçıların hürriyet anlayışının "*halkçı*" bir nitelik kazanmasına ilişkin olarak Niyazi Berkes de II. Meşrutiyet devriyle ilk defa "*ictimai inkılâp*" olmadıkça devrimin bir hükümet darbesi olmaktan öteye geçemeyeceğinin anlaşılma başladığını vurgular. Berkes'e göre Meşrutiyet'in üç fikir akımı (Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık) bu gereklilik konusunda birleşmekle beraber, toplumsal devrimin niteliği, içeriğine dair ortak bir görüşten yoksun idiler. Toplum statik bir düzen olarak görüp sadece dışarıdan gelecek bir destekle eski yapısından biraz daha yukarı bir konuma geçmekle meselenin hallolabileceğine inanıyorlardı (Berkes 1975: 92). Burada Berkes'in Şerif Mardin'in yaptığı gibi bir "*hürriyet*" vurgusu yapmadığını, daha önce belirtildiği gibi, konuya daha ziyade toplumsal dönüşüm açısından baktığını belirtmek gerekir. Diğer yandan; İttihat ve Terakki yönetiminin "*Hürriyetin İlanı*" olarak duyurulan ancak yine bir tür istibdada dönüşen II. Meşrutiyet devrinin sonlarına doğru kadınların üniversitelerde okuması, iş hayatına katılmaları, Kanun-i Esasi toplanma ve dernek kurma haklarının tanınması, eğitimde laikleştirici adımlar atılması gibi çabalarının Mardin'in kastettiği anlamda bir "*hürriyet*" anlayışına hizmet ettiği söylenebilir (Tunaya 2016: 21-22). Nihayetinde bu yenilikler bireyin özgürleşmesine katkıda bulunmuştur. Ancak elbette Batı'da bireylere verilen hak ve özgürlüklerin halen çok gerisindedir. Buna yaklaşmak için Cumhuriyet'i, özellikle de 1926'da düzenlenen yeni Medeni Kanun'u beklemek gerekecektir.

Bu doğrultuda Şerif Mardin de Atatürk'ün "*hürriyet*"in Batı anlamındaki şeklini memlekette yerleştirmek için başvurduğu çare olarak Batı'nın bireyi odak alan hukuk normlarının Türkiye'de yerleşmesini mümkün kılacak değişiklikler meydana getirmesine dikkat çeker.

"Birçok kimselerin göremediği bir noktayı Atatürk sezmişti: 'hürriyetin' hakiki manasında yerleşmesi için halkçı bir politika takip etmek yeterli değildi. Hangi politika olursa olsun insan hak

⁴ 19. Yüzyılda Avrupa'da, özellikle Almanya'da milli birliğin kurulması sırasında öne çıkan milliyetçi-muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek bir düşünce akımıdır. Bu düşünce akımının kültür, sanat ve siyaset alanındaki takipçilerine de "romantik" denmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Hilmi Ziya Ülken'in *Millet ve Tarih Şuuru* (Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016) yardımcı bir kaynak olabilir. Ayrıca *Hasan Aksakal'ın Türk Politik Kültüründe Romantizm* de (İletişim Yayınları, İstanbul, 2015) kayda değer bir başvuru kaynağıdır.

ve hürriyetlerine hürmeti temin için muayyen kurallara uymak zorundadır. Bu da, ancak memlekette bu ana kuralların işler durumda bulunduğu belirli bir hukuk nizamını yerleştirmek suretiyle olacaktır. Zamanla, Batı hukuk sisteminin yerleştirilmesi neticesinde, Batı hukuk normları içinde düşünmeye alışan, başka türlü düşünemeyen bir nesil ortaya çıkacaktır. Bu neslin benimsediği normlar da hürriyet mefhumunun Batılı bir çerçeve ile çerçevelenmesini mümkün kılacaktır. Bu bakımdan Atatürk'ün Batı hukuk sistemlerini memleketimizde yerleştirme çabası çoğu zaman üzerinde durulmayan derin bir mana taşımaktadır." (Mardin 2016: 179).

Niyazi Berkes de, yukarıda belirtildiği gibi, özellikle Medeni Kanun değişikliğinin getirdiği yeni hayata dikkat çeker:

"...Medeni Kanunun alınışında güdülen amaç halkın yurttaşlık (medeni) ilişkilerini geleneklere, alışkanlıklara ve din kurallarına uygun yolda düzenlemek değil; bunun tersine bu ilişkileri olması gerekene göre yeniden düzenlemektir. Kanunun devrimci niteliği buradadır. Cevdet Paşa medeni hukuku siyasal hukukun temeli sayıyordu; şimdiyse Medeni Hukuk yeni bir siyasal hukukun gereklerine uymak zorunluluğuyla kanunlaştırılmıştır." (Berkes 1973: 470).

Türkiye'de Batılılaşma hareketinde hukuki düzenlemeler öncelikli bir yer tutar. Batılılaşmanın dönüm noktası sayılabilecek Tanzimat Fermanı ile başlayan devir zaten başlı başına hukuki düzenlemelere işaret etmekteydi. Fakat Ticaret Kanunu'ndan Mecelle'ye uzanan bu yeni düzenlemeler şeriata dayalı eski kanunları ortadan kaldırmamış; birçok alanda yeni ve eski düzenlemeler beraber yürümüştür. Cumhuriyet'e kadar da bu böyle devam etmiştir. Bu nedenle Batılılaşma hareketinin Osmanlı devrinde köklü bir toplumsal değişim yaratmasından, toplumun bütün katmanlarına sirayet eden bir yenileşmeden söz edilemez. Buna karşın 1923 sonrası kanuni düzenlemeleri eskiyi (en azından hukuki planda) bütünüyle ortadan kaldırdığı gibi, bir İslam toplumu için ilk kez şeriat dışında bir yaşam biçimi sunmuştur. Söz konusu değişikliğin zihinlerde yarattığı kırılmanın ölçüsünü bu bakımdan değerlendirmek gerekir.

Atatürk devrimlerini ve özellikle bunların sekülerleştirici yönünü bir İslam toplumunda zihniyet değişikliği meselesi tartışılırken ayrıca gözetmek gerekir. Zira Mardin'in *Din ve İdeoloji* başlıklı çalışmasında belirttiği üzere din, İslam toplumlarında bir toplum normu düzenleyicisi olarak işlediği derecede kişiliğin oluşumunda da önemli bir rol oynamakta, Batı'ya nispetle ilave ideolojik işlevler görmektedir (Mardin 2017b: 88). Atatürk devrimlerinin dönüp dolaşıp laiklik ilkesi etrafında tartışılması da zihniyet ve din ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde anlaşılır hale gelmektedir. Yeni bir hayatın karşısında direnen dini değerler zihinlerdeki yerini de kolay kolay bırakmaz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çöküşün başlamasıyla birlikte dinselliğin arttığını savunan Berkes, Osmanlı'da yönetenlerin toplumsal köklerinden kopararak devlet hizmetinin araçları haline getirildiği, padişahın da otorite kaynağını toplumdan değil Tanrı'dan alması gibi meşrulaştırma yöntemlerinin kullanıldığı bir sistemde devlet güçleriyle toplum sınıfları arasındaki belli başlı bağın dinin gücü olduğunu belirtir. Dinin yaptığı iş, devletle toplum arasında bağ kurarak düzeni devam ettirerek devletin toplumdan ayrı bir öge, devleti yönetenin de toplumun üstünde bir otorite olmasına imkân sağlamaktır (Berkes 2016: 89-90).

Niyazi Berkes'e göre Hıristiyan-Batı toplumlarından farklı olarak Osmanlı'da (ve genel olarak İslam toplumlarında) bir din-devlet ayrılığı değil, bu iki kurum arasında bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Berkes'in Türkiye'de Batılılaşma hareketini de bir din-devlet ayrışması, dolayısıyla sekülerleşme süreci olarak değerlendirmesi bundandır.

Başta da belirtildiği gibi, Şerif Mardin'den farklı olarak Niyazi Berkes, Atatürk devrimlerini Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana gelen sekülerleşme süreci açısından değerlendirir. Din, devlet, dil, yazı ve tarih alanlarında Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen devrimlerin gerçekte uygarlık değişimi için gerekli olan düşün ve görüş özgürlüklerinin kapısını açtığını, yüz yıllık devlet ve din geleneklerinin yarattığı sorunların çözüldüğünü savunur (Berkes 1973: 488). Bu düşünceye göre istenilen zihniyet değişimi laiklik ilkesi doğrultusundaki devrimlerle sağlanabilmiştir. Bireyler, geleneğin ve dini değerlerin baskılarından kurtarılmıştır.

Murat Belge'nin sekülerleşme ve zihniyet ilişkisine dair söyledikleri Berkes'in düşüncelerine karşılık bir alternatif yaklaşım olarak görülebilir. Belge'ye göre Atatürk'ün başlattığı "sekülerizasyon" şüphesiz

önemli bir süreçtir. Kurumsal düzeyde sekülerleşme zihinlerin sekülerleşmesinden daha kolaydır, çünkü siyasi iradenin yapacağı yasal düzenlemelere bağlıdır. Zihinlerin sekülerleşmesi ise uzun zaman alabilecek, gerçekleşmesi eleştirel bir düşünce yeteneğinin yaratılmasına bağlı olan bir süreçtir. Büyük toplumsal dönüşümler bu gibi zihni dönüşümlere bir yandan kapı açarken bir yandan da onu zorlaştırırlar. Yenileşmeyi ve sekülerleşmeyi temsil ve teşvik eden güçler, çoğunlukla bunun gerektirdiği süreyi bekleyebilecek durumda olmadığı için, zihni mekanizmaların çalışma biçimini değiştirmeden zihinlerdeki düşünsel içerikleri değiştirmekle yetinmek zorunda kalırlar. Sekülerleşmemiş düşünce deyince iman, dogma, bunları belirleyen kesin bir otorite anlaşılır. Yeni düzenin kavramları da çok zaman tam bu şekilde kitlelere benimsetilir (Belge 2005: 38). Böylece aslında düşünüş biçimlerinde, zihniyette bir dönüşüm olmamış, değişen sadece zihinlerdeki din, imanın yerini yeni dünyevi bir ilke olarak laiklik almış, o da nihayetinde bir dogma haline gelmiştir.

Murat Belge'nin tespitine benzer biçimde Şerif Mardin, Kemalizm'in "*kültürün kişilik yaratıcı katında yeni bir anlam yaratmadığı*" ve yeni bir işlev görmediği için bir rakip ideoloji rolünü oynayamadığını ileri sürer. Kemalizm'in Türkiye'de ailelerin çocuklarına aktardığı değerleri değiştirmekteki etkisi ancak yüzeysel olmuştur. Bu yüzeysellik dahi bir dereceye kadar İslami bir geçmişin sonucudur. Kemalizm'e aile katında etken olmasını sağlayan bir bölüm ilave etmek gereği ancak yeni bir hukuki normun yerleştirilmesi gereği olarak düşünülmüştür. Bu nedenle aile reformu Mardin'e göre, hukuktaki reformla sınırlı kalmıştır (Mardin 2017b: 146-147).

Dinin Türk toplumundaki işlevi konusu zaten Mardin ile Berkes'in fikirlerinin ayrıştığı noktadır. Şerif Mardin, Osmanlı ve Türkiye'de İslam'ın 19. ve 20. yüzyıllardaki tarihinin, genellikle İslam'ın etkisinin azaldığı ve sekülerleşmenin zafer kazandığı bir süreç olarak değerlendirildiğini; bu yaklaşımın da Niyazi Berkes'in "*bu husus dışında sağlam olan yorumlayıcı çalışmasına*" (Türkiye'de Çağdaşlaşma) dayandığını ileri sürmektedir.

"Fakat Berkes'in bakış açısı hem Türkiye'de modernleşmeyle birlikte İslami bağların zayıflamasını hem de yıllara yayılan sekülerleştirici devlet politikalarına rağmen çağdaş Türk toplumunda İslam'ın bu denli görünür olmayan canlanışını açıklayabilecek pek çok unsuru dışarıda bırakır" (Mardin 2017c: 43).

Berkes'in söz konusu çalışmasında ve genel olarak Batılılaşmayı irdelediği tüm çalışmalarında bu süreci bir sekülerleşme olarak tanımladığı, bunu nihayetine kavuşturan olarak Atatürk'ü gördüğü yukarıda belirtilmiştir. Ancak Berkes'in 1940'lı yıllar sonrasına ilişkin eleştirileri, devleti idare edenlerin Kemalizm'den ve özellikle onun laiklik ve devletçilik ilkesinden uzaklaşması yönündeki eleştirilerini Mardin'in göz ardı ettiği anlaşılır.

Atatürk devrimlerinin hedeflerine ulaşamamasına ilişkin olarak Kurtuluş Kayalı, 1970'li yılların ortalarından itibaren topluma bir düzen verme, hele insanları belirli bir kalıba dönüştürme eyleminin başarısızlıkla sonuçlandığının kabullenilmesi gerektiğini kaydeder (Kayalı 2011: 84-85). Kayalı'ya göre toplumu değiştirme denemesi hemen hemen Braudel'in düşünceleriyle çakışmaktadır: "*Bir kere her kültür devrimi kendinden öncekini yıkar. Ancak yıkacağı şey vitrindir, toplum aynı kalır, direnir.*" (Ergun 2004: 15). Niyazi Berkes'in 1975 yılında Türk Düşününde Batı Sorunu'nda dile getirdiği husus Kayalı'nın tespitlerine yaklaşıp.

"İkinci Dünya Savaşı bittiğinde Türk halkının dörtte üçünün ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamında devrimsel değişiklikler olmamış, sanayileşmenin etkileri bunların hayatlarının sınırlarına bile ulaşamamıştır. Ortaçağ kalıntısı geleneklerle modern çağ arasındaki zıtlıkların yanına bir de, bir yanı kamusal, öbür yanı kapitalist ekonomiye bakan şaşı gözlüğün çelişkileri eklenmiştir." (Berkes 1975: 137-138).

Bu da Tanzimat döneminde olduğu gibi, toplumda zıtlıkların, ikiliklerin yeniden yaratılmasına yol açmıştır.

Berkes de, (daha az bir vurguyla olmakla beraber) Mardin de Atatürk ve sonrası arasında bir ayırım yapar. Zaten Atatürk devrimleriyle öncelikle yapılması amaçlanan bir zihniyet dönüşümü, toplumun yörüngesini değiştirme işiydi. Böylece geri kalmış bir Doğulu toplum görüntüsünden muasır (kastedilen elbette Batılı) toplumların görüntüsüne doğru bir değişiklik için geri kalan siyasi, toplumsal ve ekonomik atılımlar yapılacaktı. Bunun için gerekli ortam Atatürk döneminde hazırlanmış,

ancak “*Büyük İnkılâp, Küçük Politika*”ya(Karaosmanoğlu 2014: 145) feda edilmiştir. Fakat arzu edilen hedeflere bütünüyle ulaşamamasına karşın bu devrimlerin başarısız olduğu, hiçbir amacına ulaşmadığı da söylenemez. Bunun için Türkiye ve diğer İslam/Doğu toplumları arasındaki farklara olduğu kadar Batılılaşma hareketindeki Osmanlı ile Cumhuriyet dönemleri arasındaki farklara da bakmak gerekir. Kaydedilen aşama gerçekten göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bunda da gerek Mardin'in gerekse Berkes'in dikkat çektiği zihinsel değişimin, geleneğin belinin kırılmasının payı vardır. Zira ulaşılmak istenilen Batılı (muasır) toplum düzeyi ile Doğulu toplum yaşantısı, zihniyeti arasındaki ayırım meselesi sanıldığından daha büyüktür.

4. ZİHNİYET MESELESİNDE DOĞU – BATI AYRIMI TARTIŞMALARI

Zihniyet meselesinde Doğu-Batı ayırımına ilişkin olarak Ülgener'i izleyen (Sayar 2000: 105) Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “*Şark ile Garp Arasında Görülen Esaslı Farklar*” başlıklı makalesi bir kaynak olabilir. Tanpınar, Doğu ile Batı arasındaki başlıca farkın bu iki zihniyetin eşya ve madde karşısındaki davranışlar oluğunu kaydeder. Tanpınar, Doğu'nun maddeyi olduğu gibi yahut ilk rastlayışta ona verdiği değişikliklerle kabul ettiğini söyler. “*Bu ilk karşılaşmada bazı mükemmelliklere kadar varır. Hatta erişilmez bir hal aldığı da olur. Fakat çarçabuk teessüs eden bir gelenekte bu mükemmellik durur, kalıplaşır.*” Buna karşın Batı ise maddeyi elinde evirir, çevirir, zihninin karşısında tutar. Maddede birtakım başka özellikler ve mükemmelleştirme imkânları arar, onun hakkında etraflı bilgiye sahip olmaya çalışır ve bu çabaları sayesinde maddeyi başka bir şey denecek hale getirir. “*Denilebilir ki, Şark eşyaya ancak umumi şeklinde tasarruf eder. Hatta bazen onu tabiatın sanki ödünç alır. Garp ise bünye mahiyetini anlamak ve bütün imkânları yoklamak suretiyle onu tam benimser.*” (Tanpınar 2006: 24).

Batı'nın eşya ve doğa üzerindeki merakı, ona hâkim olma çabası Reform'u, Rönesans'ı, Aydınlanma'yı ve nihayet Sanayi Devrimi'ni ortaya çıkarmıştır. Doğu'nun uzun zaman bir vitrin seyrederek gibi izlediği Batılı tekniğin, bu tekniğin iteklediği toplumsal dönüşümlerin ardında Tanpınar'ın tarif ettiği böylesi rasyonel-pragmatik bir zihniyet söz konusudur. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Doğu ile Batı zihniyetleri arasında yaptığı bu ayırım, Berkes ve Mardin'in Batılılaşma sürecine bakışlarının niçin bir zihniyet değişimi meselesi şeklinde görülebileceğinin ipuçlarını verir. Mardin'in “*Batılılaşmamızdaki Üç Engel*”, Berkes'in ise “*yörünge değişimi*” ifadeleri Doğu ile Batı arasındaki bu zihniyet farklılığına ve bu farklılığın giderilmesine işaret etmektedir.

Batılılaşmanın Türkiye'de inişli çıkışlı bir seyir izlemesi, kapitalist modernleşmenin hızına yetişilememesini bu bakımdan Doğulu zihniyetin bir direnişi, tereddüdü olarak görmek mümkün. Nitekim 17. yüzyılda Nabi'nin “*Devlet aheste gerektir*” tavsiyesi Osmanlı'da devlet işlerinin aceleyle getirilmemesi gerektiği düşüncesinin bir yansıması, bu zihniyetin bir ifadesidir. Ancak, Faruk Argın'ın bir yazısında belirttiği gibi, Tanzimat sonrasında “*zaruretler*” ile “*gelenek*” arasındaki uçurum giderek büyümüştür (Argın 2009: 96-97). Söz konusu anlayış göz önünde bulundurulduğunda Şerif Mardin ve Niyazi Berkes'in vurguladığı Atatürk devrimlerinin zihniyeti dönüştürmek, geleneği kırmak yönü bu açıdan önemlidir. Zira bir yandan dağılan İmparatorluğu Batı'nın saldırılarından korumak ve kurtarmak telaşı, bir yandan da vitrininde görüp beğendiği Batılı yaşamı kuran zihniyeti anlamadan alma çabası bir yığın tereddüdü, ayak diremeyi, kafa karışıklıklarını beraberinde getirmiştir. Devletin yaşadığı bu karmaşa ise Batılılaşmanın gerekliliğine inanan bir bürokrasi ve aydın zümresi ile gündelik hayatında hiçbir değişiklik yaşamadığı gibi, değişimin külfetini üstlenmek zorunda kalan halkın arasındaki uçurumun açılması ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan bu buhranı Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi kitabında “*yüzeysel modernleşme*” hareketi olarak tanımlar (Ülken 2013: 5-7). Bu harekette bütün yenileşme davranışları, ordunun başarısızlığına üzülen ve yenilişin sebebini Batı'daki teknik üstünlükte gören devlet otoritesinden (hükümdar veya vezirlerden) gelirken; tepkiler ise derinlikten uzak olan bu görüşü bile benimsemeyen, bütün yabancı etkileri “*gâvur icadı*” diye karşılayan aşırı görüşlerden gelmiştir. Karşılıklı bu iki hareket, daima birincinin başarısızlığıyla sonuçlanmak üzere III. Ahmet'ten III. Selim'e kadar sürmüştür. Ülken bu nedenle, 150 yıllık çarpışmalardan esaslı hiçbir modernleşmeye dönük sonuç elde edilemediğini belirtir. III. Selim'den sonra hareket biraz daha hızlanmıştır. II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde devlet “*yüzeysel modernleşme*” adımlarına daha güçlü bir biçimde sarıldığı için birtakım sonuçlar elde edilebilmiştir. Fakat hareket temelinde, başlangıcında olduğu gibi, iki ayrı dünya görüşünün yan yana gelmelerinden, hiçbir senteze ulaşmadan

kesin çözüm şekline ulaşmadan “yüzeyde kalmış uzlaşmalardan” öteye gidememiştir. İdareci kesimde bile modernciler ile İslamcılar arasında sürekli bir çatışma yaşanırken büyük halk kitlesi söz konusu modernleşme adımlarından habersiz yaşamıştır (Ülken 2013: 5-7). Modernleşmenin (yahut Batılılaşmanın) devlet ile halk arasındaki bu farklı yansıması, ortada bir garabet gibi görünmesi bu hareketin zihinlerde gerekli dönüşümü sağlayamaması, geleneksel kültürü bütünüyle koruma yönündeki direnişin devam etmesiyle ilgilidir.

Bu bakımdan Ülken’e göre modern kültür karşısında kulaklarını tıkayanlarla onun köklerine inmeden sadece meyvelerinden faydalanmakla meselenin hallolabileceğini sananlar ya da kültürü medeniyetten ayırarak, eski ile yeniye, ulusal ile evrenseli, Batı ile Doğu’yu hem ayırmak hem de uzlaştırmanın mümkün olacağını sananlar, hatta kültür ve medeniyet ikiliğini ortadan kaldırmak için modernleşmeyi yalnız şekilde, teknikte ve ekonomik gelişmelerde gören ve bunu derin bir kültür paradoksunun sonucu olduğunu, bu kültür paradoksunun asıl modern kültür seviyesine ulaşmadıkça ve bu faaliyete katılmadıkça elde edilemeyeceğini anlamayanlar arasında sadece derece farkı vardır. Hilmi Ziya Ülken, kültür-medeniyet ayrımı yapanların bir ülke için modernleşmenin yaratıcı-üretici bir faaliyet seviyesine erişmek olduğunu, bunun ise hiçbir zaman yaratıcı milletlerin eserlerini almak, kültürlerini benimsemek, kısaca şekillerini almakla mümkün olmayacağını anlayamadıklarını vurgular. Bu düşüncede iki ayrı dünyanın aynı zamanda yan yana yaşayabileceğini sanmak yanlıgsına düşülmektedir. Tekniği Batı’dan alıp, ahlakta, hukukta Şarklı kalmak yahut bilim ve tekniği uluslararası bir fikir piyasasından alıp sanatın, felsefenin milli kalması söz konusu olamaz. Üstün tekniği ve bilimi yaratan, onun kültürünün yaratıcılığını ve üreticiliğini sağlayan dünya görüşü ve zihniyettir (Ülken 2013: 8-9). Bu tespitlerinden yola çıkarak Ülken’in de Batılılaşmaya bir zihniyet dönüşümü, kültürel çevre meselesi olarak baktığını söylemek mümkündür.

Batılılaşma konusuna böyle bir zihniyet değişimi, geleneğin kırılması yönünden bakınca Tanpınar’ın Atatürk’e dair şu sözleri büyük anlam kazanır:

“Atatürk, Allah rahmet etsin, hakikaten can alacak yerlere vurmasını bilirdi. Çünkü itiyatlar çok defa belkemiğimiz oluyor. Onlara hücum edince, onlar şaşırınca eski ayakta duramıyor.(...) Hülasa biz henüz Comte’un tasnifinde dini devreden çıkmış değiliz. Ben bu meselelerde kendime göre bir hal çaresine vardığım için o kadar şaşırmiyorum. Bizi ancak çalışma şeklimizi değiştirebilir. Türkiye sanayileşecek ve aklileşecek. Yeni köy, yeni ev, yeni iş şekli, yeni insan.” (Kerman 2007: 203).

Tanpınar’ın “belkemiğimiz” dediği alışkanlıklar, yeni insana hayat vermenin önündeki temel engeldi. Bu amaçla Türk insanının önce kılık-kıyafeti, Kur’an’ın dili olması itibarıyla kutsallık atfettiği alfabetini değiştirerek, mahallesindeki hayatın akışına, alışverişine yön veren tekkesini kapatıp Mecelle’nin denetiminden çıkararak, Doğulu zaman ve ölçü birimlerinin yerine Batılı zaman ve ölçü birimlerini yerleştirerek bu alışkanlıkları kırmak mümkün olabilecekti.

Müslüman Doğulu bireylerin ve toplumların bilinci, algıları üzerine kafa yoran İranlı felsefeci Daryush Shayegan’ın tespitleri hem bu Batılılaşma telaşındaki toplumların durumunu açıklamaya hem de Atatürk’ün kırmaya çalıştığı zihniyeti anlamaya yardımcı olacak bir başka kaynaktır. Shayegan, modernleşmeyle birlikte Müslümanları dört bir yandan çevreleyen sanayi üretimi karşısında geç kalmış tasavvurlarının içeriğinde doldurulamayan bir boşluk açıldığını; bu boşluğun yalnızca yaşam tarzındaki bir değişim değil, algılama tarzının da sapması olduğunu söyler:

“Düşüncem, tarihteki büyük sarsıntıların uzağında kalmıştır. Batı’da teknik-bilimsel altüst oluşların neden olduğu devrimler, bilinci her seferinde yeni bir bakışın gereklerine uyduran bir paradigma değişikliğine yol açmışken, benim durumumda böyle olmamıştır. Bilincim hala büyülü dünyanın zamanında yaşamaktadır. Sürekli bir bombardıman sonucunda yeni şeylerdeki engellenemez çekiciliğin etkisinde olduğum doğrudur, ama bunların şeceresi ve arkeolojisi benim için bilinmez olarak kalmaktadır. Yeni söylemler bana doğrudan dokunup, zihnimde silinmez izler bırakmakta, ama hep kendi şeceresine gönderen hafızamın içeriğini başkalaştırmayı pek başaramamaktadır. Zamanın değiştiğini, dünyanın dönüşüme uğradığını, tarihin durmadan yeni üretim biçimlerini, yeni toplumsal ilişkileri biçimlendirdiğini bilirim, ama bu tarihin içeriği benim yokuşumda oluşmuştur: Yaratılışında yer almadığım gibi bu tarihin sonuçlarından da sorumlu

değilim. Bütün bildiğim, bu yeni dünyanın amansız bir mantığının olduğu, bana hazır bir yapıyı dayattığı ve benim bunun seyrini değiştirmeyi de, tam şu anda bulunduğumuz yere varmak için onun aldığı yolu geri geri gidebilmeyi de beceremediğimdir.” (Shayegan 2017: 16-17).

Shayegan'ın bu sözlerini Hilmi Ziya Ülken'in Osmanlı dönemi modernleşmesindeki ikilikler, tereddütler çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Batı'nın yeni söylemleri Osmanlı aydınlarının da zihinlerine dokunmuş, ancak onu değiştirmeye yetmemiştir.

Batı dünyasının dayattığı “hazır yapı” Tanzimat'tan Jön Türklere kadar, Şerif Mardin'in deyimiyle, bir “şikâyet” edebiyatı yaratmıştır. Mardin'e göre Ziya Gökalp'in bir dereceye kadar pozitif bir maceraya götürmek istediği reform fikriyatında bu “şikâyet” havası her şeye rağmen 1920'lere kadar hâkim olmuştur. “Atatürk'ün getirdiği en önemli yeniliklerden biri bu havayı tamamen ortadan kaldırıp ‘inleyiş’ edebiyatının yerine olumlu, sorunların özüne önem veren bir reform anlayışı yerleştirebilmiş olmasıdır”(Mardin 2015: 193). Şerif Mardin 1950'lerin siyasi ortamına ilişkin bir başka değerlendirmesinde, Atatürk'ün reformlarının ve onun bir Cumhuriyet kurmuş olmasının sözü edilen yılların taşralı siyasetçileri için fikirlerini dillendirebildikleri bir platform sunduğunu dile getirir. Atatürk'ün iktidarda olduğu ve ölümünü izleyen yıllarda demokratik süreç ilkesel olarak meşrulaştırıldığı için bu platformun Ortadoğu'da bir eşi yoktu. 1950'de güçlenen bu taşralı siyasetçiler, kültürel birikimlerinde Müslüman değerlerinin yanında -farkında olmadan- bu Kemalist mirası da taşımışlardır(Mardin 2017c: 163). Çünkü Atatürk'ün samimi gayret ve kararlılığı ile 1920'ler ve 1930'lar Türkiye'sinde başardığı devrimler, laiklik ilkesini Türk anayasa teorisinin ve siyasi hayatının temel taşı olarak yerleştirmiştir. Mardin'e göre bu ilkenin etkisi rejim değişikliklerine ve anayasa yenilemelerine rağmen sonraki yıllarda da devam etmiştir (Mardin 2017a: 35). Diğer yandan daha önce belirtildiği üzere Mardin, Atatürk devrimlerinin geleneksel kültürün ve onun temel direklerinden olan dinin halkın düşünce biçimindeki yerini bütünüyle değiştirmeye yetmediği yönünde bir düşünceyi de sıklıkla vurgular.

Niyazi Berkes ise Kemalist devrimleri ve onun seküler zihniyetini daha kurumsal düzeyde, rejim açısından bir “ilerici-gerici” kavgası yönünden değerlendirir: “Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaş içinde bulunan büyük bir gericiler kitlesi arasında didişile didişile santim santim koparılmış bir devrimdir” (Berkes 1975: 85). Berkes; bu savaşın olağan bir savaş olmadığını, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış hesaplarının temizlenmesi, onun yerini alacak yeni bir rejimin kurulması uğruna yapılan bir savaş olduğunun birçok kimse tarafından anlaşılamadığını belirtir. Atatürk, ta başından beri Batılı devletlerin güvencesine dayanan bir saltanat-hilafet rejimi yerine halk iradesine dayanan ulusal bir devlet kurulmadıkça Türk ulusunun kurtuluş savaşının meşruluğunun olamayacağını farkındaydı. 1876'dan beri Türkiye'nin gündeminde olan “kamusal egemenlik” fikrinin bu kez de bir saltanat-hilafet rejiminin egemenlik halklarının doğrulanması meselesine dönüşmesine izin verilmeyecekti. Bu bakımdan Atatürk'ün “en büyük başarısı”, Kemalizm'i gerçek bir devrim yapan yanı Türkiye'yi ulusal bir devlet olarak kurmayı, Ortaçağ kalıntısı bir rejime son vermeyi gerçekleştirebilmesi olmuştur (Berkes 1975: 86-87). Bu yorumdan Berkes'in ulus-devlet kurulması işini geleneğin kırılması çabasında esas dönüm noktası olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Kurulan yeni devletin özelliği konusunda Şerif Mardin'in yorumu Berkes'in değerlendirmelerine yaklaşıp. Mardin, pek çok Türk ve yabancı bilim adamının Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu- her ne kadar “radikal bir reorganizasyon” ise de- Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntısının yeniden örgütlenmesi olarak gördüklerini; gerçekten de aradaki sınırın yalnız Cumhuriyet'in asıl kurucularının tavırlarının radikalleşmelerinde değil, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir ulus-devlet olarak kavramlaştırılmasında ortaya çıktığını belirtir.

“Olan şey, Mustafa Kemal'in varolmayan, farazi bir varlığı, Türk milletini ayağa kaldırarak ona hayat vermesiydi. Onun girişmiş olduğu projenin gerçek boyutlarını bize veren ve düşüncesinin ütopyacı niteliğini ortaya çıkaran, olmayan bir şey için sanki varmış gibi çalışması ve onu var etme yolundaki kabiliyetidir. Göreve başladığı sırada Türk milleti, ne ‘genel irade’nin ne de milli bir kimliğin varlığı olarak vardı. O, aşırı ölçüde ihtiyatlı meslektaşlarından bir gelecek fikri ve bu fikri gerçekleştirmede taşıdığı arzu bakımından ayrılmaktaydı. ‘Millet’ ve ‘Batı medeniyeti’ onun tasarısına gizli bir temel sağlayan iki şifre kelimeydi; bu stratejik noktaları değerlendirdiğimiz takdirde, onun dine yönelik tavrı tutarlılık gösterir. Atatürk'ün ideal bir toplum peşinde gösterdiği

kararlılık, zamana ayak uydurmadaki büyük yeteneği ile çelişki teşkil etmez: Onun taktik çelişkilerini anlamlı kılan nokta, üzerinde dikkatini yoğunlaştırdığı tasarıdır.” (Mardin 2017a: 62-63).

Bu tasarı, Cumhuriyet'in arzuladığı, Batılı rasyonel zihin yapısına sahip, aynı zamanda Türk ulus-devletinde mensup yeni insanın tasarısıydı.

Berkes'in Kemalizm'deki “*devrimcilik*” vurgusu ise geleneksel kurumları, alışkanlıkları, kanunları kaldırmak ileriye yönelme azmini şiddetlendirmek, artık geriye dönülmeyeceği düşüncesini yerleştirmek bakımından önemlidir. Bunun bir başka önemli tarafı da gericiliğin sindirilmesidir. Bu Batılılaşma tarihinde bu ilk defa olarak Atatürk tarafından başarılabilmiştir. Berkes, bu bakımdan Kemalizm'in “*iki yüzyıllık bocalama*”yı sonlandırdığını, yeni bir dönem açtığını belirtir. Atatürk, Türkiye'nin “*gelişmemiş toplum*” denen toplumlar gibi hem geri hem de bozuk bir temel üzerinde durduğunu görmüş ve bundan çıkmadıkça ulusal bağımsızlığın gene yitirilebileceğini dile getirmiştir. Bu nedenle ona göre asıl büyük iş ekonomik bağımsızlık ve kalkınma idi. Berkes, XVIII. yüzyıldan beri sezilip Tanzimat'tan beri uygulanmaya başlayınca “*yüze göze bulaştırılan*”, kalkınma yerine çöküşe götüren ana sorunun bu olduğunu hatırlatır (Berkes 1975: 191). Toplumunu çöküş yerine kalkınmaya götürecektir unsur ise Atatürk'ün devrimlerle değiştirmeye çalıştığı zihniyettir. Berkes, Batılılaşmayı nihayetinden bir toplumsal ve ekonomik kalkınma işi olarak görür ve bunun da altyapıyı değiştirmekle mümkün olacağını farkındadır. Bu bakış açısından devrimler, bireylere bu altyapı değişikliklerinin gerekliliği bilincini uyandırıp, onu gerçekleştirecek yolları bulmaya götürecektir bir zihniyeti kazandırmaya yöneliktir.

5. SONUÇ

Türk düşünce hayatında Atatürk devrimleri pek çok yönüyle tartışılmış, ancak konuya bir zihniyet dönüşümü meselesi olarak yaklaşan aydın sayısı sınırlı kalmıştır. Atatürk devrimlerinin kültürel yönü ağır basan bir hareket olduğu göz önünde bulundurulduğunda; bu kültürel harekete bireysel ve toplumsal düşünüş ile davranış biçimleri yönünden bakmak, devrimlerin zihinsel arka planını irdelemek aslında Cumhuriyet'in kuruluş sürecini anlamak açısından yerinde bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Ancak Atatürk devrimlerine ya da genel olarak Türkiye'nin Batılılaşma sürecine ilişkin incelemelerde bu türden bir yaklaşıma çok sık rastlanmaz. Batılılaşma çalışmaları arasında Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in tahlillerinin incelendiği de buradadır.

Batılılaşma, Türkiye gibi Doğulu bir İslam ülkesi bakımından yeni bir âleme, dünyaya girmek anlamına geldiğinden Doğulu ile Batılı bireyler/toplumlar arasındaki farkları ortaya koymak bu süreci tahlil etmek için yararlı bir yoldur. Şerif Mardin ve Niyazi Berkes'in Türkiye'nin Batılılaşma sürecini kültür ve toplumsal dönüşüm üzerinden açıklamaya yoğunlaşan çalışmaları, medeniyet değişimi ve zihniyet meselesini, bu süreçte Atatürk devrimlerin ayırt edici özelliğini anlamaya yardımcı olmaktadır. Tabii bu son kısımda belirtmeli ki, ne Mardin ne de Berkes doğrudan “*Atatürk devrimleri bir zihniyet dönüşümü işidir*” dememiştir. Başta da belirtildiği gibi Mardin Atatürk'ün geleneksel fikri kalıpları yıkmasından, Berkes ise devrimlerle geleneğin kırılıp toplumun yörüngesini Doğu'dan Batı'ya çevirmesinden söz eder. Ancak bu çalışmanın incelenmesinden anlaşılacağı üzere, iki düşünürün de Atatürk devrimlerine ilişkin tespitleri bir zihniyet dönüşümüne işaret etmektedir. Çünkü Batılılaşma adımları Cumhuriyet'ten yaklaşık iki yüz yıl önce başladığı halde radikal dönüşüm Atatürk devrimleri sonrası mümkün olmuştur. Ondan öncesi Batılılaşmayı yürüten idarecilerin ve yön veren aydınların eski ile yeni arasında kalmaları, bir türlü tercihlerini yapamamaları, zihinlerin geleneksel değerlerden bir türlü kurtulamamalarının öyküsüdür. Devrimlerin getirdiği yeni düzen zihinleri bir tereddütten kurtarmıştır.

Gerek Mardin, gerekse Berkes Atatürk'ün uzun bir bocalamaya son verdiği, bunu da sonraları sıklıkla eleştirilen üst yapıya yönelik (kanunlar, kılık-kıyafet ve harf devrimi gibi) devrimlerle sağladığı konusunda hemfikirdirler. Atatürk bu devrimlerle yeni bir insan ve toplum yaratmanın peşindeydi. Akıllarda bir kere geleneğin ve eski kültürel hayatın unsurlarına dair direnç kırıldı mı, ekonomik gelişme ve toplumsal kalkınmaya yönelik alt yapı unsurlarını da değiştirme yönünde bir bilinç uyanacaktır. Bu yaklaşımda toplumsal koşulların bilinci belirlediği kadar bilincin de toplumsal koşulları belirlediğine yönelik (hatta ikincisinin daha ağır bastığı) bir düşünüş vardır. Bu düşünüş,

Atatürk'ün toplumu Doğu yörüngesinden Batı yörüngesine oturtup, böylece kendisini dönüştürmesini mümkün kılacak bir nitelik kazandırmayı amaçladığını savunan Berkes'te daha belirgindir. Berkes için bu zihinsel dönüşümü sağlayacak başlıca ilke ise laiklik, toplumun ve kurumların sekülerleşmesidir. Atatürk devrimleri geleneğin belini kırarak bu sekülerleşmeyi başarmıştır. Mardin ise, Atatürk'ün geleneksel düşünce yapısını kırdığını ve Batılılaşmanın önündeki zihinsel engelleri yıktığını kabul etmekle beraber, devrimlerle dağılan bu geleneksel yaşamın değişmesinden doğan boşluğun halk planında doldurulmadığını kaydeder.

Atatürk sonrası için benzeri eleştiriyi Niyazi Berkes de yapar. Ancak Berkes, Atatürk devrimlerin istenilen hedeflere ulaşamamasını Kemalist ilkelerden (özellikle laiklik ve ekonomik kalkınmayı destekleyecek devletçilikten) uzaklaşmakla açıklar. Şerif Mardin ise meseleye kültürel planda bakmaya devam eder ve dinin Türk toplumunun hayatında ve bireylerin kimliğinin oluşumunda sanıldandan daha etkili olduğu görüşündedir.

Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in çalışmaları Batılılaşma hareketini, Atatürk'ü ve devrimlerini anlama konusunda açıklayıcı ve tahlile yönelik olmaları bakımından Türk düşüncesinde ayrı bir yer tutar. Zihniyetin ve bireylerin içinde doğdukları kültürel çevrenin tek tek bireylerin ve toplumların hayatındaki önemi göz önünde bulundurulduğunda iki aydının Atatürk devrimlerine bakışının pek çok entelektüele göre ne kadar sofistike olduğunun hakkını vermek gerekir.

Diğer yandan Atatürk devrimlerinin Türk toplumunda bir zihniyet dönüşümünü gerçekleştirmeyi başarıp başarmadığı tartışmaya açık bir konudur. Toplumsal, iktisadi, idari vb. koşulların devrimlerle "muasır medeniyetler seviyesi"ne gelmesi meselesi bir yana; bireylerin ve toplumun zihniyet yapısını değiştirmeye üst yapıdaki devrimlerin yetmeyeceği, toplumun altyapısında köklü dönüşümlerle desteklenmezse bu işin eksik kalacağı gerçeğini Cumhuriyet tarihinin gel-gitlerinde görmek mümkündür. Diğer yandan, Batı'nın yüzyıllara yayılan ve büyük toplumsal altüst oluşlarla vardığı yere, üstelik iki yüzyıla yakın bir bocalamanın ardından 1923-1938 arasında varılması zaten herhalde pek mümkün olmazdı. Üstelik bu dönemde devletçilik ilkesi çerçevesinde altyapıyı değiştirmeye yönelik de pek çok adım atılmıştır. Ancak, bu dönemdeki çabaların, Atatürk devrimlerinin toplumu ve bireyi dönüştürmeye çalıştığı ve bu işi önce zihinlerde yapmakla başladığı da aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Argın, Şükrü, *"Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler, c.9 (ed. Ömer Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 84-111.
- Belge, Murat, *"Türkiye'de Siyasi Düşüncenin Ana Çizgileri"*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, c.2 (ed. Ahmet İnel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Berkes, Niyazi, *The Development of Secularism in Turkey*, McGillUniversityPress, Montreal, 1964.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1973; ayrıca Yapı Kredi Yayınları, 2012 baskısı.
- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.
- Berkes, Niyazi, *Teokrasi ve Laiklik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.
- Ergun, Doğan, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Hilav, Selahattin, *Felsefe Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- İnel, Ahmet ed., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, c. 2 (ed. Ahmet İnel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri Atatürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Kayalı, Kurtuluş, *Türk Düşünce Dünyasının Yol İzleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kerman, Zeynep der., *Tanpınar'ın Mektupları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

-
- Mardin, Şerif, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Mardin, Şerif, Türkiye’de Din ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017 a.
- Mardin, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017 b.
- Mardin, Şerif, Türkiye, İslam ve Sekülerizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017 c.
- Sayar, Ahmet Güner, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Shayegan, Daryush, Yaralı Bilinç, (çev. Haydun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul, 2017.
- Tahir; Kemal, Notlar-Batılılaşma, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler: 1876-1938 (Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Ülgener, Sabri F., İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.